

บทที่ 3

ภูมิรัฐศาสตร์กับความมั่นคงของประเทศไทยตลอดจนพัฒนาการของ เครื่องมือดำเนินนโยบายต่างประเทศและกำลังอำนาจทางทะเลของไทย ในประวัติศาสตร์จนถึง ค.ศ. 1977

จากการวิเคราะห์สถานะแวดล้อมด้านความมั่นคงระหว่างประเทศและผลกระทบต่อนโยบายต่างประเทศของไทยระหว่าง ค.ศ. 1977 ถึง ค.ศ. 1988 ในบทที่ 2 ทำให้ทราบถึงนโยบายต่างประเทศของไทยที่ต้องเปลี่ยนแปลงใหม่ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์สามเส้าระหว่าง สหรัฐอเมริกา สหภาพโซเวียต และจีน ตลอดจนสอดคล้องกับนโยบายต่างประเทศของเวียดนามซึ่งได้แผ่ขยายอิทธิพลในอินโดจีนมากขึ้นด้วยการรุกรานกัมพูชา จนสร้างบรรยากาศแห่งความตึงเครียดและก่อให้เกิดการเผชิญหน้ากับประเทศไทยตามแนวเขตแดนระหว่างไทยกับกัมพูชา ซึ่งในการดำเนินนโยบายต่างประเทศใหม่ของไทยนั้นต้องใช้เครื่องมือที่มีความเหมาะสมและทำให้ประเทศไทยได้รับความมั่นคงมากที่สุด ดังนั้นในบทนี้จึงจะพิจารณาถึงภูมิรัฐศาสตร์ของไทยซึ่งมีผลต่อการเลือกใช้เครื่องมือดำเนินนโยบายต่างประเทศในประวัติศาสตร์เป็นเบื้องต้นก่อน จากนั้นจะกล่าวถึงพัฒนาการของเครื่องมือดำเนินนโยบายต่างประเทศและกำลังอำนาจทางทะเลของไทยในประวัติศาสตร์รวมทั้งการใช้เครื่องมือดังกล่าวภายใต้ภูมิรัฐศาสตร์นั้น เพื่อให้เกิดแนวความคิดในการวิเคราะห์หาเหตุผลของการใช้เครื่องมือเหล่านั้นจากบทเรียนในประวัติศาสตร์ก่อนที่จะกล่าวถึงเครื่องมือดำเนินนโยบายต่างประเทศและกำลังอำนาจทางทะเลของไทยรวมทั้งการใช้เครื่องมือดังกล่าวในช่วงเวลาที่ต้องการศึกษาวิจัยในบทต่อไป

3.1 ภูมิรัฐศาสตร์กับความมั่นคงของไทยในประวัติศาสตร์จนถึง ค.ศ. 1977

แม้ว่าการศึกษาเรื่องถิ่นกำเนิดของคนไทยจะมีแนวความคิดที่หลากหลายและยังไม่สามารถหาข้อสรุปได้อย่างชัดเจนแน่นอน¹ แต่พัฒนาการของชุมชนที่อยู่ในดินแดนของประเทศไทยในปัจจุบันจนกลายเป็นเมืองและแคว้นต่าง ๆ นั้น ได้ปรากฏอยู่ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8 เป็นต้นมา ครั้นเมื่อถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ถึง 19 ก็ได้เกิดแคว้นที่พัฒนาขึ้นจากแคว้นเดิมคือ แคว้นอโยธยาหรือละโว้ซึ่งพัฒนามาจากแคว้นทวารวดี แคว้นสุพรรณ

¹ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1-7, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2545), หน้า 138-145.

ภูมิซึ่งพัฒนามาจากแคว้นนครชัยศรี และแคว้นนครศรีธรรมราชซึ่งพัฒนามาจากแคว้นตามพรลิงค์ นอกจากนี้ยังมีแคว้นที่พัฒนาขึ้นมาใหม่คือแคว้นล้านนาในบริเวณจังหวัดเชียงรายและเชียงใหม่ และแคว้นสุโขทัยในบริเวณลุ่มแม่น้ำปิง ขม และน่าน² ซึ่งการศึกษาภูมิรัฐศาสตร์กับความมั่นคงของประเทศไทยในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาในที่นี้ จะเริ่มต้นศึกษาตั้งแต่อาณาจักรสุโขทัยเป็นต้นไป เนื่องจากเป็นแคว้นแรกที่คนไทยสามารถรวมตัวกันจนก่อตัวเป็นอาณาจักรได้สำเร็จก่อนอาณาจักรไทยอื่นๆ³ และเป็นอาณาจักรไทยแห่งแรกที่มีหลักฐานแน่นอนทางประวัติศาสตร์ซึ่ง ได้มอบมรดกทางวัฒนธรรมหลายประการแก่อาณาจักรไทยในสมัยต่อมา

3.1.1 อาณาจักรสุโขทัย

อาณาจักรสุโขทัยได้ถือกำเนิดขึ้นจากการขยายตัวของชุมชนเมืองเซลิียงไปสู่เมืองศรีสัชนาลัย และได้รวมตัวกับเมืองสุโขทัยและกำแพงเพชรในเวลาต่อมา อย่างไรก็ตามการก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัยอย่างแท้จริงได้เกิดขึ้นในปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ประมาณ ค.ศ. 1238⁴ หลังจากที่พ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด พระราชโอรสของพ่อขุนศรีนาวนำถม กษัตริย์แห่งเมืองศรีสัชนาลัย-สุโขทัย ได้ร่วมมือกับพระสหายคือ พ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยาง ยึดเมืองศรีสัชนาลัยและเมืองสุโขทัยคืนจาก ขอมสพาด โขลญล้าพง ผู้ซึ่ง ได้ยึดเมืองทั้งสองไว้หลังจากการสิ้นพระชนม์ของพ่อขุนศรีนาวนำถม โดยภายหลังการยึดเมืองทั้งสองคืนได้แล้ว พ่อขุนผาเมืองได้อภิเษกพ่อขุนบางกลางหาวขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งเมืองสุโขทัยโดยเฉลิมพระนามว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ทำให้การปกครองแคว้นสุโขทัยเปลี่ยนจากกลุ่มที่มีอิทธิพลทางตอนเหนือซึ่งเป็นราชวงศ์ศรีนาวนำถม ไปสู่กลุ่มที่มีความสัมพันธ์กับดินแดนทางตอนใต้ซึ่งเป็นราชวงศ์พระร่วง และส่งผลให้แคว้นสุโขทัยมีบทบาทอย่างกว้างขวางในการสร้างความสัมพันธ์กับแคว้นทั้งหมดในประเทศไทย จนขยายตัวกลายเป็นอาณาจักรสุโขทัยในที่สุด

เมื่อพิจารณาภูมิรัฐศาสตร์ของเมืองสุโขทัยแล้วพบว่าการมีตำแหน่งที่ตั้งซึ่งเป็นจุดศูนย์กลาง ทำให้สามารถแผ่ขยายอำนาจทางการเมืองเข้ารวบรวมหัวเมืองต่างๆ ในแคว้นสุโขทัยให้อยู่รวมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้เมืองสุโขทัยซึ่งมีที่ตั้งอยู่ทางตอนบนของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก็ยังอยู่ห่างจากนครธมซึ่งเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรเขมรมากพอควร อิทธิพลทางการเมืองของเขมรที่แผ่ขยายมายังดินแดนบริเวณนี้จึงไม่มากเท่ากับดินแดนบริเวณตอนล่างของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อประกอบกับนโยบายต่างประเทศของอาณาจักรเขมรในขณะนั้นที่ต้องการแผ่ขยายอำนาจขึ้นไปทางเหนือด้วยการทำสงครามกับอาณาจักรจามปาจนกลายเป็นสงครามยึดเชื้อ

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 180-181.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 181.

⁴ เรื่องเดียวกัน

และต้องคอยควบคุมดูแลดินแดนบริเวณตอนล่างของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ในฐานะซึ่งเป็นพื้นที่ที่เข้าถึงนครเมืองหลวงของอาณาจักรเขมรได้โดยง่าย จึงทำให้อาณาจักรเขมรสนับสนุนการขยายตัวของแคว้นสุโขทัย เพื่อให้มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับอาณาจักรเขมรในลักษณะของการพึ่งพิง⁵ หากเปรียบเทียบเสถียรภาพของแคว้นสุโขทัยในระยะแรกๆกับแคว้นต่างๆที่ตั้งอยู่โดยรอบแล้ว พบว่าแคว้นสุโขทัยมีความเสถียรภาพมาก เพราะเป็นแคว้นอิสระที่เพิ่งตั้งขึ้นใหม่ซึ่งมีฐานะทางด้าน การเมือง การทหาร เศรษฐกิจ และสังคม ไม่มั่นคงเท่าเทียมกับแคว้นที่ตั้งเป็นปึกแผ่นมาก่อน ความเสถียรภาพเช่นนี้ย่อมเป็นจุดอ่อนต่อการรุกรานจากภายนอกได้ง่าย แคว้นสุโขทัยจึงต้องดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่ตนเอง ด้วยการใช้เครื่องมือทางการทหารทำสงครามแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลไปยังดินแดนใกล้เคียงเพื่อให้มีฐานที่มั่นในการป้องกันการรุกรานจากภายนอกได้มากขึ้นจนกลายเป็นอาณาจักรสุโขทัย รวมทั้งการใช้เครื่องมือทางการทูตร่วมกับเครื่องมือทางเศรษฐกิจเจริญสัมพันธไมตรีและติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ ทำให้อาณาจักรสุโขทัยมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ได้เป็นระยะเวลาประมาณ 200 ปี ก่อนที่จะถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยาใน ค.ศ. 1463⁶ ซึ่งตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1448 ถึง ค.ศ. 1488) แห่งอาณาจักรอยุธยา⁷

เนื่องจากแคว้นสุโขทัยแต่เดิมเป็นแคว้นตอนในซึ่งตั้งอยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดิน โดยไม่มีอำนาจเหนือดินแดนชายฝั่งทะเล ภูมิรัฐศาสตร์เช่นนี้ทำให้แคว้นสุโขทัยไม่สามารถติดต่อค้าขายกับต่างประเทศได้โดยสะดวก และส่งผลให้ไม่สามารถเสริมสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจได้โดยง่าย ดังนั้นอาณาจักรสุโขทัยจึงได้ดำเนินนโยบายแผ่ขยายอำนาจลงมาครอบคลุมดินแดนชายฝั่งทะเลอย่างต่อเนื่องตลอด 3 รัชกาลแรก คือ นับจากพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อขุนบานเมือง จนถึงพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ซึ่งจากหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทำให้ทราบว่า อาณาจักรสุโขทัยในรัชสมัยของพระองค์มีอาณาเขตทางทิศใต้จรดสุทผลมลายู และทางทิศตะวันตกจนถึงเมืองหงสาวดี⁸ การแผ่ขยายอำนาจลงมาครอบคลุมดินแดนชายฝั่ง

⁵ ในขณะนั้นอาณาจักรเขมรเป็นรัฐมหาอำนาจในภูมิภาค โดยได้แผ่อำนาจเข้าครอบคลุมดินแดนในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างทั้งสองฝั่งในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ค.ศ. 1181-1218) ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในเรื่องเดียวกัน, หน้า 202-204.

⁶ สมเกียรติ วันทะนะ และคนอื่นๆ, ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: เซอร์กราฟิกส์ 1991, 2543), หน้า 18.

⁷ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการตอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 1-7, (กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์, 2544), หน้า 148.

⁸ กองบัญชาการทหารสูงสุด, ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2325-2525, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2525), หน้า 12.

ทะเลทางทิศใต้และทิศตะวันตกเช่นนี้ ทำให้อาณาจักรสุโขทัยสามารถติดต่อค้าขายกับต่างประเทศได้โดยสะดวก โดยมีเส้นทางการค้ากับต่างประเทศที่สำคัญ 2 เส้นทางคือ เส้นทางแรกเป็นเส้นทางจากเมืองสุโขทัยไปเมืองเมาะตะมะ เส้นทางนี้เริ่มจากเมืองสุโขทัยผ่าน เมืองกำแพงเพชร เมืองเชียงทอง ตัดออกช่องเขาที่ค่านแม่ละเมาอำเภอแม่สอดจังหวัดตาก ผ่านเมืองเมียวดี ไปจนถึงเมืองเมาะตะมะซึ่งเป็นเมืองท่าแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญในขณะนั้น ทำให้อาณาจักรสุโขทัยสามารถติดต่อค้าขายกับ อินเดีย เปอร์เซีย และอาหรับ ได้ ส่วนอีกเส้นทางหนึ่งเป็นเส้นทางจากเมืองสุโขทัยไปเมืองอยุธยาสุ่อ่าวไทย เส้นทางนี้เริ่มจากเมืองสุโขทัย ล่องเรือไปตามลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและสาขา ผ่านเมืองอยุธยาออกสู่อ่าวไทย ทำให้อาณาจักรสุโขทัยสามารถติดต่อค้าขายกับ จีน ญี่ปุ่น มลายู และอินโดนีเซียได้ เมื่อสิ้นรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแล้วอาณาจักรสุโขทัยได้เสื่อมอำนาจลงจนแตกสลายออกเป็นเสี่ยงๆ เนื่องจากพระมหากษัตริย์ที่ครองราชย์สืบต่อมาไม่มีความสามารถเท่าพระองค์ อีกทั้งการเมืองการปกครองของอาณาจักรสุโขทัยก็มีจุดอ่อนที่ไม่มีการจัดรูปแบบการปกครองที่กระชับรัดกุม และไม่มีระบบการควบคุมกำลังคนอย่างเคร่งครัด การเสื่อมอำนาจของอาณาจักรสุโขทัยทำให้สูญเสียเมืองเมาะตะมะแก่พวกมอญ ส่งผลกระทบกระเทือนต่อการค้าของอาณาจักรสุโขทัยเป็นอันมาก ตั้งแต่ ค.ศ. 1371 เป็นต้นมาอาณาจักรสุโขทัยต้องเผชิญกับการรุกรานอย่างต่อเนื่องจากอาณาจักรอยุธยาทางทิศใต้ซึ่งเพิ่งได้รับการก่อตั้ง เพราะที่ตั้งของอาณาจักรสุโขทัยอยู่ในลักษณะของการเป็นรัฐกันชนระหว่างอาณาจักรล้านนากับอาณาจักรอยุธยา ซึ่งกำลังมีอำนาจมากขึ้น ใน ค.ศ. 1378 อาณาจักรสุโขทัยได้ตกเป็นประเทศราชของอาณาจักรอยุธยาอยู่เป็นเวลา 10 ปี ต่อมาใน ค.ศ. 1388 เมื่อได้ดำเนินนโยบายเป็นพันธมิตรทางทหารกับอาณาจักรล้านนาแล้ว อาณาจักรสุโขทัยก็ได้ประกาศตนเป็นอิสระอีกครั้งหนึ่ง⁹ แต่ต่อมาได้เกิดสงครามกลางเมืองขึ้นในอาณาจักรสุโขทัย จนทำให้อาณาจักรอยุธยาเข้าแทรกแซงและสามารถผนวกอาณาจักรสุโขทัยเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยาได้ตั้งแต่ ค.ศ. 1463 เป็นต้นมา

3.1.2 อาณาจักรอยุธยา

อาณาจักรอยุธยาได้ถือกำเนิดขึ้นจากการรวมตัวกันของแคว้นสุพรรณภูมิกับแคว้นอโยธยา หรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าแคว้นละโว้ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ในปี ค.ศ. 1350¹⁰ โดยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 หรือพระเจ้าอู่ทองกษัตริย์แห่งแคว้นอโยธยา (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1350 ถึง ค.ศ. 1369)¹¹

⁹ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 241.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 251.

¹¹ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 115.

ซึ่งได้ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงแห่งแคว้นสุพรรณภูมิ ได้เป็นผู้นำในการรวมแคว้นทั้งสองเข้าด้วยกันในช่วงเวลาซึ่งอาณาจักรสุโขทัยทางทิศเหนือและอาณาจักรเขมรทางทิศตะวันออกกำลังเสื่อมอำนาจลง จากนั้นได้ทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้นที่ตำบลหนองโสนหรือบึงพระรามเพื่อเป็นราชธานีของอาณาจักร เนื่องจากพื้นที่บริเวณนี้เป็นที่ราบลุ่มซึ่งมีแม่น้ำล้อมรอบ 3 สายคือ แม่น้ำลพบุรีทางทิศเหนือ แม่น้ำป่าสักทางทิศตะวันออก ตลอดจนแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศตะวันตกและทิศใต้ นอกจากนี้พื้นที่บริเวณนี้ยังตั้งอยู่ไม่ไกลจากทะเลมากนัก และอยู่ในตำบลที่ซึ่งถือว่าเป็นจุดศูนย์กลางของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมื่อพิจารณาภูมิรัฐศาสตร์ของกรุงศรีอยุธยาแล้วพบว่า การมีแม่น้ำล้อมรอบทำให้กรุงศรีอยุธยามีปราการธรรมชาติที่มั่นคงสามารถป้องกันการโจมตีจากข้าศึกได้เป็นอย่างดี ส่วนการตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มก็เป็นประโยชน์ต่อการป้องกันกรุงศรีอยุธยา เพราะในช่วงเวลาระหว่างเดือนกันยายนถึงเดือนธันวาคมของทุกปี จะเป็นช่วงเวลาที่แม่น้ำจากทางเหนือไหลหลากท่วมรอบกรุงศรีอยุธยาเป็นบริเวณกว้าง ซึ่งจะเป็อุปสรรคต่อข้าศึกหากยกกองทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยาในช่วงเวลาดังกล่าวเพราะจะไม่สามารถหาเสบียงอาหารเลี้ยงกองทัพได้สะดวก ทำให้ไม่สามารถตั้งกองทัพล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่ได้นาน อีกทั้งการตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มก็ยังทำให้พื้นดินของกรุงศรีอยุธยามีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำเกษตรกรรม สามารถเพาะปลูกและผลิตอาหารเลี้ยงผู้คนเป็นจำนวนมากได้ เมื่อมีคนเพิ่มขึ้นก็ย่อมมีกำลังคนที่สามารถใช้เป็นแรงงานในการสร้างอาณาจักรและใช้เป็นทหารในการทำสงครามแผ่ขยายอาณาจักรมากขึ้น และการมีคนเพิ่มขึ้นก็ย่อมดึงดูดพ่อค้าจากเมืองต่างๆทั้งในและนอกอาณาจักรอยุธยาให้เข้ามาติดต่อซื้อขายสินค้ามากขึ้นจากการที่มีกำลังซื้อจำนวนมากขึ้น ส่งผลให้เศรษฐกิจขยายตัวในอัตราสูงสำหรับการตั้งอยู่ไม่ไกลจากทะเลมากนักก็ทำให้กรุงศรีอยุธยามีความสะดวกในการติดต่อค้าขายทางทะเลกับต่างประเทศ โดยเรือสินค้าต่างประเทศสามารถล่องไปตามแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาได้โดยตรง นอกจากนี้การที่กรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่ใกล้ปากทางเข้าและออกทะเล ทำให้อาณาจักรอยุธยาสามารถควบคุมเส้นทางค้าขายกับต่างประเทศของอาณาจักรอื่นๆที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินได้ เช่น อาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรล้านนา เป็นต้น เมื่อประกอบกับการที่กรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่ในตำบลที่ซึ่งถือว่าเป็นจุดศูนย์กลางของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว จึงทำให้กรุงศรีอยุธยากลายเป็นศูนย์กลางของการค้าในภูมิภาคที่สามารถเชื่อมโยงการขนส่งสินค้าทั้งทางบกและทางทะเลเข้าด้วยกัน ส่งผลให้อาณาจักรอยุธยาสามารถติดต่อกับแคว้นที่อยู่ใกล้เคียงและนานาประเทศที่อยู่ห่างไกลได้สะดวกทุกทิศทาง ทั้งทางฝั่งทะเลอันดามันและทางฝั่งอ่าวไทย ซึ่งได้สร้างความเจริญรุ่งเรืองและความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจให้แก่อาณาจักรอยุธยาเป็นเวลาถึง 417 ปีก่อนที่อาณาจักรอยุธยาจะล่มสลายจากการรุกรานของพม่าในปี ค.ศ. 1767¹²

¹² มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 259.

จากภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรอยุธยาที่ถือกำเนิดขึ้นมาในท่ามกลางอาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรเขมรซึ่งเคยมีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อน จึงทำให้อาณาจักรอยุธยาเลือกใช้เครื่องมือทางการทหารเป็นหลักในการดำเนินนโยบายต่างประเทศด้วยการทำสงครามสร้างความเป็นปึกแผ่นให้ตนเองในระยะแรกของการก่อตั้งอาณาจักรตลอดจนแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลไปยังดินแดนใกล้เคียงในเวลาต่อมา รวมทั้งการทำสงครามเพื่อป้องกันการรุกรานจากอาณาจักรอื่น โดยอาศัยช่องว่างของอำนาจทางการเมืองที่กำลังเกิดขึ้นในคาบสมุทรมอิน โฉมดินกล่าวคือ การที่อาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรเขมรกำลังเสื่อมอำนาจลงมาก จึงทำให้อาณาจักรอยุธยาสามารถผนวกอาณาจักรสุโขทัยเข้าไว้ด้วยกันสำเร็จอย่างถาวรในปี ค.ศ. 1463 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1448 ถึง ค.ศ. 1488) ส่งผลให้อาณาจักรอยุธยาสามารถแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลไปยังอาณาจักรล้านนาทางทิศเหนือต่อไปได้ และยังคงผลให้อาณาจักรอยุธยาสามารถครอบครองการค้าของป่าของอาณาจักรสุโขทัยไว้ได้ นอกจากนี้อาณาจักรอยุธยายังได้ยกกองทัพไปโจมตีนครธมซึ่งเป็นราชธานีของอาณาจักรเขมรในปี ค.ศ. 1369 ค.ศ. 1388 และ ค.ศ. 1431 ซึ่งทำให้ได้อาณาจักรเขมรเป็นประเทศราชตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา¹³ หลังจากนั้นอาณาจักรอยุธยาก็ได้แผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลอย่างต่อเนื่องในทุกทิศทาง โดยต้องทำสงครามขับเคี่ยวกับพม่าอันเป็นอาณาจักรใหญ่ทางทิศตะวันตกซึ่งต้องการแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลมายังทิศตะวันออกตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระไชยราชาธิราช (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1534 ถึง ค.ศ. 1547) เป็นต้นมา¹⁴ เพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่ในคาบสมุทรมอิน โฉมดิน จนกระทั่งอาณาจักรอยุธยาต้องล่มสลายจากการเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าเป็นครั้งที่ 2 ในปี ค.ศ. 1767

นอกจากนี้ภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรอยุธยาซึ่งมีที่ตั้งเหมาะสมแก่การเป็นเมืองท่าค้าขายกับหัวเมืองภายในอาณาจักรอยุธยาและกับหัวเมืองต่างชาติซึ่งอยู่ห่างไกลออกไป ก็ได้ทำให้อาณาจักรอยุธยาสามารถใช้เครื่องมือทางเศรษฐกิจควบคู่กับเครื่องมือทางการทูตเป็นหลักในการดำเนินนโยบายต่างประเทศกับหัวเมืองเหล่านั้น ด้วยการติดต่อค้าขายและส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีรวมทั้งอำนวยความสะดวกให้กับชาวต่างชาติที่เข้ามาค้าขายและพักพิงในอาณาจักรอยุธยา ซึ่งทำให้อาณาจักรอยุธยามีความเจริญมั่งคั่งจากการติดต่อค้าขาย ตลอดจนมีอาวุธยุทธโปกรณ์ที่ทันสมัยและทหารอาสาสมัครต่างชาติเข้าประจำการในกองทัพ สร้างความมั่นคงให้แก่อาณาจักรอยุธยามากขึ้น อย่างไรก็ตามภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรอยุธยา ก็ไม่ได้ช่วยส่งเสริมให้อาณาจักรอยุธยาพัฒนาและใช้กำลังอำนาจทางทะเลในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อสร้างความมั่นคงแต่อย่างใด เพราะอาณาจักรอยุธยาไม่ได้ถูกคุกคามทางทะเลจากดินแดนใกล้เคียงเลยและไม่ค่อยได้ถูกคุกคามทางทะเลจากมหาอำนาจตะวันตกมากนัก จึงทำให้การพัฒนากำลังอำนาจ

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 253.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 255-256.

ทางทะเลไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร โดยปล่อยให้ชาวจีนเข้ามาบีบบทบาทในการต่อเรือสำเภา การเดินเรือ และการค้าสำเภา ร่วมกับชนชั้นปกครองของอาณาจักรอยุธยาเป็นอย่างมาก ส่งผลให้คนไทยไม่มีความชำนาญในการต่อเรือและเดินเรือ

3.1.3 อาณาจักรธนบุรี

อาณาจักรธนบุรีได้รับการสถาปนาในปี ค.ศ. 1767 โดยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1767 ถึง ค.ศ. 1782) ซึ่งทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ภายหลังจากที่ทรงสามารถขับไล่พม่าออกไปจากกรุงศรีอยุธยาได้หลังจากที่ถูกพม่ายึดครองอยู่เป็นเวลา 7 เดือน¹⁵ และได้ย้ายราชธานีจากกรุงศรีอยุธยาลงไปสร้างราชธานีแห่งใหม่ที่กรุงธนบุรี เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาถูกพม่าเผาทำลายจนย่อยยับยากที่จะฟื้นฟูบูรณะขึ้นมาใหม่ได้ในช่วงเวลาอันสั้นด้วยกำลังพลของพระองค์ซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก เมื่อพิจารณาเหตุผลของการย้ายราชธานีในทางภูมิรัฐศาสตร์แล้วพบว่ากรุงธนบุรีตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งอยู่ใกล้ปากอ่าวไทยมากกว่ากรุงศรีอยุธยา จึงทำให้สามารถควบคุมการเดินเรือที่เข้าหรือออกอ่าวไทยได้ดีกว่ากรุงศรีอยุธยา และสะดวกในการควบคุมหัวเมืองทางเหนือไม่ให้ลี้ภัยหรือซบเทืองจากต่างชาติ รวมทั้งเป็นการสะดวกสำหรับกรุงธนบุรีเองที่จะซื้ออาวุธจากต่างชาติ นอกจากนี้การปิดล้อมกรุงธนบุรีก็กระทำได้ยากมาก เพราะต้องใช้กำลังทางเรือที่เข้มแข็งช่วยในการปิดล้อม หากกรุงธนบุรีเพียงพม่าจากการรุกรานของข้าศึกจนไม่สามารถป้องกันไว้ได้ ก็สามารถลี้ภัยไพร่พลออกสู่ทะเลเพื่อไปตั้งหลักที่หัวเมืองชายทะเลอื่นๆเป็นการชั่วคราวได้โดยสะดวก

ภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรธนบุรีในช่วงก่อตั้งนั้น มีความแตกต่างจากภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรอยุธยา เนื่องจากหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลออกไปจากกรุงธนบุรีได้แยกตัวออกเป็นอิสระไม่ขึ้นกับกรุงธนบุรี ดังนั้นอาณาจักรธนบุรีจึงต้องใช้เครื่องมือทางการทหารรวบรวมหัวเมืองดังกล่าวให้เป็นปึกแผ่นเสียก่อน และยังคงใช้เครื่องมือทางการทหารเป็นหลักในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อกำจัดอิทธิพลของพม่า และป้องกันอาณาจักรจากการรุกรานของพม่า ตลอดจนเพื่อแผ่ขยายอาณาจักรให้ทัดเทียมกับอาณาจักรอยุธยา ได้แก่ การยกกองทัพไปโจมตีเขมรและลาว เพื่อให้อาณาจักรธนบุรีมีความมั่นคงปลอดภัยในที่สุด

จากภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรธนบุรีซึ่งมีที่ตั้งเหมาะสมแก่การเป็นเมืองท่าทางยุทธศาสตร์ที่ดีกว่าอาณาจักรอยุธยา ทำให้อาณาจักรธนบุรีสามารถพัฒนาและใช้กำลังอำนาจทางทะเลในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลไปยังอาณาจักรอื่นที่อยู่ริมฝั่งทะเลทางด้านอ่าวไทยได้สะดวกขึ้น ซึ่งก็ได้ใช้ในการดำเนินนโยบายต่างประเทศกับเขมรเพียงชาติ

¹⁵ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 266-267.

เดียวเท่านั้นเพราะมีข้อจำกัดทางเศรษฐกิจ นอกจากการใช้กำลังอำนาจทางทะเลแล้ว ภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรธนบุรีก็เอื้ออำนวยให้สามารถใช้เครื่องมือทางเศรษฐกิจควบคู่กับเครื่องมือทางการทูตในการดำเนินนโยบายต่างประเทศกับหัวเมืองต่างชาติที่อยู่ห่างไกลออกไปได้เป็นอย่างดี แต่เนื่องจากในช่วงเวลานั้นเศรษฐกิจของอาณาจักรธนบุรีอยู่ในสถานะตกต่ำเพราะต้องทำสงครามเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับตนเองอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับยุโรปกำลังเกิดปัญหาว่านวายภายในจากสงคราม จึงทำให้อาณาจักรธนบุรีใช้เครื่องมือดังกล่าวดำเนินนโยบายต่างประเทศได้อย่างจำกัด โดยได้มีความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้ากับจีนเท่านั้น

3.1.4 อาณาจักรรัตนโกสินทร์

อาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้รับการสถาปนาในปี ค.ศ. 1782 โดยสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1782 ถึง ค.ศ. 1809) ซึ่งปราบดาภิเษกขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีในวันที่ 6 เมษายน ค.ศ. 1782¹⁶ และได้ย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรีไปสร้างราชธานีแห่งใหม่ที่ฝั่งตรงข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา พร้อมกับตั้งชื่อราชธานีแห่งใหม่ว่ากรุงรัตนโกสินทร์หรือกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน การย้ายราชธานีไปอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาก็เนื่องจากเหตุผลทางภูมิรัฐศาสตร์ของราชธานีแห่งใหม่ที่สามารถใช้แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นคูเมืองทางด้านตะวันตกและด้านใต้เพื่อป้องกันการรุกรานจากพม่าได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังสามารถขุดคลองเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านเหนือและด้านใต้ให้เป็นคูเมืองป้องกันราชธานีทางด้านตะวันออกได้อีกด้วย เมื่อพิจารณาถึงภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ในภาพรวมทั้งอาณาจักรแล้ว จะเห็นว่าไม่มีความแตกต่างจากภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรอยุธยามากนัก โดยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงสมัยรัชกาลที่ 3 (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1824 ถึง ค.ศ. 1851)¹⁷ อาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้ใช้เครื่องมือทางการทหารในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับตนเอง เนื่องจากกรุงรัตนโกสินทร์เพิ่งได้รับการสถาปนาให้เป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจของอาณาจักรไทยแทนที่กรุงธนบุรี จึงเป็นช่วงเวลาของการสถาปนาความมั่นคงของอาณาจักร ซึ่งจำเป็นต้องใช้เครื่องมือทางการทหารในการดำเนินนโยบายต่างประเทศต่อต้านการรุกรานของอาณาจักรที่เป็นภัยคุกคามโดยตรงต่อเอกราชและความมั่นคงของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ก่อนได้แก่ อาณาจักรพม่าที่รุกรานอาณาจักรไทยมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรอยุธยา ส่วนอาณาจักรที่ไม่เป็นภัยคุกคามโดยตรงต่อเอกราชและความมั่นคงของอาณาจักรรัตนโกสินทร์นั้น อาณาจักรรัตนโกสินทร์จะใช้เครื่องมือทางการทูตในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อปราบปรามอาณาจักรที่เคยอยู่ภายใต้การปกครอง

¹⁶ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 336.

¹⁷ กองบัญชาการทหารสูงสุด, ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2325-2525, หน้า 61.

ของอาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรธนบุรีมาก่อนแต่กระด้างกระเดื่องและต้องการแยกตัวเป็นอิสระเท่านั้น เนื่องจากอาณาจักรรัตนโกสินทร์จำเป็นต้องรักษาสถานภาพเดิมทางภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรไทยไว้ กล่าวคือ การมีดินแดนกันชนทางทิศตะวันออกได้แก่ ลาว และเขมร เพื่อป้องกันการรุกรานจากอาณาจักรเวียตนามซึ่งกำลังแผ่อิทธิพลเข้ามาในอาณาจักรทั้งสอง นอกจากนี้อาณาจักรรัตนโกสินทร์ยังได้ใช้เครื่องมือทางการทูตและเครื่องมือทางเศรษฐกิจในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อสร้างความมั่นคงเป็นครั้งคราว ได้แก่ การที่รัชกาลที่ 1 ทรงหุบเลี้ยงเจ้านายเขมรเป็นราชบุตรบุญธรรมและส่งไปเป็นกษัตริย์ปกครองเขมรในเวลาต่อมา รวมทั้งการที่รัชกาลที่ 1 ได้ทรงให้ที่ปักพืงแก่เจ้านายเวียตนามซึ่งลี้ภัยการเมืองเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารและต่อมาได้หนีกลับไปกอบกู้บ้านเมืองสำเร็จจนสามารถตั้งตนเป็นจักรพรรดิได้ เป็นต้น อย่างไรก็ตามเมื่ออาณาจักรเวียตนามแผ่ขยายอิทธิพลมายังเขมรและลาวมากขึ้น อาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็จำเป็นต้องใช้เครื่องมือทางการทหารในการดำเนินนโยบายต่างประเทศทำสงครามกับเวียตนามในดินแดนเขมรในสมัยรัชกาลที่ 3 เพื่อสกัดกั้นไม่ให้เวียตนามมีอิทธิพลในเขมรมากกว่าอาณาจักรรัตนโกสินทร์และยังได้ใช้เครื่องมือทางการทูตและเครื่องมือทางเศรษฐกิจดำเนินการติดต่อค้าขายกับพ่อค้าชาวตะวันตกซึ่งได้กลับเข้ามาติดต่อกับอาณาจักรไทยอีก เพื่อให้มีอาวุธปืนที่ทันสมัยไว้ใช้ในกองทัพ เป็นต้น สำหรับการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อสร้างความมั่งคั่งนั้น อาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้ใช้ทั้งเครื่องมือทางการทหาร ตลอดจนเครื่องมือทางการทูตควบคู่กับเครื่องมือทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ การใช้เครื่องมือทางการทหารในการขยายอำนาจเหนืออาณาจักรเพื่อนบ้านเพื่อให้ได้รับเครื่องบรรณาการและช่วยสำหรับส่งเป็นสินค้าออกทำรายได้ให้กับอาณาจักรรัตนโกสินทร์เพื่อใช้ฟื้นฟูและสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ การใช้เครื่องมือทางการทูตควบคู่กับเครื่องมือทางเศรษฐกิจในการติดต่อค้าขายในระบบบรรณาการกับจีน และการติดต่อค้าขายกับชาติตะวันตกเนื่องจากกรุงรัตนโกสินทร์อยู่ใกล้ทะเล ซึ่งมีความสะดวกต่อพ่อค้าที่เดินเรือผ่านไปมา

ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1851 ถึง ค.ศ. 1868)¹⁸ ถึงสมัยรัชกาลที่ 5 (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1868 ถึง ค.ศ. 1910)¹⁹ ภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้เปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่ต้องเผชิญกับภัยคุกคามจากชาติตะวันตก ซึ่งผ่านการปฏิวัติอุตสาหกรรมจนมีความเจริญก้าวหน้าและดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อแสวงหาอาณานิคมสำหรับเป็นแหล่งวัตถุดิบในอุตสาหกรรมและเป็นตลาดระบายสินค้า โดยทางทิศตะวันตก อังกฤษได้ครอบครองดินแดนบางส่วนของพม่าเป็นอาณานิคมตั้งแต่ ค.ศ. 1826 ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 และสามารถยึดครองได้ทั้งประเทศใน ค.ศ. 1885 ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนทางทิศตะวันออก ฝรั่งเศสได้แผ่อิทธิพลและยึดครองบางส่วนของเวียตนามเป็นอาณานิคมตั้งแต่ ค.ศ. 1858 ซึ่งตรงกับ

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 99.

สมัยรัชกาลที่ 4 หลังจากนั้นก็มีผู้ขยายอิทธิพลต่อมายังดินแดนเขมรและลาวซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรรัตนโกสินทร์²⁰ ทำให้อาณาจักรรัตนโกสินทร์ต้องใช้เครื่องมือทางการทูตเป็นหลักในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อความอยู่รอดของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ เนื่องจากการทหารของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ด้อยกว่าชาติตะวันตกมาก และยังคงพึ่งพาการซื้ออาวุธยุทโธปกรณ์ที่ทันสมัยจากชาติตะวันตกทั้งสิ้น

ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1910 ถึง ค.ศ. 1925)²¹ เป็นต้นมา อาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็สามารถใช้เครื่องมือทางการทูต ในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อสร้างความมั่นคงได้มากขึ้น แต่ยังคงเป็นเครื่องมือสนับสนุนเครื่องมือทางการทูตซึ่งเป็นเครื่องมือหลักในการดำเนินนโยบายต่างประเทศอยู่ต่อไป การเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นโอกาสให้อาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้ใช้เครื่องมือทางการทูตที่ได้รับการพัฒนาและปรับปรุงจนมีความเข้มแข็งมากขึ้นในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเข้าร่วมทำสงครามกับฝ่ายที่มีอังกฤษและฝรั่งเศสเป็นแกนนำใน ค.ศ. 1917 จนได้รับชัยชนะในที่สุด และทำให้อาณาจักรรัตนโกสินทร์สามารถใช้เครื่องมือทางการทูตเจรจาขอปรับปรุงพิกัดอัครราชทูตการและสิทธิสภาพนอกอาณาเขตจากอังกฤษ ฝรั่งเศส และชาติตะวันตกที่เป็นพันธมิตร เป็นการตอบแทนบุญคุณได้ในเวลาต่อมา²² ในสมัยรัชกาลที่ 8 (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1934 ถึง ค.ศ. 1946)²³ เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีช่วงแรก (ระหว่าง ค.ศ. 1938-1944)²⁴ อาณาจักรรัตนโกสินทร์ซึ่งได้กลายเป็นประเทศไทยก็ได้ใช้เครื่องมือทางการทูตสนับสนุนเครื่องมือทางการทูตในการดำเนินนโยบายต่างประเทศทำสงครามกับฝรั่งเศสในอินโดจีนเพื่อยึดเอาดินแดนในอินโดจีนซึ่งเคยอยู่ในความปกครองของประเทศไทยกลับคืน เนื่องจากในขณะนั้นกำลังอยู่ในช่วงการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งญี่ปุ่นกำลังมีอิทธิพลในอินโดจีน และฝรั่งเศสกำลังบอบช้ำจากการถูกยึดครองโดยเยอรมัน เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 9 ภูมิรัฐศาสตร์ของประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอีกครั้งจากการเกิดสงครามเย็น โดยประเทศไทยต้องเผชิญกับภัยคุกคามโดยตรงจากฝ่ายคอมมิวนิสต์อันประกอบด้วยจีนและเวียดนามเหนือ ซึ่งให้การสนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์ใน ลาว กัมพูชา และประเทศไทย รวมทั้งพยายามโจมตีเวียดนามใต้เพื่อรวมประเทศให้เป็นเวียดนามเดียวภายใต้การปกครองระบอบ

²⁰ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน้าที่ 1-7, หน้า 412.

²¹ กองบัญชาการทหารสูงสุด, ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2325-2525, หน้า 135.

²² มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน้าที่ 1-7, หน้า 429.

²³ กองบัญชาการทหารสูงสุด, ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2325-2525, หน้า 261.

²⁴ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน้าที่ 8-15, หน้า 574-576.

คอมมิวนิสต์ ทำให้ประเทศไทยต้องใช้ทั้งเครื่องมือทางการทูตและเครื่องมือทางการทหาร เพื่อต่อต้านอิทธิพลของฝ่ายคอมมิวนิสต์ในอินโดจีน ต่อมาในปี ค.ศ. 1975 เมื่อฝ่ายคอมมิวนิสต์ได้รับชัยชนะอย่างสมบูรณ์ในอินโดจีน ภูมิรัฐศาสตร์ของประเทศไทยก็ได้เปลี่ยนแปลงไปอีกครั้งโดยประเทศไทยกลายเป็นประเทศค่าน้ำของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ต้องเผชิญภัยคุกคามจากฝ่ายคอมมิวนิสต์โดยตรง ประเทศไทยจึงต้องใช้เครื่องมือทางการทูตเป็นหลักในการดำเนินนโยบายต่างประเทศผูกมิตรกับจีนและกลุ่มประเทศอินโดจีนซึ่งได้เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์โดยใช้เครื่องมือทางเศรษฐกิจซึ่งได้รับการพัฒนาให้มีความเข้มแข็งมากขึ้น สนับสนุนเครื่องมือทางการทูต พร้อมๆกับการเร่งพัฒนาเครื่องมือทางการทหารเพื่อให้สามารถเป็นหลักประกันความมั่นคงของประเทศได้ในกรณีที่ถูกรุกรานจากประเทศดังกล่าวอีกทางหนึ่งด้วย

3.2 พัฒนาการของเครื่องมือดำเนินนโยบายต่างประเทศและกำลังอำนาจทางทะเลของไทยในประวัติศาสตร์จนถึง ค.ศ. 1977

จากการวิเคราะห์ภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรไทยยุคต่างๆ ในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาข้างต้น ทำให้ทราบอย่างชัดเจนว่า ภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรไทยมีอิทธิพลสำคัญต่อการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อสร้างความมั่นคงแก่อาณาจักรไทยเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ยังมีอิทธิพลสำคัญต่อการพัฒนาและเลือกใช้เครื่องมือดำเนินนโยบายต่างประเทศต่างๆ ได้แก่ เครื่องมือทางการทูต เครื่องมือทางเศรษฐกิจ เครื่องมือทางการทหาร รวมทั้งการพัฒนาและใช้กำลังอำนาจทางทะเลที่มีอยู่ ให้เหมาะสมและบรรลุเป้าหมายของนโยบายต่างประเทศในการสร้างความมั่นคงและความมั่งคั่งให้เกิดขึ้นแก่อาณาจักรไทยยุคต่างๆ อีกด้วย ดังจะได้กล่าวถึงดังต่อไปนี้

3.2.1 เครื่องมือทางการทูต

เครื่องมือทางการทูตในสมัยอาณาจักรสุโขทัยเป็นเครื่องมือที่ถูกนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศกับอาณาจักรที่อยู่ใกล้เคียงนับตั้งแต่การเริ่มก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัย เนื่องจากอาณาจักรสุโขทัยเป็นอาณาจักรที่เกิดขึ้นใหม่ จึงจำเป็นต้องใช้เครื่องมือทางการทูตดำเนินนโยบายผูกมิตรกับอาณาจักรใกล้เคียงซึ่งมีความเข้มแข็งกว่า เพื่อให้ได้รับการสนับสนุนในการสร้างอาณาจักรและไม่ตกเป็นเป้าของการรุกรานจากอาณาจักรเหล่านั้น ได้แก่ การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับอาณาจักรเขมรซึ่งกำลังมีอิทธิพลอยู่ในภูมิภาคในรัชสมัยของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ทำให้ได้รับการสนับสนุนจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรเขมรในการสร้างเมืองสุโขทัยให้เป็นศูนย์กลางทางการเมืองของอาณาจักร ต่อมาเมื่อจีนภายใต้การนำของกุบไลข่านซึ่งเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์หยวนได้เข้าโจมตีดินแดนต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จนมีอำนาจเหนือแคว้นดงเจ็ยและอาณาจักรเขมร รวมทั้งสามารถยึดอาณาจักรพุกามได้ในปี ค.ศ. 1287 ซึ่งตรงกับรัช

สมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช อาณาจักรสุโขทัยก็ได้ทำสัญญาเป็นพันธมิตรกับอาณาจักรของพ่อขุนมั่งรายแห่งเมืองเชียงใหม่และพ่อขุนงำเมืองแห่งเมืองพะเยาในปีเดียวกันนั้น เพื่อผนึกกำลังป้องกันการรุกรานจากจีน ต่อมาอาณาจักรสุโขทัยก็ได้สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีน โดยได้ส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับจีนเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1292 ซึ่งเป็นลักษณะของการทูตในระบบบรรณาการ ทำให้อาณาจักรสุโขทัยรอดพ้นจากการรุกรานของจีน และทำให้จีนไม่เข้าแทรกแซงการเมืองในแคว้นหรืออาณาจักรต่างๆของชาวไทย²⁵ อีกทั้งยังทำให้อาณาจักรสุโขทัยได้มีโอกาสค้าขายกับจีนจนสร้างความเจริญมั่งคั่งจากการค้าระหว่างกัน เมื่ออาณาจักรสุโขทัยเข้มแข็งดีแล้ว ก็ได้ใช้เครื่องมือทางการทูตในการสร้างอิทธิพลเหนืออาณาจักรใกล้เคียงซึ่งมีความอ่อนแอกว่า เพื่อให้ได้ผลประโยชน์จากการใช้เป็นเส้นทางในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศจนสามารถสร้างความเจริญมั่งคั่งได้ ได้แก่ การมีความสัมพันธ์ที่ดีกับมอญในรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ซึ่งทำให้อาณาจักรสุโขทัยสามารถใช้เมืองท่าของมอญหลายแห่ง ได้แก่ เมืองสะเทิม เมืองหงสาวดี และเมืองเมาะตะมะ ในการระบายสินค้าของสุโขทัยออกสู่ทะเลทางฝั่งอันดามัน²⁶

เครื่องมือทางการทูตในสมัยอาณาจักรอยุธยา เป็นเครื่องมือที่มักถูกนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศกับอาณาจักรที่อยู่ห่างไกลโพ้นทะเล เพราะอาณาจักรเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นอาณาจักรที่มีอารยธรรมเจริญรุ่งเรืองและมีความเข้มแข็งทางการทหารมากกว่าอาณาจักรอยุธยา การใช้เครื่องมือทางการทูตสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับอาณาจักรเหล่านั้นได้ช่วยให้อาณาจักรอยุธยาสามารถเพิ่มพูนความความมั่นคงทางการทหาร และเพิ่มพูนความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี กล่าวคือช่วยให้อาณาจักรอยุธยาได้รับความช่วยเหลือด้านอาวุธรวมทั้งการปรับปรุงกองทัพให้ทันสมัย และช่วยให้อาณาจักรอยุธยาได้รับความสะดวกในการส่งออกและส่งผ่านสินค้าไปต่างประเทศ สำหรับพัฒนาการของเครื่องมือทางการทูตในสมัยอาณาจักรอยุธยานั้น ได้เกิดหน่วยงานที่ทำหน้าที่ด้านการต่างประเทศในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถคือกรมคลังหรือที่เรียกกันในเวลาต่อมาว่าโกษาธิบดี ซึ่งในตอนแรกมีหน้าที่เกี่ยวกับการเก็บ ง่าย และรักษาพระราชทรัพย์ที่ได้จากภาษีอากร ตลอดจนรับผิดชอบดูแลการค้าสำเภาของพระมหากษัตริย์เท่านั้น ต่อมาเมื่ออาณาจักรอยุธยามีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้น รวมทั้งมีความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกหลายชาติ กรมคลังจึงมีหน้าที่เพิ่มขึ้นในด้านการดูแลรับรองคณะทูตจากต่างประเทศ และควบคุมดูแลคนต่างชาติที่เข้ามาอาศัยอยู่ในอาณาจักรอยุธยา ส่วนหน่วยงานในระดับรองที่ขึ้นตรงกับกรมคลังที่สำคัญได้แก่ กรมพระคลังสินค้า กรมท่าซ้าย และกรมท่าขวา โดยความสัมพันธ์

²⁵ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 211-212.

²⁶ สมเกียรติ วันทะนะ และคนอื่นๆ, ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย, หน้า 24.

ทางการทูตระหว่างอาณาจักรอยุธยากับต่างประเทศสามารถแยกอธิบายให้เห็นได้จากความสัมพันธ์ทางการทูตกับชาติตะวันตก และความสัมพันธ์ทางการทูตกับชาติตะวันออก

ในความสัมพันธ์ทางการทูตกับชาติตะวันออกนั้น อาณาจักรอยุธยาได้มีความสัมพันธ์ที่ดีกับ จีน ญี่ปุ่น อินเดีย และเปอร์เซีย โดยความสัมพันธ์กับจีนนั้น ได้เริ่มต้นในรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 หรือขุนหลวงพะงั่ว เมื่อพระเจ้าหงวู่ จักรพรรดิองค์แรกแห่งราชวงศ์หมิงได้ส่งราชทูตอัญเชิญพระบรมราชโองการประกาศการขึ้นครองราชย์ของพระองค์มาให้อาณาจักรอยุธยาทราบใน ค.ศ. 1370 จากนั้นอาณาจักรอยุธยาจึงได้ส่งราชทูตพร้อมพระราชสาสน์และเครื่องราชบรรณาการไปจีนเป็นการตอบแทนใน ค.ศ. 1371²⁷ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอาณาจักรอยุธยาอมรับในความสัมพันธ์แบบรัฐบรรณาการกับจีนเช่นเดียวกับอาณาจักรสุโขทัย อันเป็นการใช้เครื่องมือทางการทูตในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อป้องกันไม่ให้จีนแทรกแซงช่วยเหลืออาณาจักรสุโขทัยในปัญหาความขัดแย้งกับอาณาจักรอยุธยาซึ่งเพิ่งก่อตั้งขึ้นมาได้เพียง 20 ปี²⁸ และเพื่อผลประโยชน์ทางการค้าภายใต้การทูตในระบบบรรณาการซึ่งทำให้อาณาจักรอยุธยาได้รับสิทธิพิเศษทางการค้า เนื่องจากการค้าขายกับจีนซึ่งเป็นอาณาจักรใหญ่ที่รุ่งเรืองสามารถทำกำไรได้อย่างมหาศาล จึงมีความสำคัญต่ออาณาจักรอยุธยาที่เกิดขึ้นใหม่ในการสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจต่อไป ตลอดจนสมัยของอาณาจักรอยุธยานั้น ได้ส่งทูตไปจีนรวมทั้งสิ้น 130 ครั้ง²⁹ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการใช้เครื่องมือทางการทูตเป็นหลักในการดำเนินนโยบายต่างประเทศกับจีนอย่างชัดเจน ส่วนความสัมพันธ์กับญี่ปุ่นนั้น ได้มีชาวญี่ปุ่นเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ในกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็มีกองทหารอาสาญี่ปุ่นสังกัดอยู่ในกองทัพไทยหลายร้อยคน ในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ไซกุน อิชียาสู ได้ส่งสาสน์มาเจริญสัมพันธ์ไมตรีพร้อมกับถวายคาบญี่ปุ่นและเกราะเป็นเครื่องราชบรรณาการใน ค.ศ. 1606³⁰ พร้อมกันนั้นก็ได้ทูลขอปืนใหญ่และไม้หอมจากอาณาจักรอยุธยา ซึ่งอาณาจักรอยุธยาก็ได้ส่งทูตไป

²⁷ ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างอาณาจักรของชาวไทยกับจีน ซึ่งได้เริ่มต้นขึ้นใน ค.ศ. 1292 ในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้หยุดชะงักลงไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง เนื่องจากปัญหาทางการเมืองภายในของจีน กล่าวคือมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากราชวงศ์หยวน (ค.ศ. 1279-1368) เป็นราชวงศ์หมิง (ค.ศ. 1368-1644) ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองของไทยจากอาณาจักรสุโขทัยเป็นอาณาจักรอยุธยาใน ค.ศ. 1350 ซึ่งกำลังปรับตัวและมุ่งอยู่กับการสร้างอาณาจักรให้มั่นคง คุราชละเอียดยังเพิ่มเติมในมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ 1-8, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2545), หน้า 97.

²⁸ อาณาจักรอยุธยาได้รับการก่อตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1350 เมื่อนับถึงปีที่ได้สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีนใน ค.ศ. 1370 จึงเป็นเวลา 20 ปี

²⁹ สมเกียรติ วันทะนะ และคนอื่นๆ, ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย, หน้า 40.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

พร้อมกับสิ่งของที่ญี่ปุ่นร้องขอ ความสัมพันธ์ทางการทูตกับญี่ปุ่นได้มีความเจริญรุ่งเรืองมากที่สุด ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม แต่ก็เสื่อมลงหลังจากรัชสมัยของพระองค์ เนื่องจากเป็น ช่วงเวลาที่ญี่ปุ่นเริ่มดำเนินนโยบายปิดประเทศตั้งแต่ ค.ศ. 1636 เป็นต้นมา³¹ สำหรับความสัมพันธ์ กับอินเดียและเปอร์เซีย นั้น ไม่ปรากฏความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเด่นชัดกับอาณาจักรอยุธยา

ในความสัมพันธ์ทางการทูตกับชาติตะวันตกนั้น อาณาจักรอยุธยาได้มีความสัมพันธ์ กับ โปรตุเกส สเปน ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส โดยโปรตุเกสเป็นชาติตะวันตกชาติแรกที่เข้ามา เจริญสัมพันธ์ไมตรีกับอาณาจักรอยุธยาใน ค.ศ. 1511³² ซึ่งตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 หลังจากที่ยึดครองมะละกาอันเป็นหัวเมืองประเทศราชของอาณาจักรอยุธยาได้แล้ว เพื่อทำความ เข้าใจกับอาณาจักรอยุธยาในเรื่องการยึดครองเมืองมะละกา และเสนอให้ความช่วยเหลือด้าน การทหารเป็นการตอบแทน ต่อมาโปรตุเกสได้ส่งทูตชุดที่ 3 มายังกรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ. 1516³³ เพื่อ ทำสนธิสัญญาการค้ากับอาณาจักรอยุธยา ซึ่งสนธิสัญญานี้เป็นสนธิสัญญานับแรกที่ อาณาจักรไทยทำกับชาติตะวันตก และได้นำไปสู่การขยายความสัมพันธ์ด้านการค้ามากขึ้น ทำให้ อาณาจักรอยุธยาได้รับสิทธิพิเศษในด้านการซื้อปืนและกระสุนดินดำจากโปรตุเกสซึ่งเป็นอาวุธที่ ทันสมัยในขณะนั้น ความสัมพันธ์กับโปรตุเกสได้เริ่มเสื่อมลงเมื่อโปรตุเกสถูกรวมเข้าเป็นส่วน หนึ่งของสเปนในระหว่าง ค.ศ. 1581-1640 ซึ่งส่งผลให้อิทธิพลของโปรตุเกสในภูมิภาคเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ลดลงมาก เมื่อถึงรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1605- 1610)³⁴ ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยากับโปรตุเกสก็ไม่ราบรื่นเหมือนในอดีต เนื่องจาก โปรตุเกสเริ่มวิตกกังวลที่อาณาจักรอยุธยามีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับฮอลันดามากขึ้น และเกรงว่า ตนเองจะสูญเสียผลประโยชน์ทางการค้ามากขึ้น ต่อมาในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรมโปรตุเกสได้ยึด เรือของฮอลันดาในแม่น้ำเจ้าพระยาในปี ค.ศ. 1624 ซึ่งพระเจ้าทรงธรรมก็ได้ยึดเรือของโปรตุเกส เป็นการตอบแทนและบังคับให้โปรตุเกสคืนเรือให้กับฮอลันดา ทำให้โปรตุเกสประกาศยกเลิก การค้าและประกาศสงครามกับอาณาจักรอยุธยา โดยนำเรือรบไปปิดอ่าวเมืองมะริดและจับคนไทย ซึ่งทำการค้าอยู่ที่จีนไว้เป็นตัวประกัน แต่อาณาจักรอยุธยาก็สามารถรบชนะโปรตุเกสและสามารถ ขับไล่ทหารโปรตุเกสออกไปได้ในที่สุด ต่อมาโปรตุเกสได้ส่งทูตเข้ามาเจริญสัมพันธ์ไมตรีอีกครั้ง ใน ค.ศ. 1633 ในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง และอาณาจักรอยุธยาก็ได้ส่งทูตไปยังเมืองมินลาเป็น

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

³² อนงคณา มานิตพิสิฐกุล, ไทยกับชาติตะวันตกสมัยอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปริมาตร, 2545), หน้า 23.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

³⁴ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อยุธยา ประวัติศาสตร์และการเมือง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, 2544), หน้า 89.

การตอบแทนใน ค.ศ. 1636³⁵ ซึ่งได้ช่วยให้ความสัมพันธ์ระหว่างกันดีขึ้นบ้าง แต่ความสัมพันธ์ทางการทูตกับโปรตุเกสก็ค่อยๆเสื่อมลงในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

อาณาจักรอยุธยาได้มีความสัมพันธ์กับสเปนในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยมีเขมรเป็นตัวเชื่อมโยง เนื่องจากสเปนต้องการเข้ามาติดต่อกับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อการค้าและการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ โดยได้เริ่มต้นจากการตั้งสถานีการค้าที่เมืองมะนิลาบนเกาะลูซอนใน ค.ศ. 1565³⁶ จากนั้นได้พยายามใช้เขมรเป็นศูนย์กลางการค้าและการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ต่อไปยังเวียดนาม จีน และญี่ปุ่น เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยกทัพไปตีเมืองละแวกของเขมรใน ค.ศ. 1593 ได้แต่งตั้งชาวสเปนชื่อ ดีเอโก เบล โลโซ ซึ่งเป็นเชลยปะปนมากับชาวเขมรให้เป็นทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับผู้สำเร็จราชการของสเปนที่เมืองมะนิลา โดยได้พระราชทานช้าง 2 เชือกและพระราชสาส์นให้แก่ผู้สำเร็จราชการของสเปน³⁷ เพื่อขอให้สเปนเลิกให้การสนับสนุนเขมรแต่สเปนยังคงมีแผนที่จะใช้เขมรอยู่เช่นเดิม ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยากับสเปนจึงไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร ส่วนฮอลันดาเป็นชาติตะวันตกที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับอาณาจักรอยุธยาใน ค.ศ. 1604³⁸ ต่อจากสเปนในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช หลังจากที่ฮอลันดาได้เข้ามาตั้งสถานีการค้าที่เมืองปัตตานีใน ค.ศ. 1603³⁹ และทราบว่าเมืองปัตตานีเป็นเมืองประเทศราชของอาณาจักรอยุธยาแล้ว จึงได้ส่งทูตเข้ามาติดต่อกับอาณาจักรอยุธยา เพื่อทำความตกลงเรื่องการค้าและการขอตั้งสถานีการค้าที่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งได้รับการต้อนรับจากอาณาจักรอยุธยาเป็นอย่างดี เพราะเป็นช่วงเวลาที่อาณาจักรอยุธยาต้องการฟื้นฟูการค้าที่ซบเซาหลังจากที่เพิ่งผ่านพ้นจากการทำสงครามเป็นเวลายาวนานเกือบ 40 ปี (ระหว่าง ค.ศ. 1558-1600)⁴⁰ ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยากับฮอลันดาได้มีความเจริญรุ่งเรืองมากขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ โดยอาณาจักรอยุธยาได้ส่งคณะทูตไปเข้าเฝ้ากษัตริย์มอริสแห่งราชวงศ์ออเรนจ์ของฮอลันดาใน ค.ศ. 1607⁴¹ นับเป็นคณะทูตไทยคณะแรกที่เดินทางไปยุโรป⁴² และคณะทูตได้นำปืนใหญ่กับเครื่องศาสตราวุธจากเจ้าชายมอริสกลับมาถวายสมเด็จพระเอกาทศรถด้วย โดยพระองค์ทรงหวังความช่วยเหลือทาง

³⁵ อนงคณา มานิตพิสิฎกุล, ไทยกับชาติตะวันตกสมัยอยุธยา, หน้า 30.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 97.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

³⁹ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ 1-8, หน้า 151.

⁴⁰ อนงคณา มานิตพิสิฎกุล, ไทยกับชาติตะวันตกสมัยอยุธยา, หน้า 39.

⁴¹ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ 1-8, หน้า 151.

⁴² ตมเกียรติ วันทะนะ และคนอื่นๆ, ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย, หน้า 44.

ทหารจากฮอลันดาเพื่อต่อต้านอิทธิพลของ โปรตุเกสทางฝั่งทะเลอันดามัน แต่ฮอลันดาต้องการมีความสัมพันธ์ทางการทูตกับอาณาจักรอยุธยาเพื่อทำการค้าขายเป็นหลัก โดยไม่ต้องการแทรกแซงการเมืองระหว่างประเทศในภูมิภาค เมื่อถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมอาณาจักรอยุธยาได้ทำสนธิสัญญาฉบับแรกกับฮอลันดาใน ค.ศ. 1617 โดยให้สิทธิพิเศษแก่ฮอลันดาในการซื้อหนังกวางและหนังสัตว์ ทำให้ฮอลันดาเป็นตัวขัดขวางผลประโยชน์ของ โปรตุเกสและอังกฤษในอาณาจักรอยุธยา⁴³ ซึ่งสนธิสัญญาฉบับนี้ได้สร้างความไม่พอใจให้กับพ่อค้าโปรตุเกสและอังกฤษมาก ทำให้เกิดเหตุการณ์พิพาทระหว่างโปรตุเกสกับอาณาจักรอยุธยาอย่างรุนแรงจนถึงขั้นทำสงครามระหว่างกันตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อมาความสัมพันธ์ทางการทูตกับฮอลันดาได้เสื่อมลงในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เพราะการค้าของฮอลันดาในอาณาจักรอยุธยาเริ่มประสบปัญหาจากการที่อาณาจักรอยุธยาผูกขาดการค้ามากขึ้น ประกอบกับฮอลันดาสามารถกำจัดอิทธิพลของโปรตุเกสในญี่ปุ่นลงได้ใน ค.ศ. 1633 จนสามารถติดต่อค้าขายกับญี่ปุ่นได้โดยสะดวก ทำให้ฮอลันดาไม่มีความจำเป็นต้องใช้อาณาจักรอยุธยาเป็นศูนย์กลางในการติดต่อค้าขายกับญี่ปุ่นอีกต่อไป⁴⁴ เมื่อประกอบกับฮอลันดาได้หันไปทำการค้ากับอาณาจักรเขมรซึ่งเป็นศัตรูของอาณาจักรอยุธยา จึงทำให้อาณาจักรอยุธยาไม่พอใจและกีดกันการค้าของฮอลันดาจนเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างกันเรื่อยมา จนถึง ค.ศ. 1664 ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชฮอลันดาได้นำเรือรบเข้ามาปิดล้อมปากแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อตั้งใจจะยึดเรือสำเภาจำนวน 12 ลำของอาณาจักรอยุธยาที่กำลังเดินทางกลับจากจีนและญี่ปุ่นพร้อมด้วยสินค้าและของมีค่า⁴⁵ ในที่สุดความขัดแย้งได้ยุติลงเมื่อฮอลันดาส่งทูตเข้ามาเจรจาสงบศึก โดยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงยินยอมทำสนธิสัญญาสงบศึกกับฮอลันดาในปีเดียวกัน ซึ่งตามสนธิสัญญานี้ฮอลันดาจะได้รับสิทธิในการผูกขาดหนังกวางและหนังวัว นอกเหนือจากสินค้าอื่นๆ นอกจากนี้อาณาจักรอยุธยาจะต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้กับฮอลันดาในเรื่องการไม่สามารถพิพากษาคดีที่คนของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดากระทำผิดในอาณาจักรได้ ซึ่งถือว่าเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่อาณาจักรไทยต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้กับชาวต่างชาติ ดังนั้นสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงต้องใช้เครื่องมือทางการทูตผูกมิตรกับอังกฤษและฝรั่งเศสมากขึ้นเพื่อถ่วงดุลอำนาจกับฮอลันดา จนฮอลันดาได้ยกเลิกสถานีการค้าที่กรุงศรีอยุธยาในที่สุด⁴⁶

⁴³ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ 1-8, หน้า 151.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 152.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 153-154.

ชาติตะวันตกซึ่งเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับอาณาจักรอยุธยาต่อจากฮอลันดาคือ อังกฤษ โดยใน ค.ศ. 1612 ทูตอังกฤษได้นำพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการจากพระเจ้าเจมส์ที่ 1 แห่งอังกฤษมาถวายสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม⁴⁷ แต่ความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้าระหว่างอาณาจักรอยุธยากับอังกฤษก็ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เพราะถูกขัดขวางจากฮอลันดาโดยตลอด การที่อังกฤษกับฮอลันดาทำสงครามกันในยุโรปใน ค.ศ. 1618⁴⁸ ได้ทำให้ชาวอังกฤษกับชาวฮอลันดาในอาณาจักรอยุธยาซึ่งเป็นศัตรูกันมากขึ้น ความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้าระหว่างอาณาจักรอยุธยากับอังกฤษได้หยุดชะงักลงเมื่ออังกฤษปิดสถานีการค้าของตนที่กรุงศรีอยุธยาและปัตตานีใน ค.ศ. 1626 เนื่องจากเกิดสงครามภายในอังกฤษระหว่างพระเจ้าชาร์ลส์กับสภาผู้แทนราษฎร ต่อมาอังกฤษได้เข้ามาติดต่อกับอาณาจักรอยุธยาอีกใน ค.ศ. 1661 ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช⁴⁹ แต่อังกฤษก็ยังคงประสบปัญหาการขาดทุนจากความไม่เป็นธรรมของกรมพระคลังในเรื่องการซื้อขายสินค้าตลอดจนจากการผูกขาดการค้าของฮอลันดา ทำให้การค้าของอังกฤษกับอาณาจักรอยุธยาหยุดชะงักลง ในปลายรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอาณาจักรอยุธยากับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้เกิดความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงจากการที่เรือรบของอาณาจักรอยุธยาได้ควบคุมเรือสินค้าของอังกฤษในอ่าวเบงกอลไว้ที่เมืองมะริด ทำให้อังกฤษต้องส่งเรือรบเข้ายึดเมืองมะริดใน ค.ศ. 1687⁵⁰ และได้เกิดการสู้รบระหว่างกันที่เมืองมะริดถึงแม้ว่ารัฐบาลอังกฤษจะถือว่าการสู้รบที่เกิดขึ้นเป็นความขัดแย้งระหว่างอาณาจักรอยุธยากับบริษัทของอังกฤษซึ่งไม่ใช่ความขัดแย้งระหว่างประเทศ แต่ความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้าของอาณาจักรอยุธยากับอังกฤษก็เสื่อมลงเรื่อยมา

ส่วนฝรั่งเศสเป็นชาติตะวันตกที่มีบทบาทสำคัญซึ่งเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับอาณาจักรอยุธยาต่อจากอังกฤษ อันเป็นช่วงเวลาที่อาณาจักรอยุธยากำลังต้องการผูกมิตรกับชาติตะวันตกที่สามารถถ่วงดุลอำนาจกับฮอลันดาได้ หลังจากที่อังกฤษได้ปฏิเสธข้อเสนอของอาณาจักรอยุธยาไปแล้ว โดยใน ค.ศ. 1662⁵¹ ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้มีบาทหลวงฝรั่งเศสคนแรกเดินทางเข้ามาในอาณาจักรอยุธยาและเห็นว่าอาณาจักรอยุธยาเหมาะที่จะเป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่คริสต์ศาสนาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังนั้นใน ค.ศ. 1673 สังฆราชแห่งเฮลิโพลิส (Bishop of Heliopolis) จึงได้อัญเชิญพระราชสาส์นของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส พร้อมกับสมณสาส์นและเครื่องราชบรรณาการของสันตะปาปาเคลมองค์ที่ 9 มา

⁴⁷ อนงคณา มานิตพิสิฐกุล, ไทยกับชาติตะวันตกสมัยอยุธยา, หน้า 58.

⁴⁸ สมเกียรติ วันทะนะ และคนอื่นๆ, ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย, หน้า 46.

⁴⁹ อนงคณา มานิตพิสิฐกุล, ไทยกับชาติตะวันตกสมัยอยุธยา, หน้า 63-64.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 73.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

ถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราช⁵² เพื่อขอให้พระองค์ทรงสนับสนุนและคุ้มครองคณะบาทหลวงต่อไป หลังจากนั้นคณะบาทหลวงและพ่อค้าชาวฝรั่งเศสก็เดินทางเข้ามากรุงศรีอยุธยามากขึ้น ใน ค.ศ. 1680 สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงแต่งตั้งราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศส เพื่อต้องการทราบถึงพระราชอำนาจของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 และความเจริญที่แท้จริงของฝรั่งเศส แต่คณะทูตชุดนี้เดินทางไปไม่ถึงฝรั่งเศสเพราะเรือเกิดอับปางใกล้กับฝั่งตะวันออกของเกาะมาดากัสการ์⁵³ ต่อมาใน ค.ศ. 1682 ฝรั่งเศสได้ส่งคณะทูตมายังกรุงศรีอยุธยาพร้อมกับนำพระราชสาสน์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 มาแจ้งให้ทราบว่าคณะทูตไทยชุดแรกที่พระองค์ส่งไปเดินทางไปไม่ถึงฝรั่งเศส ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงทรงแต่งตั้งคณะทูตไทยชุดใหม่เดินทางไปฝรั่งเศส⁵⁴ โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญคือการเจริญสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสเพื่อให้ฝรั่งเศสช่วยถ่วงดุลอำนาจกับฮอลันดา ซึ่งฝรั่งเศสก็เห็นเป็นโอกาสที่จะขยายอำนาจทางศาสนาในอาณาจักรอยุธยามากขึ้น จึงมีความพยายามที่จะสนับสนุนให้สมเด็จพระนารายณ์มหาราชและประชาชนไทยเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ต่อไป ด้วยเหตุนี้ฝรั่งเศสจึงได้ส่งคณะทูตนำโดย เซอวาเลีย เคอ โชมองต์ พร้อมบาทหลวง ฟรังซัว ดีโมเลอง เคอ ชวสี เดินทางมาเข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชใน ค.ศ. 1685⁵⁵ ซึ่งพระองค์ได้ให้การต้อนรับคณะทูตฝรั่งเศสชุดนี้อย่างยิ่งใหญ่และไม่เคยปรากฏมาก่อน แม้ว่า เคอ โชมองต์ จะไม่ประสบความสำเร็จในการชักชวนให้สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเปลี่ยนศาสนา แต่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ได้ทรงยินยอมทำอนุสัญญาทางศาสนาซึ่งกำหนดให้บาทหลวงฝรั่งเศสสามารถเผยแผ่คริสต์ศาสนาในอาณาจักรอยุธยาได้อย่างเสรี นอกจากนี้ยังยอมให้ฝรั่งเศสผูกขาดการค้าสินค้าในเกาะกลาง รวมทั้งยอมยกเมืองสงขลาให้ฝรั่งเศสสร้างป้อมได้ตามต้องการ เมื่อคณะทูตภายใต้การนำของ เคอ โชมองต์ เดินทางกลับ อาณาจักรอยุธยา ก็ได้ส่งคณะทูตไทยภายใต้การนำของออกพระวิสุตรสุนทร (โกษาปาน) เดินทางไปด้วย และได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ใน ค.ศ. 1686⁵⁶ ซึ่งฝรั่งเศสก็ได้ให้การต้อนรับคณะทูตไทยอย่างสมเกียรติเช่นกัน แต่การที่อาณาจักรอยุธยาสร้างความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกับฝรั่งเศสเพื่อสร้างพันธมิตรต่อต้านการคุกคามจากฮอลันดาเช่นนี้ กลับทำให้ฝรั่งเศสเห็นเป็นโอกาสที่จะยึดอาณาจักรอยุธยาเป็นเมืองขึ้นจากคำแนะนำของฟอลคอนซึ่งเป็นชาวกรีกที่มีอิทธิพลมากในราชสำนักอยุธยา ด้วยเหตุนี้เมื่อออกพระวิสุตรสุนทร (โกษาปาน) เดินทางกลับอาณาจักรอยุธยาใน ค.ศ. 1687 ฝรั่งเศสจึงได้ส่งคณะทูต

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 79.

⁵³ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ 1-8, หน้า 158.

⁵⁴ อนงคณา มานิตพิสิฐกุล, ไทยกับชาติตะวันตกสมัยอยุธยา, หน้า 79.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

⁵⁶ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ 1-8, หน้า 159.

เข้ามาอีกชุดหนึ่งนำโดย ซิมอง เดอ ลา ลูแบร์ และ โคลด เซเบเรต์ พร้อมด้วยเรือรบ 6 ลำและทหารจำนวน 636 คนเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา⁵⁷ โดยมีจุดมุ่งหมายคือการบีบบังคับให้สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเปลี่ยนศาสนาเป็นศาสนาคริสต์ และการเจรจาทำสนธิสัญญาการค้ากับอาณาจักรอยุธยาใหม่ให้ได้รับสิทธิพิเศษต่างๆมากขึ้น แต่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงใช้ชั้นเชิงการทูต บ่ายเบี่ยงในลักษณะที่ทำให้ฝรั่งเศสไม่สามารถใช้เป็นเงื่อนไขในการยึดอาณาจักรอยุธยาได้ และอาณาจักรอยุธยาก็ได้ทหารฝรั่งเศสมาประจำอยู่ที่ป้อมวิชัยประสิทธิ์เมืองบางกอกรวมทั้งป้อมเมืองมะริด ซึ่งในแง่มุมหนึ่งอาจมองได้ว่าอาณาจักรอยุธยาได้รับความช่วยเหลือทางทหารจากฝรั่งเศสในการป้องกันประเทศ แต่ในอีกแง่มุมหนึ่งก็อาจมองได้ว่าฝรั่งเศสกำลังคุกคามอาณาจักรอยุธยาโดยตรง ในปลายรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชกลุ่มขุนนางต่างก็หวาดกลัวว่า อาณาจักรอยุธยาอาจตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสในไม่ช้า เพราะได้ค้นพบว่าฟอลคอนได้แอบสนับสนุนให้ฝรั่งเศสเข้ายึดครองอาณาจักรอยุธยา ดังนั้นเมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงประชวรใน ค.ศ. 1688⁵⁸ ออกพระเพทราชาซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่จึงได้ทำรัฐประหารและตั้งประหารชีวิตฟอลคอน ตลอดจนขับไล่ทหารฝรั่งเศสออกไปจากอาณาจักรอยุธยา เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จสวรรคตในปีเดียวกันนั้น ออกพระเพทราชาจึงขึ้นครองราชย์สมบัติ ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยากับฝรั่งเศสเสื่อมลงในที่สุด

เครื่องมือทางการทูตในสมัยอาณาจักรธนบุรี เป็นเครื่องมือที่ถูกนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศอย่างจำกัด เนื่องจากกรุงธนบุรีเพิ่งได้รับการก่อตั้งขึ้นใหม่ท่ามกลางความพินาศยับเยินและความแตกแยกของชาวไทยในอาณาจักรอยุธยาจากการรุกรานของพม่า การที่จะรวบรวมดินแดนต่างๆของชาวไทยให้เป็นอาณาจักรธนบุรีที่มีความเป็นปึกแผ่น เพื่อให้สามารถสืบทอดความเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจทางการเมืองการปกครองแทนที่อาณาจักรอยุธยาได้นั้น อาณาจักรธนบุรีต้องให้ความสำคัญเป็นอันดับแรกต่อการใช้เครื่องมือทางการทูตในการทำสงครามกับอาณาจักรใกล้เคียงเพื่อแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองให้เป็นที่ยอมรับของอาณาจักรเหล่านั้น นอกจากนี้สภาพความวุ่นวายที่เกิดขึ้นภายหลังจากการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยาก็ยังเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ชาวตะวันตกไม่นิยมเดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับอาณาจักรธนบุรี นอกจากนี้การเกิดความวุ่นวายภายในทวีปยุโรปก็ทำให้ชาวตะวันตกส่วนใหญ่ให้ความสนใจเกี่ยวกับการจัดการปัญหาภายในของตนจนไม่ค่อยได้เดินทางออกไปติดต่อกับประเทศอื่นที่อยู่ห่างไกลจากทวีปยุโรป อย่างไรก็ตามอาณาจักรธนบุรีก็ได้ใช้เครื่องมือทางการทูตในการสถาปนาความสัมพันธ์กับจีนในลักษณะของการทูตในระบบบรรณาการ ซึ่งได้ปฏิบัติสืบทอดกัน

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 160.

⁵⁸ ตมเกียรติ วันทนะ และคนอื่นๆ, ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย, หน้า 50.

มายาวนานขึ้นมาใหม่ใน ค.ศ. 1777⁵⁹ หลังจากที่ได้หยุดชะงักลงเป็นเวลา 10 ปีจากการล่มสลายของ อาณาจักรอยุธยาใน ค.ศ. 1767 ในเวลาต่อมาคณะราชทูตจากอาณาจักรธนบุรีก็ได้รับการรับรองจาก จีนอย่างเต็มพิธีการเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1781⁶⁰ การใช้เครื่องมือทางการทูตดำเนินนโยบาย ต่างประเทศสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับจีนดังกล่าวนี้ ทำให้เศรษฐกิจในอาณาจักรธนบุรีซึ่งอยู่ใน สภาวะตกต่ำสามารถฟื้นตัวขึ้นได้จากการติดต่อกับชาวจีน และทำให้อาณาจักรธนบุรีได้รับความ ช่วยเหลือจากจีนในการขายสินค้าที่จำเป็นต่อการป้องกันราชอาณาจักรและการดำรงชีวิตประจำวัน ได้แก่ กำมะถัน และกระทะเหล็ก อีกด้วย⁶¹

เครื่องมือทางการทูตในสมัยอาณาจักรรัตนโกสินทร์เป็นเครื่องมือที่มีบทบาทสำคัญใน การนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศกับอาณาจักรที่อยู่ห่างไกลกับอาณาจักรรัตนโกสินทร์ เนื่องจากความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นกับอาณาจักรเหล่านั้นมักเป็นความร่วมมือทางเศรษฐกิจมากกว่า ความขัดแย้งกันทางดินแดนเพราะไม่มีดินแดนติดต่อกัน อย่างไรก็ตามความขัดแย้งทางดินแดนกับ อาณาจักรที่อยู่ห่างไกลกับอาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็ได้เกิดขึ้นจากความต้องการแสวงหาอาณานิคม ของชาติมหาอำนาจ ที่ต้องการได้ดินแดนประเทศราชของอาณาจักรรัตนโกสินทร์เป็นอาณานิคม ของตน ทำให้อาณาจักรรัตนโกสินทร์ต้องใช้เครื่องมือทางการทูตเป็นหลักในการดำเนินนโยบาย ต่างประเทศกับชาติมหาอำนาจเหล่านั้นซึ่งมักเป็นชาติตะวันตก ด้วยการผูกมิตร ถ่วงดุล โอนอ่อน ผ่อนตาม และเลือกเป็นพันธมิตรกับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือชาติใดชาติหนึ่ง แล้วใช้การเจรจา เรียกร้องผลประโยชน์แห่งชาติที่สูญเสียไปกลับคืนในภายหลังเมื่อได้โอกาสที่เหมาะสม

ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 อาณาจักรรัตนโกสินทร์ไม่ได้ใช้ เครื่องมือทางการทูตในการดำเนินนโยบายต่างประเทศมากนัก เนื่องจากเป็นช่วงเวลาแห่งการก่อตั้ง และสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่อาณาจักรรัตนโกสินทร์เพื่อให้มีความมั่นคงปลอดภัยจากการ รุกรานของอาณาจักรใกล้เคียง ตลอดจนเพื่อให้มีความยิ่งใหญ่และเจริญรุ่งเรืองดังเช่นอาณาจักร ของคนไทยในอดีต ซึ่งต้องใช้เครื่องมือทางการทูตในการดำเนินนโยบายต่างประเทศกับ อาณาจักรที่อยู่ใกล้เคียงเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายดังกล่าว อย่างไรก็ตามในสมัยรัชกาลที่ 1 อาณาจักร รัตนโกสินทร์ก็ได้ใช้เครื่องมือทางการทูตดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อสร้างความมั่นคงและ

⁵⁹ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่าง ไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ 1-8, หน้า 199.

⁶⁰ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและ การเมืองไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 275.

⁶¹ อย่างไรก็ตามจีนก็ยังคงปฏิเสธการขายปืนใหญ่และแผ่นทองแดงซึ่งนำไปใช้ในการทำโลให้แก่อาณาจักรธนบุรี ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย, ค.ศ. 1282-1853, แปลโดย กาญจน์ ละอองศรี (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บริษัทไทยวัฒนาพานิชจำกัด, 2525), หน้า 145.

ความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ จากการเข้าไปแทรกแซงการเมืองภายในของอาณาจักรโกสัเคียง และการสร้างความสัมพันธ์ทางการค้ากับชาติมหาอำนาจที่อยู่ห่างไกล ได้แก่ การขูดเลือดขูดเนื้อ ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ของเขมรในฐานะราชบุตรบุญธรรมใน ค.ศ. 1782 จนเติบโตแล้วส่งไปเป็น กษัตริย์ปกครองเขมรใน ค.ศ. 1794 ทรงพระนามว่าสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี รวมทั้งการให้ความช่วยเหลือแก่องค์ของญวนซึ่งลี้ภัยการเมืองจากเหตุการณ์กบฏไตเซิน (Tayson) มาพำนักอยู่ในกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ ค.ศ. 1782 เป็นเวลา 4 ปี แล้วได้หนีกลับไปปราบกบฏจนสำเร็จ และตั้งตนเป็นจักรพรรดิทรงพระนามว่าพระเจ้ายาละอง⁶² การแทรกแซงการเมืองภายในของเขมรและญวนดังกล่าวนี้ทำให้ทั้งเขมรและญวนมีความเกรงใจอาณาจักรรัตนโกสินทร์ ส่งผลให้อาณาจักรรัตนโกสินทร์ปราศจากความขัดแย้งกับเขมรและญวนได้ช่วงระยะเวลาหนึ่ง นอกจากนี้อาณาจักรรัตนโกสินทร์ยังได้ดำเนินความสัมพันธ์กับจีนในรูปแบบการทูตในระบบบรรณาการต่อจากสมัยอาณาจักรธนบุรี ทำให้อาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้รับความสะดวกทางการค้ากับจีนและนำรายได้มาสู่อาณาจักรรัตนโกสินทร์มากขึ้นในเวลาต่อมา

ในสมัยรัชกาลที่ 2 ความสัมพันธ์กับเขมรเริ่มเสื่อมลง เพราะสมเด็จพระอุทัยราชาซึ่งเป็นกษัตริย์องค์ใหม่ของเขมรไม่ต้องการอยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรรัตนโกสินทร์อีกต่อไป จึงดำเนินนโยบายต่างประเทศใกล้ชิดกับญวนมากขึ้นเพื่อถ่วงดุลกับอาณาจักรรัตนโกสินทร์ แต่อาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็ได้แก้ไขปัญหาคด้วยการแต่งตั้งนักร้องส่งวนซึ่งเป็นพระอนุชาของกษัตริย์เขมรองค์ก่อนคือสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีไปเป็นพระมหาอุปราชเพื่อถ่วงดุลอำนาจกับสมเด็จพระอุทัยราชา ซึ่งได้ทำให้เขมรเกิดความขัดแย้งภายในอย่างรุนแรงจนกลายเป็นสงครามกลางเมืองในปี ค.ศ. 1810 และเปิดโอกาสให้อาณาจักรรัตนโกสินทร์กับญวนเข้าแทรกแซงในเขมรมากยิ่งขึ้น⁶³ จนนำไปสู่การทำสงครามระหว่างกันในดินแดนเขมรในสมัยรัชกาลที่ 3 ส่วนความสัมพันธ์กับจีนนั้นได้มีการส่งทูตบรรณาการไปจีนจำนวน 13 ครั้ง⁶⁴ และชาวจีนก็ได้รับการส่งเสริมให้อพยพเข้ามาทำอุตสาหกรรมในอาณาจักรรัตนโกสินทร์มากขึ้น สำหรับความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกนั้นอาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้มีกาติดต่อกับชาติตะวันตกเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากชาติต่างๆ ในยุโรปสามารถทำสงครามปราบปรามจักรพรรดินโปเลียนแห่งฝรั่งเศสได้เรียบร้อยใน ค.ศ. 1815⁶⁵ จึงได้ให้ความสนใจกลับมาติดต่อค้าขายกับภูมิภาคเอเชียอีก ดังนั้นอาณาจักรรัตนโกสินทร์จึงได้จัดตั้งกรมล่ามฝรั่งเศสขึ้นอยู่ในความควบคุมดูแลของเจ้าท่ายุโรปและมีหน้าที่ดำเนินการทั้งด้านการค้าและ

⁶² สมเกียรติ วันทะนะ และคนอื่นๆ, ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย, หน้า 61.

⁶³ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ 1-8, หน้า 203.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 199.

⁶⁵ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย หน่วยที่ 1-7, (กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์, 2544), หน้า 112.

การทูตกับชาติตะวันตก โดยได้เริ่มต้นความสัมพันธ์ทางการทูตกับโปรตุเกสใน ค.ศ. 1818 ในช่วงระยะเวลาเดียวกันนั้นอาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็ได้เริ่มต้นความสัมพันธ์อังกฤษ กล่าวคือใน ค.ศ. 1822 คณะทูตภายใต้การนำของ นาย จอห์น ครอว์ฟอร์ด ก็ได้เดินทางมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อเจรจาหรือเกี่ยวกับการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างกันทางการค้าและเรื่องเมืองไทรบุรีซึ่งใช้เวลานานถึง 4 เดือน⁶⁶ แต่การเจรจาล้มเหลวเนื่องจากอังกฤษไม่ยอมให้เรือของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ที่ไปค้าขายกับเมืองขึ้นของอังกฤษหาซื้ออาวุธปืนเพื่อทำสงครามกับพม่าได้ตามต้องการ ส่วนอาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็ไม่ยอมยกเลิกภาษีสินค้าขาเข้าให้กับอังกฤษ และไม่ยอมเจรจาเรื่องเมืองไทรบุรีเพราะเห็นว่าอังกฤษกำลังแทรกแซงกิจการภายในของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ รวมทั้งเกรงว่าจะทำให้อังกฤษมีอิทธิพลในหัวเมืองมลายูมากขึ้น

เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 3 อาณาจักรรัตนโกสินทร์ไม่สามารถใช้เครื่องมือทางการทูตดำเนินนโยบายต่างประเทศกับเขมรและญวนได้อีกต่อไปเพราะการเจรจาดกกับญวนเกี่ยวกับเขมรหลายครั้งไม่ได้ผลเป็นที่น่าพอใจ ดังนั้นอาณาจักรรัตนโกสินทร์จึงต้องใช้เครื่องมือทางการทหารดำเนินนโยบายต่างประเทศด้วยการทำสงครามกับญวนในดินแดนเขมรในระหว่าง ค.ศ. 1833 ถึง ค.ศ. 1846 ซึ่งส่งผลให้ญวนยอมสงบศึกกับอาณาจักรรัตนโกสินทร์โดยทั้งสองฝ่ายร่วมกันปกครองเขมรตามสนธิสัญญาที่ได้ลงนามร่วมกันใน ค.ศ. 1847⁶⁷ ส่วนความสัมพันธ์กับจีนนั้นแม้ว่าจะมีความรุ่งเรืองมากในช่วงสองทศวรรษแรกของสมัยรัชกาลที่ 3 แต่ความสัมพันธ์กับจีนก็ค่อยๆ เสื่อมลงในปลายสมัยรัชกาลที่ 3 เนื่องจากชาวจีนมีอิทธิพลทางเศรษฐกิจมากขึ้น นอกจากนี้อาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็ได้ถูกบีบบังคับจากชาติตะวันตกให้สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้าเพิ่มมากขึ้น จึงทำให้การติดต่อค้าขายระหว่างกันมีปริมาณลดลงตามลำดับ สำหรับความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกนั้น อาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้ยอมเจรจาทำสนธิสัญญาทางไมตรีและการค้ากับอังกฤษที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า สนธิสัญญาเบอร์นี ใน ค.ศ. 1826 ซึ่งเป็นปีที่ 3 ในรัชกาลที่ 3 เนื่องจากเห็นว่าอาณาจักรรัตนโกสินทร์ควรผ่อนปรนท่าทีที่แข็งกร้าวต่อชาติตะวันตกเพื่อไม่สร้างเงื่อนไขให้ชาติตะวันตกใช้กำลังทหารรุกรานได้ดังเช่นที่อังกฤษกำลังรุกรานพม่าในขณะนั้น โดย นาวาเอก เสนี เบอร์นี ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นทูตเข้ามาเจรจากับอาณาจักรรัตนโกสินทร์ใน ค.ศ. 1825 ซึ่งสามารถเจรจาดกผลประโยชน์แห่งชาติกันได้ด้วยดี เพราะมีการเคารพในอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนของกันและกัน และอาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็ยอมเปลี่ยนแปลงระบบการเก็บภาษีสินค้าจากเดิมที่มีการเก็บภาษีซ้ำซ้อนให้เป็นการเก็บภาษีปากเรือแต่

⁶⁶ ภารดี มหาจันทร์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรรคาพิมพ์, 2526), หน้า 79-80.

⁶⁷ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ 1-8, หน้า 203.

เพียงอย่างเดียว⁶⁸ แม้ว่าผลจากสนธิสัญญาเบอร์นีทำให้ระบบผูกขาดการค้าของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ต้องยุติลง แต่อาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็ได้ใช้ระบบผูกขาดการค้าภายในและยังได้กำหนดภายในสินค้าใหม่เพิ่มขึ้นอีก 38 รายการ⁶⁹ ส่งผลให้อังกฤษเป็นฝ่ายเสียเปรียบทางการค้า ต่อมาใน ค.ศ. 1850 ซึ่งเป็นช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 3 อังกฤษได้ส่ง เซอร์ เจมส์ บรูค เป็นทูตเข้ามาเจรจาขอแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นีเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่ออังกฤษมากขึ้น แต่อาณาจักรรัตนโกสินทร์กลับปฏิเสธการแก้ไขสนธิสัญญาเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลังทรงประชวรหนักและขอให้รอเปิดการเจรจารอบใหม่กับพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ นอกจากนี้อาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็ได้เริ่มต้นความสัมพันธ์ทางการทูตกับสหรัฐฯ ในปี ค.ศ. 1832 เมื่อพ่อค้าชาวสหรัฐฯ ชื่อ นาย เอ็ดมันด์ โรเบิร์ต ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าคณะทูตเข้ามาเจรจาท่าสนธิสัญญาทางไมตรีและการค้ากับอาณาจักรรัตนโกสินทร์ซึ่งใช้เวลาการเจรจาเพียง 22 วันก็บรรลุข้อตกลง โดยข้อความในสนธิสัญญามีลักษณะทำนองเดียวกับสนธิสัญญาเบอร์นี⁷⁰ ทำให้สหรัฐฯ เป็นฝ่ายเสียเปรียบทางการค้าเช่นเดียวกับอังกฤษ กล่าวโดยสรุปได้ว่าการใช้เครื่องมือทางการทูตดำเนินนโยบายต่างประเทศในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ได้ทำให้อาณาจักรรัตนโกสินทร์มีความมั่นคงปลอดภัยจากการเข้าไปแทรกแซงการเมืองภายในของอาณาจักรใกล้เคียง และได้เปรียบทางการค้าจากการสร้างความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้ากับชาติมหาอำนาจที่อยู่ห่างไกล แต่ก็ได้สร้างความไม่พอใจให้กับชาติมหาอำนาจตะวันตกซึ่งกลายเป็นภัยคุกคามในเวลาต่อมา

ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 นั้น เป็นช่วงเวลาที่ยาอาณาจักรรัตนโกสินทร์กำลังเผชิญกับภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยมของชาติมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งได้มีการปฏิวัติอุตสาหกรรมจนมีความเจริญก้าวหน้าจากวิทยาการสมัยใหม่ และมีกำลังอำนาจแห่งชาติทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และการทหารที่เข้มแข็งเป็นอย่างยิ่ง โดยชาติมหาอำนาจตะวันตกต่างก็กำลังแข่งขันกันทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมืองด้วยการล่าอาณานิคม เพื่อเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตสินค้าและเป็นตลาดระบายสินค้า ตลอดจนเพื่อแผ่ขยายอำนาจทางการเมือง ด้วยเหตุที่เครื่องมือทางการทหารของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ไม่มีความเข้มแข็งเพียงพอที่จะนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อต่อต้านภัยคุกคามจากชาติมหาอำนาจตะวันตกได้ ดังนั้นอาณาจักรรัตนโกสินทร์จึงจำเป็นต้องใช้เครื่องมือทางการทูตเป็นหลักในการดำเนินนโยบายต่างประเทศกับชาติตะวันตก ด้วยการผูกมิตร ถ่วงดุล และโอนอ่อนผ่อนตาม เพื่อรักษาเอกราชและความอยู่รอดไว้ โดยในสมัยรัชกาลที่ 4 อาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้ดำเนินนโยบายต่างประเทศยอมโอนอ่อนผ่อน

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 212-213.

⁶⁹ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 340.

⁷⁰ ภาสกร มหัจฉน์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่, หน้า 85.

ตามการเรียกร้องของชาตินิยมอำนาจตะวันตกที่ขอเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นีซึ่งได้ทำไว้ใน สมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งเริ่มตั้งแต่การยอมทำสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคกับอังกฤษที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า สนธิสัญญาเบาว์ริงจากการเข้ามาเจรจาขอแก้ไขสนธิสัญญาของทูตอังกฤษชื่อ เซอร์ จอห์น เบาว์ริง ใน ค.ศ. 1855⁷¹ อีกทั้งอาณาจักรรัตนโกสินทร์ยังได้ดำเนินนโยบายต่างประเทศผูกมิตรและถ่วงดุล ระหว่างมหาอำนาจด้วยการยอมทำสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคกับชาติมหาอำนาจอื่นๆ ตลอดจนการ สร้างความสัมพันธ์และส่งเสริมให้ชาติมหาอำนาจเหล่านั้นเข้ามามีผลประโยชน์และอิทธิพลใน อาณาจักรรัตนโกสินทร์พร้อมๆกัน เพื่อไม่ให้ชาติมหาอำนาจใดมีอำนาจและอิทธิพลในอาณาจักร รัตนโกสินทร์เพียงชาติเดียว โดยได้ทำสนธิสัญญาที่มีข้อความในลักษณะทำนองเดียวกับ สนธิสัญญาเบาว์ริงกับสหรัฐอเมริกาและประเทศต่างๆในยุโรปในเวลาต่อมา⁷² ความไม่เสมอภาคที่สำคัญ ในสนธิสัญญาคือการที่อาณาจักรรัตนโกสินทร์ต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตทางศาลให้แก่ชาติ คู่สัญญา และการเสียเปรียบทางการค้าต่อชาติคู่สัญญาซึ่งอาณาจักรรัตนโกสินทร์สามารถเก็บภาษี ศุลกากรได้ในอัตราเพียงไม่เกินร้อยละ 3 แทนการเก็บภาษีปากเรือแบบเดิม นอกจากนี้อาณาจักร รัตนโกสินทร์ยังได้ดำเนินนโยบายต่างประเทศยอมประนีประนอมโอนอ่อนผ่อนตามการบีบบังคับ จากฝรั่งเศส ด้วยการยอมเสียสละดินแดนประเทศราชบางส่วนเพื่อไม่ให้เสียดินแดนภายในที่สำคัญ ของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ โดยเริ่มตั้งแต่การทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1865 เพื่อแสดง ความยินยอมให้เขมรซึ่งเป็นประเทศราชของอาณาจักรรัตนโกสินทร์กลายเป็นรัฐในอารักขาของ ฝรั่งเศส หลังจากที่ฝรั่งเศสได้ดำเนินนโยบายการทูตเรือปืน (Gunboat Diplomacy) กับอาณาจักร รัตนโกสินทร์ โดยการนำเรือรบมิตราย (Metraite) เข้ามาจอดที่หน้าสถานกงสุลฝรั่งเศสในกรุง รัตนโกสินทร์เพื่อบีบบังคับอาณาจักรรัตนโกสินทร์ ต่อมาใน ค.ศ. 1867 อาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็ ต้องส่งคณะทูตไปทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศสที่กรุงปารีส เพื่อยกดินแดนเขมรส่วนนอกและเกาะ 6 เกาะให้แก่ฝรั่งเศสแลกกับการรักษาเมืองพระตะบองและเสียมราฐไว้หลังจากที่ถูกคุกคามจาก ฝรั่งเศสมากขึ้น⁷³ การที่อาณาจักรรัตนโกสินทร์ติดต่อกับชาติตะวันตกเพิ่มมากขึ้น จึงเป็นเหตุให้ ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรรัตนโกสินทร์กับจีนเสื่อมลง โดยอาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้ยกเลิก ความสัมพันธ์แบบรัฐบรรณาการกับจีนตั้งแต่ ค.ศ. 1853 เป็นต้นมา⁷⁴

⁷¹ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและ การเมืองไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 371.

⁷² มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่าง ไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ 1-8, หน้า 269.

⁷³ ภาควิชา มหามานัส, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่, หน้า 161-163.

⁷⁴ สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย, ค.ศ. 1282-1853, แปลโดย กาญจนี ละอองศรี, หน้า 72.

ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยมของชาติมหาอำนาจตะวันตก ได้มีความรุนแรงพุ่งขึ้นถึงขีดสูงสุด เนื่องจากสงครามรวมชาติเยอรมัน ได้ยุติลงและส่งผลให้เยอรมันเป็นชาติมหาอำนาจใหม่ที่เป็นคู่แข่งที่สำคัญของทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส ทำให้ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสต้องเร่งขยายอำนาจในทวีปเอเชียเพื่อสกัดกันไม่ให้เยอรมันเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ได้ ดังนั้นอาณาจักรรัตนโกสินทร์จึงยังต้องดำเนินนโยบายต่างประเทศขอมประนีประนอมโอนอ่อนผ่อนตามการใช้กำลังทหารบีบบังคับโดยฝรั่งเศสอยู่ต่อไป ได้แก่ การขอมเสียแคว้นสิบสองจุไทยและหัวพันทั้งห้าทั้งหกให้แก่ฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1888⁷⁵ รวมทั้งการขอมเสียดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1893 หรือที่เรียกว่าวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 นอกจากนี้อาณาจักรรัตนโกสินทร์ยังต้องดำเนินนโยบายต่างประเทศส่งเสริมให้ชาติมหาอำนาจเหล่านั้นเข้ามามีผลประโยชน์และอิทธิพลในอาณาจักรรัตนโกสินทร์พร้อมๆกันอยู่ต่อไป ได้แก่ การสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับอังกฤษให้มากขึ้นซึ่งมีส่วนช่วยให้ฝรั่งเศสเกรงใจอังกฤษและยับยั้งชั่งใจต่อการรุกรานอาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้บ้าง และทำให้อังกฤษกับฝรั่งเศสเจรจาทกลงกันในเวลาต่อมาให้อาณาจักรรัตนโกสินทร์เป็นรัฐกันชนระหว่างอาณานิคมของทั้งสองประเทศ จนนำไปสู่การลงนามในปฏิญญาระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1896⁷⁶ อย่างไรก็ตามอาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็จำเป็นต้องทำสนธิสัญญายก ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู ปะลิส และเกาะที่อยู่ใกล้เคียงให้อังกฤษใน ค.ศ. 1908 จากการบีบบังคับของอังกฤษในเวลาต่อมา⁷⁷ นอกจากนี้อาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็ได้ดำเนินนโยบายต่างประเทศให้ รัสเซีย และเยอรมัน เข้ามามีบทบาททางการค้าและทางการเมืองในอาณาจักรรัตนโกสินทร์มากขึ้นในเวลาต่อมา ซึ่งได้ทำให้รัสเซียเข้าแทรกแซงช่วยเหลืออาณาจักรรัตนโกสินทร์ในการเจรจาแก้ไขปัญหาคือพิพาทกับฝรั่งเศสระหว่าง ค.ศ. 1897 ถึง ค.ศ. 1899⁷⁸ การดำเนินนโยบายต่างประเทศส่งเสริมให้ชาติมหาอำนาจเข้ามามีผลประโยชน์และอิทธิพลในอาณาจักรรัตนโกสินทร์พร้อมๆกันดังกล่าวนี้ ได้ดำเนินควบคู่ไปกับการทำให้อาณาจักรรัตนโกสินทร์เป็นที่รู้จักและได้รับการรับรองฐานะว่าเป็นรัฐเอกราชที่มีอำนาจอธิปไตยและสิทธิเท่าเทียมกับรัฐอื่นๆ ด้วยการเสด็จประพาสทวีปยุโรปของรัชกาลที่ 5 ถึง 2 ครั้ง ซึ่งได้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกับประเทศมหาอำนาจในยุโรปอื่นนอกจากอังกฤษและฝรั่งเศส ได้แก่ รัสเซียและเยอรมัน มีความแน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น จนสามารถถ่วงดุลอำนาจกับอังกฤษและฝรั่งเศสได้

⁷⁵ สมเกียรติ วันทะนะ และคนอื่นๆ, *ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย*, หน้า 88.

⁷⁶ เพ็ญศรี คึก, *การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม)*, (กรุงเทพมหานคร: เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชัน, 2544), หน้า 128-130.

⁷⁷ สมเกียรติ วันทะนะ และคนอื่นๆ, *ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย*, หน้า 95-96.

⁷⁸ เพ็ญศรี คึก, *การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม)*, หน้า 86-87.

ในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้น นโยบายต่างประเทศที่สำคัญของประเทศไทยคือการมุ่งแก้ไข ปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตและข้อจำกัดเรื่องภาษีอากร โดยประเทศไทยได้ใช้เครื่องมือ ทางการทูตเป็นเครื่องมือหลักในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวอย่างค่อย เป็นค่อยไป ด้วยการเจรจาติดต่อขอความเห็นใจจากประเทศที่ได้ทำสนธิสัญญาได้เปรียบต่อ ประเทศไทย เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้เกิดขึ้นและประเทศไทยได้ใช้เครื่องมือทางการทหารเข้า ร่วมทำสงครามกับฝ่ายที่มี อังกฤษ ฝรั่งเศส และรัสเซีย เป็นแกนนำจนได้รับชัยชนะแล้ว ประเทศไทยก็สามารถใช้เครื่องมือทางการทูตดำเนินการเจรจากับชาติตะวันตกที่เป็นฝ่ายแพ้สงคราม ได้แก่ เยอรมัน และออสเตรเลีย-ฮังการี ซึ่งได้ทำสนธิสัญญาได้เปรียบต่อประเทศไทยไว้ ให้ยอมยกเลิก สนธิสัญญากับประเทศไทยตั้งแต่วันที่ประเทศไทยประกาศสงคราม นอกจากนี้ยังสามารถ ดำเนินการเจรจาเรียกร้องขอความเห็นใจจากชาติตะวันตกที่เป็นฝ่ายชนะสงคราม ให้ทบทวนแก้ไข สนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมแก่ประเทศไทย โดยประเทศไทยได้รับความเห็นใจและความร่วมมือจาก สหรัฐฯ เป็นประเทศแรก กล่าวคือหลังจากที่ได้เปิดการเจรจากันอย่างเป็นทางการแล้ว สหรัฐฯ ได้ ยอมลงนามในสนธิสัญญากับประเทศไทยใน ค.ศ. 1920 ซึ่งมีสาระสำคัญคือ ยกเลิกสิทธิสภาพนอก อาณาเขตของชาวอเมริกันในประเทศไทย โดยพลเมือง บริษัท ห้างร้าน และสมาคมของสหรัฐฯ อยู่ ภายใต้อำนาจศาลไทย แต่กงสุลของสหรัฐฯ ยังคงมีสิทธิถอนคดีได้ในทุกศาลยกเว้นศาลฎีกาซึ่งเป็น พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ไทย สิทธินี้จะสิ้นสุดลงเมื่อประเทศไทยประกาศใช้ประมวล กฎหมายครบถ้วนแล้ว 5 ปี รวมทั้งยังยกเลิกอัตราภาษีศุลกากรขาเข้าร้อยละ 3 ให้ประเทศไทยมี สิทธิเต็มที่ในการตั้งพิกัดอัตราภาษีศุลกากรทั้งขาเข้าและขาออกเอง แต่ทั้งนี้ประเทศไทยจะต้อง ไม่ให้สิทธิพิเศษแก่ประเทศอื่นใด ตลอดจนมีผลบังคับใช้เป็นเวลา 10 ปี” สนธิสัญญากับสหรัฐฯ ฉบับนี้จึงทำให้ประเทศไทยมีอำนาจอธิปไตยทางศาลเหนือชาวต่างประเทศ และมีอิสรภาพในการ กำหนดภาษีศุลกากรเป็นครั้งแรกนับตั้งแต่การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษใน ค.ศ. 1855 เป็นต้นมา และสนธิสัญญาดังกล่าวยังเป็นตัวอย่างให้ประเทศไทยสามารถเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่ เป็นธรรมกับประเทศอื่นๆ ได้สะดวกยิ่งขึ้นจนประสบความสำเร็จในเวลาต่อมา ซึ่งสหรัฐฯ ได้มีส่วน สำคัญในการให้ความช่วยเหลือประเทศไทยด้วยการส่ง ดร. ฟรานซิส บี. แซร์ ผู้เชี่ยวชาญด้าน กฎหมายระหว่างประเทศจากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด และเป็นบุตรเขยของประธานาธิบดี วูดโรว์ วิล สัน แห่งสหรัฐฯ มาเป็นที่ปรึกษาราชการกระทรวงการต่างประเทศใน ค.ศ. 1923 และประเทศไทย ก็ได้แต่งตั้งให้ ดร. ฟรานซิส บี. แซร์ เป็นหัวหน้าคณะผู้แทนผู้มีอำนาจเต็มของประเทศไทยในการ เดินทางไปเจรจากับประเทศต่างๆ เมื่อประกอบกับการที่ประเทศไทยมีนักการทูตที่มีความสามารถ อย่าง พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไตรทศประพันธ์ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการ

⁷⁹ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่าง ไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ 1-8, หน้า 282.

ต่างประเทศในขณะนั้น (ระหว่าง ค.ศ. 1923 ถึง ค.ศ. 1932) ประเทศไทยจึงสามารถเจรจาแก้ไขสนธิสัญญากับญี่ปุ่น ฝรั่งเศส อังกฤษ และเนเธอร์แลนด์ได้ภายในปี ค.ศ. 1925 โดยสนธิสัญญากับฝรั่งเศสและอังกฤษมีเงื่อนไขพิเศษซึ่งแตกต่างจากประเทศอื่นๆ ที่สำคัญคือ ฝรั่งเศสขอสิทธิในการจัดตั้งศาลต่างประเทศในต่างจังหวัดด้วยความเห็นชอบของเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศไทย เพื่อพิจารณาคดีของชาวฝรั่งเศสและคนในบังคับของฝรั่งเศสทั้งคดีแพ่งและอาญา จนกว่าประเทศไทยจะประกาศใช้ประมวลกฎหมายครอบครัวบริบูรณ์ ในขณะที่อังกฤษขอสิทธิให้ประเทศไทยเก็บภาษีสินค้าที่ทำด้วย ฝ้าย เหล็ก และเหล็กกล้า ตลอดจนเครื่องจักร ส่วนของเครื่องจักร นมข้น และสุรา ในอัตราที่ไม่เกินร้อยละ 5 จนกว่าจะพ้นระยะเวลา 10 ปีไปแล้ว⁸⁰ ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ประเทศไทยยอมรับได้เพราะการกำหนดอายุสัญญาไว้ 10 ปีนั้นได้เปิดโอกาสให้ประเทศไทยสามารถแก้ไขสนธิสัญญาใหม่ได้อย่างสะดวกต่อไป การดำเนินนโยบายต่างประเทศของประเทศไทยในสมัยนี้เป็นไปอย่างกว้างขวางมากขึ้น เพราะได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกขององค์การระหว่างประเทศหลายองค์การ อีกทั้งยังได้มีความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศต่างๆ มากกว่า 40 ประเทศ โดยมีทูตและกงสุลของต่างประเทศประจำอยู่ในประเทศไทยถึง 16 ประเทศ⁸¹

ในสมัยรัชกาลที่ 7 ประเทศไทยได้ใช้เครื่องมือทางการทูตดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมกับประเทศอื่นๆ ที่เหลือต่อจากสมัยรัชกาลที่ 6 ได้แก่ สเปน โปรตุเกส เดนมาร์ก นอร์เวย์ สวีเดน อิตาลี และเบลเยียม จนประสบความสำเร็จทั้งหมดใน ค.ศ. 1926⁸² ซึ่งแม้จะยังไม่ได้อำนาจอธิปไตยทางการศาลและอิสรภาพในการกำหนดภาษีศุลกากรอย่างสมบูรณ์ แต่ก็ได้เป็นทางนำไปสู่การทำสนธิสัญญาฉบับใหม่ที่ได้อำนาจอธิปไตยทางศาลและอิสรภาพในการกำหนดภาษีศุลกากรอย่างสมบูรณ์ในที่สุด⁸³ ส่วนการดำเนินนโยบายต่างประเทศอื่นๆ ของประเทศไทยยังไม่มีลักษณะเด่นชัดนัก เนื่องจากประเทศไทยเกิดความวุ่นวายทางการเมืองภายในประเทศจากการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง เมื่อประกอบกับการที่ชาติตะวันตกก็กำลังอยู่ในช่วงเวลาของความขัดแย้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ ตลอดจนการสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 ใน ค.ศ. 1934⁸⁴ จึงทำให้ประเทศไทยมีโอกาสในการพัฒนาและใช้เครื่องมือทางการทูตในการดำเนินนโยบายต่างประเทศน้อยมาก

⁸⁰ เพ็ญศรี คึก, การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม), หน้า 179-184.

⁸¹ สมเกียรติ วันทะนะ และคนอื่นๆ, ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทย, หน้า 104.

⁸² เพ็ญศรี คึก, การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม), หน้า 183.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 184.

⁸⁴ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 8-15, หน้า 574.

ในสมัยรัชกาลที่ 8 การใช้เครื่องมือทางการทูตดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตและข้อจำกัดเรื่องภาษีอากรได้บรรลุจุดมุ่งหมายโดยสมบูรณ์หลังจากที่ประเทศไทยได้ประกาศใช้ประมวลกฎหมายอย่างสมบูรณ์แล้วใน ค.ศ. 1935⁸⁵ และสนธิสัญญากับประเทศต่างๆก็ครบกำหนดระยะเวลา 10 ปีแล้ว โดยประเทศไทยได้ทำสนธิสัญญาทางไมตรี พาณิชย์ และการเดินเรือกับสหรัฐฯ ใน ค.ศ. 1937 ซึ่งมีผลให้ประเทศไทยขอเจรจาเพื่อทำสนธิสัญญาฉบับใหม่บนพื้นฐานแห่งความเสมอภาคกับ สวิตเซอร์แลนด์ เบลเยียม สวีเดน เดนมาร์ก นอร์เวย์ อังกฤษ อิตาลี ฝรั่งเศส และญี่ปุ่น ได้เป็นผลสำเร็จในปีเดียวกันนั้น ตลอดจนทำสนธิสัญญาเสมอภาคกับ เนเธอร์แลนด์ และ โปรตุเกส ใน ค.ศ. 1938⁸⁶ ทำให้ประเทศไทยมีอำนาจอธิปไตยอย่างสมบูรณ์แท้จริงในทุกด้านนับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้นใน ค.ศ. 1939 ในสมัยที่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในช่วงแรก (ระหว่าง ค.ศ. 1938 ถึง ค.ศ. 1944)⁸⁷ นั้นประเทศไทยได้ใช้เครื่องมือทางการทูตดำเนินนโยบายต่างประเทศเป็นกลาง แต่เมื่อญี่ปุ่นประกาศสงครามกับสหรัฐฯ ในปี ค.ศ. 1941⁸⁸ ประเทศไทยก็ได้ใช้เครื่องมือทางการทูตดำเนินนโยบายเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นและได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐฯ ซึ่งเป็นศัตรูของญี่ปุ่นในคืนปี ค.ศ. 1942⁸⁹ เพราะได้ประมาณสถานการณ์ว่าฝ่ายอักษะของญี่ปุ่นจะได้รับชัยชนะในการทำสงคราม และจะทำให้ประเทศไทยได้รับดินแดนในรัฐมลายู ได้แก่ ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปะลิส รวมทั้งดินแดนในรัฐฉานของพม่า ได้แก่ พาน และเชียงตุง ที่เสียให้อังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 5 กลับคืนมา อย่างไรก็ตามประเทศไทยก็ได้สนับสนุนขบวนการเสรีไทยอย่างลับๆ กล่าวคือ นาย ปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ให้การสนับสนุนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ซึ่งเป็นเอกอัครราชทูตประจำสหรัฐฯ ในการแยกตัวออกจากรัฐบาลไทยและดำเนินนโยบายอิสระจัดตั้งขบวนการเสรีไทยในการช่วยเหลือฝ่ายสัมพันธมิตรต่อสู้กับฝ่ายอักษะ และ นาย ปรีดี พนมยงค์ ก็ได้ช่วยประสานงานรวบรวมคนไทยในประเทศไทยเข้าร่วมขบวนการเสรีไทยเพื่อปฏิบัติการต่อต้านญี่ปุ่น อีกทั้งยังยอมรับเป็นหัวหน้าใหญ่ของขบวนการเสรีไทยอีกด้วย การดำเนินนโยบายต่างประเทศเช่นนี้ทำให้ ประเทศไทยสามารถใช้เครื่องมือทางการทูตในการดำเนินนโยบาย

⁸⁵ สมเกียรติ วันทะนะ และคนอื่นๆ, ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย, หน้า 105.

⁸⁶ เพ็ญศรี คึก, การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม), หน้า 186.

⁸⁷ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 8-15, หน้า 597.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 607.

⁸⁹ เพ็ญศรี คึก, การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม), หน้า 195.

ต่างประเทศกับประเทมหาอำนาจที่เป็นฝ่ายชนะสงคราม เพื่อรักษาสถานภาพของประเทศไทยไว้ให้รอดพ้นจากการเป็นประเทศผู้แพ้สงครามเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง ใน ค.ศ. 1945 กล่าวคือเมื่อ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้น นายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ออกแถลงการณ์ตามมติเอกฉันท์ของรัฐสภาให้การประกาศสงครามของประเทศไทยต่ออังกฤษและสหรัฐฯ โดย จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นโมฆะ เพราะไม่ได้รับความเห็นชอบจากรัฐสภาและเจตจำนงของประชาชนไทย สหรัฐฯ ได้ยอมรับรองคำแถลงการณ์ของประเทศไทยและไม่ถือว่าประเทศไทยเป็นคู่สงครามกับสหรัฐฯ เพราะสหรัฐฯ ไม่ได้ประกาศสงครามกับประเทศไทยมาตั้งแต่ต้นอีกทั้งยังได้เห็นความตั้งใจจริงของขบวนการเสรีไทยในการต่อต้านญี่ปุ่น แต่อังกฤษกลับมีท่าทีที่จะเข้าควบคุมประเทศไทยในฐานะประเทศกึ่งอาณานิคม โดยพยายามบีบบังคับให้ประเทศไทยลงนามในสนธิสัญญาสงบศึกกับอังกฤษ เพื่อยอมรับการอยู่ภายใต้การควบคุมของอังกฤษ⁹⁰ ดังนั้นประเทศไทยจึงได้ขอความช่วยเหลือจากสหรัฐฯ ให้สนับสนุนประเทศไทยในการเจรจากับอังกฤษ ซึ่งประเทศไทยประสบความสำเร็จในการลงนามในความตกลงสมบูรณแบบเพื่อยุติภาวะสงครามระหว่างสยาม อังกฤษ และอินเดียในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1946 เพราะอังกฤษกำลังต้องการความช่วยเหลือทางการเงินจากสหรัฐฯ เพื่อฟื้นฟูประเทศหลังสงคราม โดยประเทศไทยต้องสูญเสียผลประโยชน์แห่งชาติบางประการ ได้แก่ การคืนดินแดนในรัฐมลายูคือ ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปะลิส รวมทั้งดินแดนในรัฐฉานของพม่าให้แก่อังกฤษ การชดเชยค่าเสียหายต่อผลประโยชน์แห่งชาติของอังกฤษทุกชนิดในประเทศไทยระหว่างสงคราม และการส่งข้าวสารจำนวน 1,500,000 ตันให้อังกฤษโดยไม่คิดมูลค่าเพื่อให้อังกฤษนำไปแจกจ่ายให้อาณานิคมของตนในเอเชียต่อไป⁹¹ แต่ก็ทำให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการตกเป็นประเทศกึ่งอาณานิคมของอังกฤษได้สำเร็จ นอกจากนี้ยังได้ลงนามในสนธิสัญญาไมตรีกับจีนในวันที่ 23 มกราคม ค.ศ. 1946⁹² เพื่อให้จีนไม่ขัดขวางประเทศไทยในการเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติต่อไป กล่าวโดยสรุปได้ว่า การใช้เครื่องมือทางการทูตดำเนินนโยบายต่างประเทศในช่วงเวลาดังกล่าวนี้แม้ประเทศไทยจะต้องสูญเสียผลประโยชน์แห่งชาติบางประการไปบ้างก็ตาม แต่ประเทศไทยก็สามารถรักษาเอกราชและความอยู่รอดอันเป็นความมั่นคงที่สำคัญยิ่งของประเทศไทยไว้ได้

ในสมัยรัชกาลที่ 9 ประเทศไทยยังคงใช้เครื่องมือทางการทูตดำเนินนโยบายต่างประเทศรักษาเอกราชและความอยู่รอดต่อไป เนื่องจากประเทศไทยยังคงมีสถานะสงครามอยู่กับฝรั่งเศสในปีแรกของรัชกาลและถูกฝรั่งเศสบีบบังคับให้ทำความตกลงเพื่อเลิกสถานะสงครามระหว่างกันทำนองเดียวกับอังกฤษ ดังนั้นประเทศไทยจึงต้องยอมคืนดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 255.

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 210.

⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 257.

และดินแดนเขมรส่วนในให้ตามที่ฝรั่งเศสต้องการ หลังจากนั้นประเทศไทยได้ฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการทูตกับรัสเซียซึ่งกลายเป็นสหภาพโซเวียตจากการปฏิวัติของพวกบอลเชวิคตั้งแต่ ค.ศ. 1917⁹³ โดยได้ขอมประกาศยกเลิกพระราชบัญญัติป้องกันและปรามปรามการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ ค.ศ. 1933 ในวันที่ 11 ตุลาคม ค.ศ. 1946 เพื่อให้สหภาพโซเวียตไม่ขัดขวางประเทศไทยในการเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติอีกด้วย ซึ่งมีผลทำให้ประเทศไทยสามารถเข้าเป็นสมาชิกของสหประชาชาติได้สำเร็จเป็นลำดับที่ 55 ในวันที่ 16 ธันวาคม ค.ศ. 1946⁹⁴ จากการสนับสนุนของสหรัฐฯและสหภาพโซเวียตโดยที่อังกฤษ ฝรั่งเศส และจีนไม่คัดค้าน ทำให้ประเทศไทยได้รับผลประโยชน์แห่งชาติที่สำคัญคือการได้รับความมั่นคงจากระบบความมั่นคงร่วมกัน (Collective Security) กับประเทศอื่น ตลอดจนสามารถใช้เวทีของสหประชาชาติแสดงความต้องการของประเทศเล็กที่มีต่อประเทศมหาอำนาจ รวมทั้งการได้มีบทบาทระหว่างประเทศมากขึ้น และการได้รับผลประโยชน์ในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม จากการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆของสหประชาชาติในเวลาต่อมา เมื่อ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กลับเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งที่ 2 (ระหว่าง ค.ศ. 1948 ถึง ค.ศ. 1957)⁹⁵ ประเทศไทยก็ได้ใช้เครื่องมือทางการทูตดำเนินนโยบายต่างประเทศผูกมิตรกับสหรัฐฯและประเทศมหาอำนาจตะวันตกซึ่งเป็นพันธมิตรกับสหรัฐฯเพื่อร่วมกันต่อต้านฝ่ายคอมมิวนิสต์ เนื่องจากสภาพความเข้มแข็งของเครื่องมือทางการทหารที่มีอยู่ในระยะนั้นยังไม่เป็นที่น่าพอใจในการต่อต้านภัยคุกคามจากฝ่ายคอมมิวนิสต์โดยลำพังโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากจีนซึ่งเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ในปี ค.ศ. 1949 นอกจากนี้การใช้เครื่องมือทางการทูตดำเนินนโยบายต่างประเทศเป็นกลางก็ไม่ใช่อีกโอกาสที่ดีเนื่องจากสหรัฐฯกำลังต้องการพันธมิตรในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อสกัดกั้นการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์อยู่แล้ว การใช้เครื่องมือทางการทูตดำเนินนโยบายผูกมิตรกับสหรัฐฯดังกล่าวนี้ได้ปฏิบัติติดต่อกันเรื่อยมาจนถึงสมัยที่ จอมพล ถนอม กิตติขจร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในช่วงที่ 2 (ระหว่าง ค.ศ. 1963 ค.ศ. 1973)⁹⁶ ผลที่ประเทศไทยได้รับจากการดำเนินนโยบายต่างประเทศเป็นพันธมิตรที่ใกล้ชิดยิ่งกับสหรัฐฯคือ การได้รับความช่วยเหลือทางทหารรวมทั้งความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและวิชาการ ซึ่งอยู่ในรูปของเงินให้เปล่า เงินกู้ ทุนการศึกษา และที่ปรึกษาทางวิชาการ ทำให้ประเทศไทยสามารถสกัดกั้นการคุกคามจากลัทธิคอมมิวนิสต์ได้ และยังทำให้ประเทศไทยได้รับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้น

⁹³ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาสังคมโลก หน่วยที่ 8-15, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2544), หน้า 432.

⁹⁴ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 8-15, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2545), หน้า 237.

⁹⁵ ภาวดี มหาจันทร์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่, หน้า 229-230.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 230-231.

แม้ว่าประเทศไทยจะได้ดำเนินนโยบายต่างประเทศด้วยการฝากความมั่นคงของประเทศไว้กับสหรัฐฯเป็นหลัก แต่ประเทศไทยก็ได้ตระหนักถึงความจำเป็นในการร่วมมือกับประเทศโลกเสรีในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย ดังนั้นประเทศไทยจึงได้เป็นแกนนำในการก่อตั้งสมาคมแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Association of South East Asia; ASA) ใน ค.ศ. 1962⁹⁷ อันมีสมาชิกประกอบด้วย สหพันธรัฐมลายู ฟิลิปปินส์ และประเทศไทย ซึ่งการดำเนินความร่วมมือขององค์การระหว่างประเทศเล็กๆนี้ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะเกิดความขัดแย้งเรื่องดินแดนระหว่าง ฟิลิปปินส์และมลายู กับอินโดนีเซียซึ่งไม่ได้เป็นสมาชิกขององค์การ อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยก็ได้ริเริ่มและผลักดันให้มีการก่อตั้งองค์การร่วมมือระหว่างประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นใหม่ให้มีสมาชิกมากขึ้นกว่าเดิม เพื่อที่จะได้ร่วมมือและลดความขัดแย้งระหว่างกันได้โดยตรง โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือ การส่งเสริมสันติภาพ ความเจริญทางเศรษฐกิจ ความก้าวหน้าทางสังคม และการพัฒนาทางวัฒนธรรมในภูมิภาค บนพื้นฐานของการทำงานอย่างมิตรและความเสมอภาค ซึ่งการเจรจาตั้งองค์การร่วมมือระหว่างประเทศนี้ได้ประสบความสำเร็จในวันที่ 8 สิงหาคม ค.ศ. 1967 จากการร่วมลงนามในแถลงการณ์กรุงเทพฯ ระหว่างรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของ อินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ และประเทศไทย เพื่อร่วมกันก่อตั้งสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Association of South East Asian Nations; ASEAN) ซึ่งเป็นองค์การความร่วมมือระหว่างประเทศในภูมิภาคที่สำคัญที่ประเทศไทยใช้เป็นเวทีในการต่อต้านการแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลของคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในเวลาต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งภัยคุกคามจากการรุกรานของเวียดนามซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปในหัวข้อเครื่องมือทางการทูตในระหว่าง ค.ศ. 1977 ถึง ค.ศ. 1988

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศไทยจากการเรียกร้องรัฐธรรมนูญของนักศึกษาและประชาชนทั่วประเทศ จนสามารถโค่นล้มรัฐบาลทหารของ จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้สำเร็จในเวลาต่อมา และได้รัฐบาลพลเรือนขึ้นบริหารประเทศแทน โดยมีนาย สัญญา ธรรมศักดิ์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (ระหว่าง ค.ศ. 1973 ถึง ค.ศ. 1975) นั้น⁹⁸ ประเทศไทยก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศใหม่โดยไม้อินยอมให้สหรัฐฯใช้ประเทศไทยเป็นฐานทัพอีกต่อไป และได้เริ่มเจรจาให้สหรัฐฯถอนกำลังทหารออกจากประเทศไทย จนถึงสมัยที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (ระหว่าง ค.ศ. 1975 ถึง ค.ศ. 1976)⁹⁹ ก็ได้มีการเดินขบวน

⁹⁷ จุลชีพ ชินวรรโณ, “นโยบายต่างประเทศของไทยในช่วงสงครามเย็น,” ใน 5 ทศวรรษการต่างประเทศของไทย: จากความขัดแย้งสู่ความร่วมมือ, ชัยโชค จุลศิริวงศ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: ไม่ปรากฏสำนักพิมพ์, 2536), หน้า 127.

⁹⁸ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 8-15, หน้า 760 และหน้า 766.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 766.

ประท้วงครั้งใหญ่และยื่นคำขาดให้สหรัฐฯถอนกำลังทหารออกจากประเทศไทย ซึ่งสหรัฐฯก็ได้ทยอยถอนทหารและอาวุธยุทโธปกรณ์ออกจากประเทศไทยจนหมดในปี ค.ศ. 1976 และเมื่อฝ่ายคอมมิวนิสต์ได้รับชัยชนะในอินโดจีนอย่างสมบูรณ์ใน ค.ศ. 1975 ซึ่งได้ส่งผลให้ประเทศไทยกลายเป็นประเทศที่มีพรมแดนติดกับประเทศคอมมิวนิสต์โดยตรงทางทิศตะวันออก ประเทศไทยก็ต้องใช้เครื่องมือทางการทูตดำเนินนโยบายต่างประเทศผูกมิตรกับประเทศคอมมิวนิสต์โดยตรง โดย ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ไปเยือนจีนและได้สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีนในวันที่ 1 กรกฎาคม ปีเดียวกันนั้น เพื่อให้จีนช่วยถ่วงดุลอำนาจและป้องปรามไม่ให้เวียดนามรุกรานประเทศไทย นอกจากนี้ประเทศไทยยังได้สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับเวียดนามใน ค.ศ. 1976 ในช่วงเวลาที่ ม.ร.ว. เสถียร ปราโมช ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อจากจาก ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เพียงครึ่งปี สำหรับการดำเนินนโยบายต่างประเทศผ่านสมาคมอาเซียนนั้น ประเทศไทยได้ร่วมประชุมสุดยอดกับประเทศสมาชิกอื่นๆที่บาหลีใน ค.ศ. 1976¹⁰⁰ เพื่อร่วมกันกำหนดหลักการระงับกรณีพิพาทด้วยสันติวิธีระหว่างประเทศสมาชิก หลักการนี้ได้นำไปสู่การกระชับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองอย่างจริงจังระหว่างประเทศสมาชิกในเวลาต่อมา จนกล่าวกันว่าเป็นการปฏิวัติทางการทูตที่สำคัญในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และยังนำไปสู่การฟื้นฟูและกระชับความสัมพันธ์กับประเทศอื่นๆผ่านสมาคมอาเซียน ซึ่งในปีนั้นได้สถาปนาเครือข่ายความร่วมมือกับออสเตรเลีย ญี่ปุ่น แคนาดา นิวซีแลนด์ สหรัฐฯ ประชาคมยุโรป และหน่วยงานต่างๆของสหประชาชาติ ทำให้ประเทศไทยได้รับการยอมรับในเวทีการเมืองระหว่างประเทศมากขึ้นตามลำดับ กล่าวโดยสรุปได้ว่าการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศใหม่ให้เข้ากับสถานะแวดล้อมด้านความมั่นคงระหว่างประเทศและสถานะแวดล้อมด้านความมั่นคงในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เปลี่ยนแปลงไป ได้ทำให้ประเทศไทยมีความมั่นคงมากขึ้นกว่าเดิมและรอดพ้นจากการคุกคามของฝ่ายคอมมิวนิสต์ เพราะไม่ได้ฝากความมั่นคงไว้กับมหาอำนาจอย่างสหรัฐฯแต่เพียงประเทศเดียว แต่ได้ร่วมมือกับทุกประเทศทั้งประเทศในภูมิภาคและประเทศมหาอำนาจโดยไม่คำนึงถึงลัทธิอุดมการณ์ที่แตกต่างกัน เพื่อสร้างความมั่นคงร่วมกันและอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขโดยไม่แทรกแซงกิจการภายในซึ่งกันและกัน

3.2.2 เครื่องมือทางเศรษฐกิจ

เครื่องมือทางเศรษฐกิจในสมัยอาณาจักรสุโขทัยเป็นเครื่องมือที่ยังไม่มีความเข้มแข็งเพียงพอที่จะนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศได้มากนัก เนื่องจากเศรษฐกิจในสมัยอาณาจักรสุโขทัยเป็นเศรษฐกิจแบบพอยังชีพซึ่งขึ้นอยู่กับเกษตรเป็นหลัก โดยมีได้มีความมั่งคั่งสมบูรณ์

¹⁰⁰ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 8-15, หน้า 269.

มาก โดยมีข้อจำกัดจากตลาดที่มีอุปสงค์ไม่แน่นอนและจากสภาพภูมิรัฐศาสตร์ของกรุงสุโขทัยที่ตั้งอยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินโดยไม่สามารถเดินเรือออกสู่ทะเลเพื่อติดต่อกับต่างประเทศได้ ข้อจำกัดที่สำคัญของการเกษตรในสมัยอาณาจักรสุโขทัยก็คือ การมีสภาพพื้นที่ที่ใช้ในการเพาะปลูกเป็น 2 ลักษณะคือ ที่ราบลุ่มแม่น้ำ และที่ราบเชิงเขา บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำที่สำคัญคือที่ราบลุ่มแม่น้ำยม และที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน พื้นที่บริเวณนี้เป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ มีหนองบึงอยู่ทั่วไปตามธรรมชาติ แต่ในฤดูน้ำหลากจะมีน้ำไหลจากภูเขาทางเหนือลงสู่แม่น้ำยมและแม่น้ำน่านเป็นจำนวนมาก จนไม่สามารถระบายสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างได้ทัน ทำให้มีน้ำท่วมขังเป็นผลเสียต่อการเพาะปลูก สำหรับบริเวณที่ราบเชิงเขานั้นมีอาณาบริเวณจากทางทิศตะวันตกของกรุงสุโขทัยเรื่อยไปจนถึงเมืองกำแพงเพชร พื้นที่บริเวณนี้เป็นที่ดอนซึ่งดินไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์ทำให้การเพาะปลูกไม่ได้ผลดีนัก¹⁰¹ สภาพภูมิศาสตร์เช่นนี้ทำให้อาณาจักรสุโขทัยต้องสร้างระบบชลประทานเพื่อช่วยทำการเกษตร ความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตรของอาณาจักรสุโขทัยจึงขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำที่สามารถกักเก็บไว้ได้ และขึ้นอยู่กับความสามารถในการบำรุงรักษาระบบชลประทาน ผลผลิตทางการเกษตรจึงไม่ใช่ผลผลิตที่คงที่และนำไปใช้เพียงการบริโภคภายในอาณาจักรเท่านั้น ส่วนข้อจำกัดที่สำคัญของการค้าในสมัยอาณาจักรสุโขทัยก็คือการอยู่ห่างจากทะเลมาก จึงทำให้เป็นเมืองปลายทางของเส้นทางการค้ามากกว่าเป็นเมืองศูนย์กลางของการค้า ความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจของอาณาจักรสุโขทัยจึงมีน้ำหนักอยู่ที่ความสามารถในการจัดการให้อาณาจักรสุโขทัยเป็นแหล่งแห่งการหมุนเวียนเงินตราจากกองคาราวานขนส่งสินค้าที่เดินทางผ่านไปมา จะเห็นได้ว่าความเข้มแข็งของเครื่องมือทางเศรษฐกิจในสมัยอาณาจักรสุโขทัย ขึ้นอยู่กับสภาพภูมิรัฐศาสตร์เป็นสำคัญ การเสื่อมอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรสุโขทัยเมื่อสิ้นรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้ทำให้สภาพภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรสุโขทัยเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ซึ่งส่งผลให้ความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจของอาณาจักรสุโขทัยหยุดชะงักลง ดังนั้นเครื่องมือทางเศรษฐกิจในสมัยอาณาจักรสุโขทัยจึงไม่มีความเข้มแข็งที่จะนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อผลประโยชน์แห่งชาติของอาณาจักรสุโขทัยได้อย่างแท้จริง

เครื่องมือทางเศรษฐกิจในสมัยอาณาจักรอยุธยา เป็นเครื่องมือหลักที่นำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศกับอาณาจักรที่อยู่ห่างไกลโพ้นทะเลควบคู่กับเครื่องมือทางการทูต เพื่อให้อาณาจักรอยุธยาสามารถสร้างความเจริญรุ่งเรืองและความมั่งคั่งจากการได้รับความสะดวกในการส่งออกและส่งผ่านสินค้าไปต่างประเทศ เนื่องจากกรุงศรีอยุธยามีที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ซึ่งสามารถเป็นศูนย์กลางของการค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยสามารถเชื่อมโยงการขนส่งสินค้าทางบกและทางทะเลเข้าด้วยกันได้อย่างสะดวก จึงทำให้อาณาจักรอยุธยามีพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่ดี

¹⁰¹ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาเศรษฐกิจไทย หน่วยที่ 1-7, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2542), หน้า 15.

ในการค้ากับต่างประเทศ และได้ใช้ประโยชน์จากที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวส่งเสริมให้อาณาจักรอยุธยาเป็นศูนย์กลางของสินค้าประเภทของป่า และเป็นศูนย์กลางของการค้าส่งผ่านได้อย่างง่ายดาย

ในช่วงต้นของอาณาจักรอยุธยาก่อนรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้มีการค้าสำเภากับจีนมากที่สุดซึ่งเป็นผลจากการใช้เครื่องมือทางการทูตสร้างความสัมพันธ์กับจีนตั้งแต่ ค.ศ. 1371 ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 หรือขุนหลวงพะงั่ว ความสัมพันธ์ทางการค้ากับจีนเป็นความสัมพันธ์ที่เรียกว่า การค้าในรูปบรรณาการ ซึ่งพ่อค้าที่เดินทางไปกับคณะทูตจะได้รับสิทธิพิเศษให้ทำการค้าได้โดยไม่เสียภาษีอากรใดๆ นอกเหนือจากการส่งสินค้าไปกับคณะทูตแล้วยังมีการให้ของกำนัลแก่ขุนนางหรือข้าราชการของจีนด้วย เพื่อผลประโยชน์ในเรื่องการอำนวยความสะดวกต่างๆ ส่วนการค้าสำเภากับชาติที่เหลือได้แก่ ญี่ปุ่น อาหรับ มลายู อินเดีย ชวา และมะนิลา ก็ได้ช่วยให้อาณาจักรอยุธยาเป็นศูนย์กลางของสินค้าที่มาจากทั้งฝั่งมหาสมุทรอินเดียและฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิก การค้าขายกับต่างประเทศในช่วงต้นของอาณาจักรอยุธยานี้ ทำให้อาณาจักรอยุธยามีฐานะมั่งคั่งจากผลกำไรที่ได้จากการเป็นพ่อค้าคนกลาง รวมทั้งการเก็บภาษีสินค้าขาเข้าและสินค้าขาออกด้วย เมื่อมีการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถซึ่งเป็นการดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในเวลาต่อมา ได้ทำให้ราชธานีสามารถดึงดูดความมั่งคั่งมาจากหัวเมืองทั้งปวงได้มากขึ้น ด้วยการควบคุมเกณฑ์ส่งสิ่งของต่างๆ จากหัวเมือง อันเป็นสินค้าที่พ่อค้าต่างประเทศต้องการซื้อ ในช่วงหลังรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจนถึงช่วงเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 1 ใน ค.ศ. 1569 การค้าของอาณาจักรอยุธยาได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นจากการค้ากับโปรตุเกสซึ่งได้เข้ามาติดต่อกับอาณาจักรอยุธยาใน ค.ศ. 1511 ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อเครื่องมือทางการทูตในสมัยอาณาจักรอยุธยา ในช่วงหลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 1 เป็นต้นมา เศรษฐกิจของอาณาจักรอยุธยาอยู่ในสภาพตกต่ำซึ่งมีสาเหตุที่สำคัญจากสถานะสงครามยืดเยื้อที่กินอาณานิคมกว้างขวางประกอบกับสถานะน้ำน้อยและน้ำมากเกินไป ทำให้ประชาชนไม่สามารถปลูกข้าวได้ตามปกติ อาณาจักรอยุธยาจึงมีรายได้จากการค้าและการจัดเก็บภาษีลดลงมาก จนกระทั่งถึงรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ เศรษฐกิจของอาณาจักรอยุธยาจึงกลับฟื้นตัวขึ้นอีก เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่อาณาจักรอยุธยาไม่มีความปลอดภัยจากการสงครามแล้วพระองค์จึงได้ปฏิรูประบบราชการและการจัดเก็บภาษีอากร และได้พยายามฟื้นฟูการค้ากับต่างประเทศขึ้นใหม่ทั้งการค้ากับชาติตะวันตกและชาติตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้ากับชาติตะวันตก ได้แก่ ฮอลันดา ต่อมาก็ได้มีการค้ากับอังกฤษในปี ค.ศ. 1612 ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแต่ก็ไม่เจริญรุ่งเรืองเท่าที่ควรเพราะถูกขัดขวางจากฮอลันดาและเกิดความขัดแย้งทางการค้าระหว่างกัน ในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจนถึงขั้นสู้รบกันที่เมืองมะริดในปี ค.ศ. 1687 ทำให้ความสัมพันธ์ค่อยๆเสื่อมลง ต่อมาอาณาจักรอยุธยาก็ได้ค้าขายกับฝรั่งเศสมากขึ้นหลังจากที่ได้เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับอาณาจักรอยุธยาในปี ค.ศ. 1666 ในช่วงหลังจากรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไปจนถึงช่วงการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยาใน ค.ศ. 1767 นั้น

การค้าระหว่างอาณาจักรอยุธยากับชาติตะวันตกได้เสื่อมทรามลง โดยสมเด็จพระเพทราชาซึ่งขึ้นครองราชย์สมบัติต่อจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไม่ทรงไว้วางใจพฤติกรรมของชาติตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพฤติกรรมของฝรั่งเศสที่ส่งกองทหารเข้ามาประจำการในอาณาจักรอยุธยา ดังนั้นพระองค์จึงทรงขับไล่กองทหารฝรั่งเศสออกไปจากอาณาจักรอยุธยา เป็นเหตุให้ชาติตะวันตกชาติอื่นถอนตัวออกไปจนเกือบหมด อย่างไรก็ตามอาณาจักรอยุธยาก็ได้ทำการค้ากับชาติตะวันตกออกต่าง ๆ เป็นการทดแทน โดยการค้าข้าวได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นมาแทนที่การค้าของป่า เนื่องจากจีนมีความต้องการนำข้าวเข้าเป็นจำนวนมากเพราะเกิดทุพภิกขภัยอย่างรุนแรงภายในประเทศ นอกจากนี้ยังได้ขายข้าวให้ หัวเมืองชายทะเลแถบมลายู ชวา ปัตตาเวีย ฉวน เขมร มะนิลา ลังกา และญี่ปุ่นอีกด้วย¹⁰² การค้าระหว่างอาณาจักรอยุธยากับชาติตะวันตกต่าง ๆ ยังคงดำเนินเรื่อยมาจนอาณาจักรอยุธยาล่มสลาย

เครื่องมือทางเศรษฐกิจในสมัยอาณาจักรธนบุรี เป็นเครื่องมือที่ยังไม่มีความเข้มแข็งเพียงพอที่จะนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศได้ เนื่องจากอาณาจักรธนบุรีกำลังเผชิญกับสภาวะวิกฤติเศรษฐกิจซึ่งเป็นผลต่อเนื่องมาจากการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา กล่าวคือเมื่อพม่ายึดและเผาทำลายกรุงศรีอยุธยาเสร็จแล้วก็ได้กวาดต้อนผู้คนไปเป็นเชลยจำนวนมาก ทำให้อาณาจักรธนบุรีขาดแคลนกำลังคนในการผลิตอาหารและสินค้าที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต การหยุดทำไร่ไถนาเป็นเวลาหลายปีได้ก่อให้เกิดการขาดแคลนอาหารอย่างต่อเนื่อง อัตราเงินเฟ้อก็อยู่ในระดับที่สูงมาก ปัญหาดังกล่าวนี้ได้ดำรงอยู่เป็นเวลานานหลายปี¹⁰³ ในตอนแรกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรงพยายามแก้ไขปัญหาคือความอดอยากและขาดแคลนอาหารอย่างรีบด่วนด้วยการสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ซื้อข้าวสารจากพ่อค้าต่างเมืองแล้วนำออกแจกจ่ายประชาชนแม้จะมีราคาสูงมากก็ตาม ต่อมาได้ทรงสั่งให้ขุนนางคุมไพร่พลทำไร่ไถนา และได้ใช้กำลังคนชาวลาวและเขมรที่กวาดต้อนมาได้จากการทำสงครามแผ่ขยายอาณาจักรช่วยฟื้นฟูการผลิตอาหารและสินค้าที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตเพิ่มเติม โดยได้ให้เชลยเหล่านี้ไปตั้งบ้านเรือนทำการเพาะปลูกที่เมืองเพชรบุรี สระบุรี ราชบุรี จันทบุรี และหัวเมืองตะวันตก¹⁰⁴ ซึ่งสามารถบรรเทาปัญหาลงได้บ้างแต่ปัญหาก็กังมิได้หมดไป จนในที่สุดพระองค์จึงต้องนำเครื่องมือทางการทูตมาช่วยฟื้นฟูเศรษฐกิจด้วยการพยายามสถาปนาความสัมพันธ์กับจีนจนประสบความสำเร็จใน ค.ศ. 1777 ดังที่ได้กล่าวไว้ในเครื่องมือทางการทูตข้างต้น จึงทำให้มีพ่อค้าชาวจีนเข้ามาค้าขายกันมากในอาณาจักรธนบุรีเพราะ

¹⁰² มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 297-298.

¹⁰³ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 275.

¹⁰⁴ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 359.

ขายได้ราคาดี และทำให้มีชาวจีนเข้ามาประกอบอาชีพทำไร่กันมากในอาณาจักรธนบุรี เช่น ไร่อ้อย ไร่พริกไทย ตามหัวเมืองชายทะเลตะวันออกและทางภาคใต้เพราะได้รับอภิสิทธิ์เป็นพิเศษ ตลอดจนทำให้มีชาวจีนทำหน้าที่เป็นผู้จัดการและนำเรือสินค้าของอาณาจักรธนบุรีไปค้าขายกับต่างประเทศในนามของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งยังได้รับอนุญาตให้นำเรือสำเภาของตนเองบรรทุกสินค้าไปขายได้ด้วย จนทำให้ปัญหาความอดอยากและขาดแคลนอาหารบรรเทาลง และเศรษฐกิจของอาณาจักรธนบุรีก็สามารถฟื้นตัวขึ้นได้ในที่สุดก่อนที่อาณาจักรธนบุรีจะสิ้นสุดลงจากปัญหาการเมืองภายใน สำหรับการค้าขายกับชาติตะวันตกนั้นอาณาจักรธนบุรีได้ติดต่อกับพ่อค้าชาวอังกฤษที่ปิ่นซื่อ ร้อยเอก ฟรานซิส โลท์ เพื่อให้เป็นผู้จัดหาอาวุธ ได้แก่ ปืน กระสุนปืน และดินปืน สำหรับใช้ต่อสู้กับพม่า ทำให้อาณาจักรธนบุรีมีความเข้มแข็งทางทหารมากขึ้น¹⁰⁵

เครื่องมือทางเศรษฐกิจในสมัยอาณาจักรรัตนโกสินทร์ ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 (ระหว่าง ค.ศ. 1782 ถึง ค.ศ. 1851) ก่อนการเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศอย่างกว้างขวางนั้น อาณาจักรรัตนโกสินทร์ยังคงมีระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพตามที่ได้สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรอยุธยา โดยกิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านเกษตรกรรมนั้นมีผลผลิตที่สำคัญคือ ข้าว ฝ้าย พริกไทย ยาสูบ และอ้อย ซึ่งได้มีการผลิตเพื่อการค้าในตลาดต่างประเทศมากขึ้นกว่าการผลิตในสมัยอาณาจักรอยุธยาและธนบุรี¹⁰⁶ ส่วนในด้านอุตสาหกรรมนั้นมีผลผลิตที่สำคัญคือ น้ำตาลทราย การต่อเรือสำเภา และสินแร่ โดยในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้ส่งเสริมการค้ากับต่างประเทศด้วยการอนุญาตให้ไพร่ซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตด้านแรงงานมีเวลาสร้างผลผลิตทางเศรษฐกิจมากขึ้น จากการปรับปรุงระยะเวลาในการเข้าเฝ้ารับราชการให้น้อยลง¹⁰⁷ อีกทั้งยังได้ผ่อนปรนให้มีการผูกขาดการค้าน้อยลง และอนุญาตให้ผู้ที่มิใช่ขุนเพียงพอสสามารถแต่งเรือสำเภาไปค้าขายต่างประเทศได้ ดังนั้นผู้ที่ลงทุนดำเนินการค้าขายกับต่างประเทศจึงมีทั้ง พระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง และชาวจีนอพยพ¹⁰⁸ การค้ากับต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นการค้ากับชาติใกล้เคียง

¹⁰⁵ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ 1-8, หน้า 210.

¹⁰⁶ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาเศรษฐกิจไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 68-69.

¹⁰⁷ ในสมัยอาณาจักรอยุธยาและธนบุรี ไพร่ต้องเข้าเฝ้ารับราชการปีละ 6 เดือน แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ลดระยะเวลาให้ไพร่เข้าเฝ้ารับราชการปีละ 4 เดือน โดยจัดเป็นผลัดให้เข้าเฝ้า 1 เดือน ออกเฝ้า 2 เดือน ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 318.

¹⁰⁸ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาเศรษฐกิจไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 99.

ได้แก่ จีน เขมร ญวน มลายู และชาว¹⁰⁹ เพราะชาติตะวันตกยังแก้ปัญหาความวุ่นวายทางการเมืองภายในทวีปจากการทำสงครามแผ่ขยายอำนาจของจักรพรรดินโปเลียนแห่งฝรั่งเศสไม่เรียบร้อย ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้ปรับปรุงการขนส่งทางทะเลทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ ทำให้การขนส่งสินค้าออกสู่ตลาดต่างประเทศมีความสะดวกรวดเร็วกว่าเดิม โดยได้มีการส่งเสริมให้ชาวจีนต่อเรือสำเภาจนสามารถครองตลาดส่วนใหญ่ในฝั่งทะเลตะวันออกไว้ได้¹¹⁰ เมื่อประกอบกับชาติต่างๆ ในยุโรปสามารถทำสงครามปราบปรามจักรพรรดินโปเลียนแห่งฝรั่งเศสได้เรียบร้อยในปี ค.ศ. 1815 และให้ความสนใจกับการติดต่อค้าขายกับภูมิภาคเอเชียมากขึ้น¹¹¹ จึงทำให้การค้ากับต่างประเทศขยายตัวสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ทำสนธิสัญญาทางไมตรีและการค้ากับอังกฤษในปี ค.ศ. 1826 ซึ่งรู้จักกันในนามสนธิสัญญาเบอร์นี ซึ่งมีเนื้อหาโดยสรุปให้พ่อค้าอังกฤษสามารถเข้ามาค้าขายในอาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้อย่างเสรีโดยไม่ผ่านพระคลังสินค้า ยกเว้นการนำออกข้าวซึ่งไม่สามารถนำออกได้ และการนำเข้าสินค้าพวกอาวุธปืนจะต้องขายให้กับรัฐบาลเท่านั้น นอกจากนี้อาณาจักรรัตนโกสินทร์จะเก็บภาษีจากพ่อค้าอังกฤษในอัตรารวมเป็นอัตราเดียวตามความกว้างของปากเรือ โดยเรือที่บรรทุกสินค้าเข้ามาขายให้เก็บวาละ 1,700 บาท ส่วนเรือที่ไม่ได้บรรทุกสินค้าเข้ามาขายให้เก็บวาละ 1,500 บาท หลังจากนั้นอาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็ได้ทำสนธิสัญญากับสหรัฐ¹¹² ซึ่งมีเนื้อหาสาระคล้ายคลึงกับสนธิสัญญาเบอร์นี¹¹² ทำให้การผูกขาดการค้าของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ต้องถูกจำกัดบทบาทลง แต่รัชกาลที่ 3 ได้ทรงพยายามแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการเปลี่ยนไปใช้วิธีการผูกขาดภาษี เพิ่มชนิดของภาษี และให้เอกชนชาวจีนเป็นผู้ประมูลการจัดเก็บภาษีอากรแทน¹¹³ อย่างไรก็ตามการค้ากับต่างประเทศก็ได้ตกต่ำลงในช่วงปลายรัชกาลที่ 3 จากการเปลี่ยนแปลงนโยบายการค้าไม่ยอมผ่อนปรนให้กับต่างชาติต่อไป

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษในปี ค.ศ. 1855 เพื่อให้อังกฤษพอใจและไม่สามารถหาเหตุผลในการรุกรานอาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้โดยง่าย และได้ทำสนธิสัญญาในลักษณะที่คล้ายคลึงกันกับชาติตะวันตกอื่นๆ อีกรวมทั้งญี่ปุ่นด้วยในเวลาต่อมา การยอมทำสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกับสนธิสัญญาเบาว์ริงกับชาติอื่นๆ ดังกล่าวนี้นับเป็นการใช้เรื่องมือทางเศรษฐกิจเพื่อถ่วงดุลระหว่างมหาอำนาจตะวันตก ด้วยการกระจายโอกาสในการ

¹⁰⁹ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 323.

¹¹⁰ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาเศรษฐกิจไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 89.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

¹¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 104-105.

¹¹³ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 324.

แสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในอาณานิคมโกสินทร์ให้แก่มหาอำนาจตะวันตกอย่างกว้างขวางไม่ให้ชาติใดชาติหนึ่งผูกขาดการแสวงหาผลประโยชน์ได้เพียงชาติเดียว ซึ่งส่งผลให้มหาอำนาจต่างๆ ศึกษากันและกันไม่ให้รุกรานอาณานิคมโกสินทร์เพื่อรักษาการแสวงหาผลประโยชน์ของตนไว้ ทำให้อาณานิคมโกสินทร์สามารถรักษาเอกราชและความอยู่รอดไว้ได้ แม้ว่าจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบในด้านการค้าและสิทธิสภาพนอกอาณาเขตอย่างไรก็ตาม¹¹⁴ การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงและสนธิสัญญากับชาติอื่นๆ ในลักษณะคล้ายคลึงกันได้ทำให้ระบบเศรษฐกิจของอาณานิคมโกสินทร์ เกิดการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างการผลิตจากเดิมซึ่งควบคุมโดยรัฐไปเป็นการควบคุมโดยชนชั้นสูงและนายทุนต่างชาติแทน โครงสร้างการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้ได้ส่งผลให้เศรษฐกิจของอาณานิคมโกสินทร์ กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจโลกแบบทุนนิยมที่เอื้อประโยชน์ให้แก่มหาอำนาจตะวันตกเหล่านั้นมากขึ้น เศรษฐกิจของอาณานิคมโกสินทร์จึงไม่มีความเข้มแข็งเพียงพอที่จะนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศได้อีกเป็นเวลานาน จนกระทั่งได้มีการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างจริงจังในสมัยรัชกาลที่ 9 ซึ่งจะได้อธิบายต่อไป

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ปรับปรุงระบบการคลังของประเทศให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นเพื่อลดสถานะขาดดุลทางการคลังซึ่งต้องใช้จ่ายในการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยและปรับปรุงการทหารให้เข้มแข็งทัดเทียมอารยประเทศเป็นจำนวนมาก โดยในปี ค.ศ. 1873 ได้เริ่มต้นจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์เป็นองค์กรกลางเพื่อควบคุมดูแลรายรับและรายจ่ายของประเทศ¹¹⁵ และในปี ค.ศ. 1892 เมื่อมีการจัดตั้งกระทรวงพระคลังมหาสมบัติควบคุมดูแลการคลังของประเทศแทนหอรัษฎากรพิพัฒน์แล้ว ก็ได้มีการตั้งงบประมาณการใช้จ่ายเงินแผ่นดินเป็นครั้งแรก¹¹⁶ โดยพิจารณาจากรายรับของประเทศและการเสนองบประมาณรายจ่ายของกระทรวงต่างๆ เป็นสำคัญ สถานะการคลังจึงมั่นคงได้ในที่สุด ในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชสมบัติใหม่นั้น เศรษฐกิจของประเทศได้มีการขยายตัวมากขึ้น โดยรายได้หลักของประเทศมาจากการส่งออกข้าว แต่ผลจากการปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทำให้รัฐบาลมีรายจ่ายในการส่งเสริมทำนุบำรุงประเทศมากขึ้นใน

¹¹⁴ อาณานิคมโกสินทร์เสียเปรียบในด้านการค้าจากการถูกจำกัดและถูกยกเลิกอัตรภาษีบางชนิด การยกเลิกการค้าผูกขาดการค้าสำเภา และการไม่สามารถเก็บภาษีจากคนไทยที่อยู่ในบังคับของต่างชาติได้ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชา เศรษฐกิจไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 165-169.

¹¹⁵ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชา เศรษฐกิจไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 170.

¹¹⁶ กระทรวงที่ตั้งขึ้นในขณะนั้น ได้แก่ กระทรวงมหาดไทย กลาโหม ต่างประเทศ วัง นครบาล เกษตร พาณิชยกรรม พระคลังมหาสมบัติ ยุทธนาธิการ ยุติธรรม ขรรคมการ โยธาธิการ และมรุธาธิการ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 8-15, หน้า 445-446.

เวลาต่อมา สภาวะการคลังของประเทศจึงอยู่ในสภาพทรุดโทรมและมีเงินคงคลังลดน้อยลง เมื่อประกอบกับการเกิดวิกฤติการณ์ข้าวในระหว่างปี ค.ศ. 1911 ถึง ค.ศ. 1919 อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากภาวะน้ำท่วมและภาวะฝนแล้งสลับกัน วิกฤติการณ์ของประเทศไทยจึงขาดดุลเป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. 1920 และทำให้งบประมาณของประเทศขาดดุลเป็นเวลาถึง 6 ปีติดต่อกันตั้งแต่ปี ค.ศ. 1920 ถึงปี ค.ศ. 1925 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายในรัชกาลที่ 6¹¹⁷ เศรษฐกิจของไทยจึงมีความอ่อนแอมาก

ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1932 ถึงปี ค.ศ. 1957 อันเป็นช่วงระยะเวลาที่คณะราษฎรและกลุ่มขุนนางเก่ามีบทบาทสูงในการปกครองประเทศนั้น¹¹⁸ เศรษฐกิจของประเทศไทยยังคงตกต่ำอย่างต่อเนื่องอันเป็นผลมาจากการตกต่ำของเศรษฐกิจโลกจากการเกิดสงครามโลกถึงสองครั้งภายในระยะเวลาเพียงสองทศวรรษ เมื่อได้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลและทำรัฐประหารจนทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามกลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 9 ในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 1948 ถึงปี ค.ศ. 1957¹¹⁹ ประเทศไทยก็ได้ใช้นโยบายเศรษฐกิจชาตินิยมโดยรัฐได้เข้าไปประกอบอุตสาหกรรมเองในรูปของรัฐวิสาหกิจเป็นจำนวนมาก เพื่อให้เศรษฐกิจของประเทศขยายตัวและอยู่ภายใต้การบริหารจัดการโดยผู้ประกอบการชาวไทย แต่ก็ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของประเทศได้ เพราะรัฐวิสาหกิจกลายเป็นแหล่งคอบแทนผลประโยชน์ทางการเมืองให้แก่ผู้ที่สนับสนุนรัฐบาล อย่างไรก็ตามในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ ค.ศ. 1957 ถึง ค.ศ. 1973 อันเป็นช่วงระยะเวลาที่องค์กรของรัฐที่ประกอบด้วยนายทหารและพลเรือนระดับสูงมีอำนาจในการปกครองประเทศ และองค์กรเอกชนถูกควบคุมโดยรัฐอย่างเข้มงวดนั้น¹²⁰ เศรษฐกิจของไทยก็ได้รับการพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรม ภายหลังจากที่รัฐบาลไทยในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ขอให้คณะผู้เชี่ยวชาญจากธนาคารโลกเข้ามาสำรวจและศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจไทยใน ค.ศ. 1957 แล้ว ในเวลา 1 ปีต่อมาเมื่อถึงสมัยรัฐบาลจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ คณะผู้เชี่ยวชาญก็ได้เขียนรายงานเสนอแนะที่เรียกว่า โครงการพัฒนาการสาธารณะสำหรับประเทศไทย (A Public Development Program for Thailand)¹²¹ ที่เป็นแรงผลักดันให้รัฐบาลจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เริ่มต้นประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตามแนวทางรายงานดังกล่าว โดยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 484-486.

¹¹⁸ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 8-15, หน้า 397.

¹¹⁹ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาเศรษฐกิจไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 314.

¹²⁰ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 8-15, หน้า 397.

¹²¹ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาเศรษฐกิจไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 329-330.

สังคมนานาชาติฉบับที่ 1 ซึ่งดำเนินการในระหว่างปี ค.ศ. 1961 ถึง ค.ศ. 1966 นั้น ได้วางแผนพัฒนาเศรษฐกิจออกเป็น 2 ช่วง ช่วงละ 3 ปี โดยได้เริ่มต้นพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของประเทศ ได้แก่ การคมนาคมขนส่ง การชลประทาน และการพลังงาน ไว้เป็นเบื้องต้นก่อน และมุ่งยกระดับอัตราการเพิ่มรายได้ประชาชาติ เมื่อพิจารณาผลที่ได้จากการพัฒนาตามแผนฉบับที่ 1 ช่วงแรกแล้วพบว่าอยู่ในเกณฑ์ที่น่าพอใจ เนื่องจากรายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ยร้อยละ 6.4 ต่อปี รวมทั้งมีสถานะทางการคลังที่ดีขึ้น สำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจตามแผนฉบับที่ 1 ช่วงที่สองนั้น มุ่งปรับปรุงแก้ไขแผนฉบับที่ 1 ช่วงแรกให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ได้แก่ การยกระดับอัตราการเพิ่มของรายได้ประชาชาติจากร้อยละ 5 ต่อปี เป็นร้อยละ 6 ต่อปี การส่งเสริมการผลิตในภาคอุตสาหกรรมให้มีการกระจายการผลิตประเภทต่างๆ ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น รวมทั้งส่งเสริมการลงทุนและการแข่งขันในภาคธุรกิจเอกชน ซึ่งการพิจารณาผลที่ได้จากการพัฒนาตามแผนฉบับที่ 1 ช่วงที่สองพบว่าประสบความสำเร็จเกินกว่าเป้าหมายที่ตั้งไว้เกือบทุกด้าน กล่าวโดยสรุปแล้วเศรษฐกิจของประเทศไทยหลังจากการพัฒนาตามแผนฉบับที่ 1 ได้เจริญเติบโตมากขึ้นจนมีความผูกพันกับเศรษฐกิจระหว่างประเทศเพิ่มมากขึ้น และทำให้ปัจจัยภายนอกประเทศมีอิทธิพลต่อเศรษฐกิจของประเทศไทยมากขึ้นในเวลาต่อมา¹²²

ส่วนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมนานาชาติฉบับที่ 2 ซึ่งดำเนินการในระหว่างปี ค.ศ. 1967 ถึง ค.ศ. 1971 นั้น มุ่งสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ รักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจและการเงิน ส่งเสริมการลงทุนของเอกชนในภาคอุตสาหกรรม ส่งเสริมและรักษาไว้ซึ่งความเป็นธรรมทางสังคม และรักษาความมั่นคงแห่งชาติ โดยยังคงให้ความสำคัญต่อการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะการพัฒนาการคมนาคมขนส่งต่อเนื่องจากแผนฉบับที่ 1 และกระจายการพัฒนาสู่ภูมิภาคให้มากขึ้นรวมทั้งให้ความสำคัญต่อการพัฒนาสังคมควบคู่กันไปด้วย ตลอดจนการเร่งรัดขยายการศึกษาและบริการสาธารณสุขให้ครอบคลุมทั่วประเทศ แต่การพัฒนาตามแผนฉบับที่ 2 ก็ต้องประสบกับอุปสรรคจากปัจจัยภายนอก กล่าวคือในปลายปี ค.ศ. 1971 ได้เกิดวิกฤติการณ์ทางการเงินระหว่างประเทศ ซึ่งส่งผลกระทบให้สหรัฐฯ ประกาศลดค่าเงินดอลลาร์ของตนลงร้อยละ 8.6 และส่งผลให้ประเทศไทยต้องประกาศลดค่าเงินบาทตามไปด้วย เพราะผูกค่าเงินบาทไว้กับเงินดอลลาร์สหรัฐฯ นอกจากนี้ยังต้องประสบอุปสรรคจากการเปลี่ยนแปลงในความต้องการสินค้าของตลาดโลก ซึ่งมีความต้องการข้าวและยางพาราลดลงทำให้การส่งสินค้าออกของประเทศไทยลดลง ประกอบกับการที่สหรัฐฯ เริ่มถอนทหารกลับประเทศจากนโยบายยุติการแทรกแซงในเวียดนามของรัฐบาลชุดใหม่ ซึ่งทำให้การใช้จ่ายของทหารสหรัฐฯ ในประเทศไทยลดลง เมื่อพิจารณาผลที่ได้จากการพัฒนาตามแผนฉบับที่ 2 พบว่าการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจต่ำกว่าเป้าหมายที่ตั้งไว้

¹²² ธนาคารทหารไทย, สามทศวรรษแห่งการพัฒนาประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: โมเดิร์น เพรส, 2536), หน้า 24-35.

กล่าวคือมีค่าเฉลี่ยร้อยละ 7.3 ต่อปีเมื่อเทียบกับเป้าหมายที่ตั้งไว้ร้อยละ 8.5 ต่อปี แต่รายได้ประชาชาติต่อบุคคลเพิ่มขึ้นจากเดิม และการกระจายรายได้ระหว่างประชาชนในภาคต่างๆกลับมีความเหลื่อมล้ำกันมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจก็ได้ขยายตัวมากขึ้น รวมทั้งการเติบโตของธนาคารพาณิชย์ก็ยังคงเป็นไปอย่างต่อเนื่อง¹²³

ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ ค.ศ. 1973 เป็นต้นมา อันเป็นช่วงระยะเวลาที่การปกครองมีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น และองค์กรเอกชนมีบทบาทในการปกครองประเทศมากขึ้นนั้น¹²⁴ เศรษฐกิจของประเทศไทยยังคงได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องโดยอยู่ในช่วงของการพัฒนาตั้งแต่ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 ซึ่งดำเนินการในระหว่างปี ค.ศ. 1972 ถึง ค.ศ. 1976 เป็นต้นมา โดยในแผนฯฉบับที่ 3 นั้นมุ่งสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ รักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ แก้ไขปัญหาดุลการชำระเงิน ขยายขีดรายได้และการครองชีพของชาชนบท ลดอัตราการเพิ่มประชากร ขยายบริการสาธารณสุขให้ทั่วถึงแก่ประชาชน และรักษาความมั่นคงแห่งชาติ แต่การพัฒนาเศรษฐกิจก็ต้องประสบกับอุปสรรคจากปัจจัยภายนอกอย่างรุนแรงเกินความคาดหมาย กล่าวคือสหรัฐยังคงประสบปัญหาดุลการชำระเงินขาดดุลอย่างต่อเนื่อง ทำให้สหรัฐต้องขอมลลดค่าเงินดอลลาร์ของตนอีกร้อยละ 10 ในปี ค.ศ. 1973 ซึ่งส่งผลให้ประเทศไทยต้องลดค่าเงินบาทอีกครั้ง นอกจากนี้ยังเกิดวิกฤตการณ์น้ำมันครั้งที่ 1 ในระหว่างปี ค.ศ. 1973 ถึง ค.ศ. 1974 จากการที่กลุ่มประเทศอาหรับได้ลดการผลิตน้ำมันและหยุดจำหน่ายน้ำมันดิบ เพื่อกดดันไม่ให้ประเทศต่างๆ สนับสนุนอิสราเอลซึ่งกำลังอยู่ในระหว่างการทำสงครามกับกลุ่มประเทศอาหรับ ทำให้ราคาน้ำมันดิบในตลาดโลกสูงขึ้นเกือบ 4 เท่า และส่งผลกระทบต่อภาวะเศรษฐกิจโลก ซึ่งประเทศไทยก็ได้รับผลกระทบดังกล่าวและเกิดภาวะเงินเฟ้อเฉลี่ยร้อยละ 10.84 ต่อปี อย่างไรก็ตามประเทศไทยก็ได้ดำเนินมาตรการการเงินและการคลังอย่างเข้มงวดเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว เมื่อพิจารณาผลจากการพัฒนาตามแผนฯฉบับที่ 3 พบว่าการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและรายได้ประชาชาติโดยเฉลี่ยเพิ่มขึ้นต่ำกว่าเป้าหมาย กล่าวคือมีอัตราการเจริญเติบโตเฉลี่ยร้อยละ 6.5 ต่อปี เมื่อเทียบกับเป้าหมายที่ตั้งไว้ร้อยละ 7 ต่อปี ส่วนรายได้เฉลี่ยต่อคนเพิ่มขึ้นเฉลี่ยร้อยละ 3.5 ต่อปีเมื่อเทียบกับเป้าหมายที่ตั้งไว้ร้อยละ 4.5 ต่อปี ภาคเกษตรกรรมยังไม่ฟื้นตัว ในขณะที่ภาคอุตสาหกรรมขยายตัวสูงขึ้นมากจากค่าเงินบาทที่ลดลง โดยการกระจายความเจริญทางเศรษฐกิจและการกระจายรายได้ยังมีข้อจำกัด แต่สถานะทางการเงินระหว่างประเทศกลับมีความมั่นคงมากขึ้น กล่าวคือมี

¹²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51-63.

¹²⁴ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 8-15, หน้า 397.

ปริมาณทุนสำรองเงินตราระหว่างประเทศเพิ่มขึ้นเป็น 1,892.9 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯในปี ค.ศ. 1976 เมื่อเทียบกับเป้าหมายที่ตั้งไว้ 400 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ¹²⁵

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ภายหลังจากการพัฒนาเศรษฐกิจตามแผนฯฉบับที่ 3 แล้ว เศรษฐกิจของประเทศไทยก็ได้เปลี่ยนแปลงจากสภาวะวิกฤติหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ไปสู่การฟื้นตัวที่มีการเจริญเติบโตสูงขึ้นและมีสถานะทางการเงินการคลังที่มั่นคงขึ้น แม้ว่าจะประสบกับอุปสรรคอย่างรุนแรงในบางช่วงเวลาก็ตาม การที่ประเทศไทยมีสถานะทางเศรษฐกิจที่มั่นคงขึ้นดังกล่าวทำให้ประเทศไทยสามารถใช้เครื่องมือทางเศรษฐกิจดำเนินนโยบายต่างประเทศกับกลุ่มประเทศอินโดจีนซึ่งเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ทั้งหมดในปี ค.ศ. 1975 ได้บ้าง ได้แก่ การส่งปิดพรมแดนที่ติดต่อกับลาวหลายครั้งในช่วงปลายปี ค.ศ. 1975 ถึงต้นปี ค.ศ. 1976 ซึ่งทำให้ลาวเดือดร้อนจากการขาดแคลนเครื่องอุปโภคและบริโภคอย่างหนัก และทำให้ลาวยินยอมที่จะประชุมปรึกษาหารือกับประเทศไทยเกี่ยวกับปัญหาพรมแดน การค้า และการขนส่งในกลางปี ค.ศ. 1976¹²⁶ เป็นต้น

3.2.3 เครื่องมือทางการทหาร

เครื่องมือทางการทหารในสมัยอาณาจักรสุโขทัยเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการนำไปใช้ ดำเนินนโยบายต่างประเทศกับอาณาจักรใกล้เคียงซึ่งมีความอ่อนแอกว่า เพื่อให้อาณาจักรสุโขทัยมีภูมิรัฐศาสตร์ที่ดีขึ้นกล่าวคือมีพื้นที่ในการป้องกันทางลึกหรือมีฐานที่มั่นในการป้องกันการรุกรานจากภายนอกได้มากขึ้น และทำให้สามารถรวบรวมกำลังคนจากหัวเมืองและแคว้นที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจมาใช้เป็นกำลังสำคัญในการเสริมสร้างอาณาจักรและกองทัพได้มากขึ้น นอกจากนี้การใช้เครื่องมือทางการทหารทำสงครามแผ่ขยายอำนาจลงไปครอบคลุมดินแดนชายฝั่งทะเลอย่างต่อเนื่องตลอด 3 รัชกาลแรกของอาณาจักรสุโขทัยดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น ก็ทำให้อาณาจักรสุโขทัยมีความสะดวกในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศทางทะเลมากขึ้น แต่ภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรสุโขทัยดังกล่าวนี้ก็เพียงช่วงเวลาอันสั้นและได้เปลี่ยนแปลงกลับไปอยู่ในสภาพเดิมเมื่อเครื่องมือทางการทหารของอาณาจักรสุโขทัยมีความเข้มแข็งลดลงหลังจากรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช จนในที่สุดก็ไม่สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อรักษาความมั่นคงและความเป็นปึกแผ่นของอาณาจักรสุโขทัยได้ เนื่องจากกองทัพในสมัยอาณาจักรสุโขทัยเกิดจากระบบการควบคุมกำลังคนอันนำไปสู่การประกอบกำลังของชายฉกรรจ์ชาวไทยทุกคนซึ่งต้องทำหน้าที่เป็นทหารเมื่อเกิดสงคราม โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นจอมทัพ แต่ระบบการ

¹²⁵ ธนาคารทหารไทย, สามทศวรรษแห่งการพัฒนาประเทศ, หน้า 66-92.

¹²⁶ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ 9-15, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2545), หน้า 745.

ควบคุมกำลังคนของอาณาจักรสุโขทัยที่มีจุดอ่อนอยู่ที่ไม่มีการจัดรูปแบบการปกครองที่กระชับรัดกุม กล่าวคือมีการปกครองแบบกระจายอำนาจเป็น เมืองราชธานี เมืองลูกหลวงหรือเมืองหน้าด่าน เมืองใหญ่หรือเมืองพระยามหานคร และเมืองประเทศราช ซึ่งเมืองต่างๆจะมีอิสระในการปกครองตนเองค่อนข้างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองลูกหลวงจะมีความสัมพันธ์กับเมืองราชธานีในลักษณะความสัมพันธ์ทางเครือญาติหรือผู้อุปถัมภ์กับผู้รับการอุปถัมภ์ เมื่อมีการผลัดเปลี่ยนผู้นำหรือพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ซึ่งไม่มีความสามารถหรือไม่มีความเข้มแข็งเพียงพอ เมืองลูกหลวงก็จะเกิดอนความสัมพันธ์และแยกตัวเป็นอิสระ ดังนั้นความเข้มแข็งของกำลังทหารจึงขึ้นอยู่กับความสามารถในการปกครองบังคับบัญชาและความเป็นนักรบของพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ จุดอ่อนดังกล่าวนี้จึงทำให้เครื่องมือทางการทหารของอาณาจักรสุโขทัยหลังจากรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นต้นมา อ่อนแอกว่าเดิมจนไม่สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อรักษาความมั่นคงและความเป็นปึกแผ่นได้ ส่งผลให้ถูกรุกรานจากอาณาจักรอยุธยาจนถูกผนวกเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยาตั้งแต่ ค.ศ. 1463 เป็นต้นมา

เครื่องมือทางการทหารในสมัยอาณาจักรอยุธยายังคงเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศ เพื่อแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลให้อาณาจักรอยุธยาเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจทางการเมืองในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งหมด เนื่องจากมีความเหมาะสมในช่วงเวลาซึ่งอาณาจักรสุโขทัยทางทิศเหนือและอาณาจักรเขมรทางทิศตะวันออกกำลังเสื่อมอำนาจลงมาก ทำให้สามารถแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลต่อไปยังกัมพูชา ลาว ดินแดนตอนใต้ของพม่าในปัจจุบัน และแหลมมลายู เพื่อเพิ่มพูนเกียรติภูมิของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลต่อไปยังดินแดนตอนใต้ของพม่าในปัจจุบันและแหลมมลายู ได้ทำให้อาณาจักรอยุธยามีภูมิรัฐศาสตร์ที่ก่อให้เกิดกำลังอำนาจทางทะเลทั้งปัจจัยพื้นฐาน (Sources) และปัจจัยปฏิบัติการ (Elements) ที่พอเพียงต่อการสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจได้ ดังจะได้กล่าวอย่างละเอียดต่อไปในหัวข้อกำลังอำนาจทางทะเลในสมัยอาณาจักรอยุธยา อย่างไรก็ตามเครื่องมือทางการทหารของอาณาจักรอยุธยาก็ได้อ่อนแอลงมากในช่วงปลายของอาณาจักรอยุธยา โดยมีสาเหตุจากการแตกความสามัคคีภายในจนทำให้อาณาจักรอยุธยาล่มสลายลงจากการรุกรานของพม่าในปี ค.ศ. 1767 สำหรับพัฒนาการของเครื่องมือทางการทหารในสมัยอาณาจักรอยุธยานั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ช่วงเวลาตามการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ สมัยเริ่มแรก สมัยการทหารรุ่งเรือง และสมัยการทหารเสื่อม โดยในสมัยเริ่มแรก อาณาจักรอยุธยายังคงควบคุมกำลังคนตามแบบอย่างของอาณาจักรสุโขทัย กล่าวคือส่งเจ้านายใกล้ชิดไปปกครองเมืองใหญ่หรือเมืองลูกหลวงอย่างอิสระ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างเมืองลูกหลวงกับเมืองราชธานีเป็นความสัมพันธ์ทางเครือญาติหรือความสัมพันธ์ส่วนบุคคล ที่ส่งผลกระทบต่อความเข้มแข็งทางการทหารของอาณาจักร หากพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ไม่มีความเข้มแข็งในการปกครองเมืองลูกหลวงก็จะถูกเจ้าเมืองลูกหลวงยกกองทัพมาแย่งชิงราชสมบัติ อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาถึงความเข้มแข็งทางการทหารในสมัย

เริ่มแรกของอาณาจักรอยุธยาโดยรวมแล้ว สามารถกล่าวได้ว่ามีพื้นฐานทางการทหารที่เข้มแข็งมาก เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากเมืองสุพรรณบุรีซึ่งมีกองทัพที่เข้มแข็งอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่เมื่อครั้งยังเป็นศูนย์กลางอำนาจทางเศรษฐกิจและทางการทหารในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างของอาณาจักรทวารวดีทางทิศตะวันตกในอดีต ความเข้มแข็งทางการทหารของอาณาจักรอยุธยาจึงทำให้อาณาจักรอยุธยาสามารถผนวกอาณาจักรสุโขทัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยาได้อย่างสมบูรณ์ในปี ค.ศ. 1463 ซึ่งตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ¹²⁷

ในสมัยการทหารรุ่งเรือง ซึ่งเป็นช่วงเวลาดังแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจนถึงสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถนั้น ได้มีการปรับปรุงการทหารที่สำคัญคือ ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้มีการจัดตั้งตำแหน่งสมุหกลาโหมอันเป็นตำแหน่งหัวหน้าส่วนราชการชั้นสูงในระดับอัครมหาเสนาบดี เพื่อบังคับบัญชากิจการทหารทั้งในกรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองชั้นใน รวมทั้งได้มีการจัดทำทำเนียบหัวเมืองเพื่อให้มีความชัดเจนในการควบคุมกำลังคนต่อไปอีกด้วย¹²⁸ ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ได้มีการจัดทำตำราพิชัยสงครามฉบับหลวง รวมทั้งได้มีการจัดระบบควบคุมกำลังพลใหม่โดยส่งเจ้าหน้าที่กรมพระสุรัสวดีไปประจำหัวเมืองต่างๆ เพื่อจัดทำทะเบียนพลและการบรรจุกำลังพลเข้าประจำการในกองทัพให้สมุหกลาโหมเก็บไว้ตั้งแต่ยามปกติ ซึ่งทำให้สามารถเรียกกำลังพลเข้าประจำการในกองทัพเมื่อเกิดสงครามได้ทันที นอกจากนี้ยังได้มีหน่วยทหารอาสาชาวต่างประเทศประจำการอยู่ในกองทัพเป็นครั้งแรก กล่าวคือหน่วยทหารอาสาชาวโปรตุเกสที่จัดขึ้นเป็นหน่วยพิเศษต่างหาก ในรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช ได้มีการเปลี่ยนแปลงยุทธวิธีการรบ ด้วยการนำปืนไฟ (ปืนเล็กยาว) ซึ่งเป็นอาวุธใหม่และมีอำนาจร้ายแรงเข้ามาใช้ในกองทัพ เนื่องจากอาณาจักรอยุธยาได้รับความช่วยเหลือจากโปรตุเกสด้วยการขายปืนไฟให้แก่อาณาจักรอยุธยาและการฝึกฝนกองทัพให้ทันสมัย ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงยุทธวิธีไปจากเดิม ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ได้มีการเปลี่ยนแปลงยุทธวิธีการรบ ด้วยการนำปืนใหญ่และปืนเล็กเป็นอาวุธหลักอย่างแท้จริง อีกทั้งยังได้มีการเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์การป้องกันราชอาณาจักร กล่าวคือ การเสริมสร้างป้อมปราการของหัวเมืองหน้าด่านของกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ พิษณุโลก และกำแพงเพชร รวมทั้งป้อมปราการของกรุงศรีอยุธยาให้มีความแข็งแรงมากขึ้น เพื่อให้สามารถต้านทานอำนาจกระสุนปืนใหญ่ได้ ทำให้อาณาจักรอยุธยาใช้ยุทธศาสตร์การป้องกันราชอาณาจักรด้วยการตั้งรับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมาอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังได้เริ่มใช้เรือในการ

¹²⁷ สมเกียรติ วันทะนะ และคนอื่นๆ, ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย, หน้า 18.

¹²⁸ การปกครองที่มีการแบ่งแยกออกเป็นหัวเมืองเช่นนี้ ได้ถูกยกเลิกใน ค.ศ. 1894 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้จัดให้มีการปกครองในระบบเทศาภิบาลซึ่งแบ่งระดับการปกครองออกเป็น มณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน คุราชละเอียดยังเพิ่มเติมในมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 8-15, หน้า 447-448.

รบเป็นครั้งแรกด้วยการตัดแปลงเรือแซซึ่งเป็นเรือยาวที่ใช้ในแม่น้ำและมีฝีพายประมาณ 60 ถึง 70 คน นำไปติดตั้งปืนใหญ่ที่บริเวณหัวเรือ¹²⁹ ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้มีการเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์การป้องกันราชอาณาจักรใหม่จากการใช้กรุงศรีอยุธยาเป็นที่มั่นตั้งรับอย่างเดียว เป็นการออกไปยังข้าศึกที่ชายแดน ยุทธศาสตร์ดังกล่าวนี้ทำให้เกิดยุทธวิธีการรบแบบใหม่ ได้แก่ การใช้กำลังส่วนน้อยล้อมวงกำลังส่วนใหญ่ของข้าศึกให้ถลำเข้ามาอยู่ในวงล้อมที่สามารถเข้าโจมตีได้ทุกทิศทาง และการทำการรบแบบกองโจรในพื้นที่เขตหลังของข้าศึก นอกจากนี้ยังได้มีการเปลี่ยนแปลงการเตรียมกำลังพลด้วยการ โอนการปกครองหัวเมืองชั้นนอกให้ขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาโดยตรง เพื่อให้รวบรวมกำลังพลได้มากขึ้นและรวดเร็วขึ้น รวมทั้งการขยายเขตหัวเมืองชั้นในให้กว้างขวางออกไปเพื่อเกณฑ์คนเป็นทหาร ในกองทัพหลวงให้มากขึ้น ในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ได้มีการจัดตั้งกรมทหารอาสาต่างชาติหลายหน่วยเป็นครั้งแรก ได้แก่ กรมทหารอาสาญี่ปุ่น กรมทหารอาสาจาม และกรมทหารอาสาโปรตุเกส ทำหน้าที่เป็นทหารรักษาพระองค์ และรักษากรุงศรีอยุธยา¹³⁰

ในสมัยการทหารเสื่อม ซึ่งเป็นช่วงเวลาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1610 ถึง ค.ศ. 1611)¹³¹ พระราชโอรสของสมเด็จพระเอกาทศรถ จนถึงสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศอันเป็นเวลาที่อาณาจักรอยุธยาล่มสลายจากการรุกรานของพม่า นั้นเป็นช่วงเวลาแห่งการแย่งชิงราชสมบัติติดต่อกันหลายครั้ง ทำให้เกิดการสู้รบกันเองจนเป็นสงครามกลางเมืองและสูญเสียทหารเป็นจำนวนมากเป็นเหตุให้กองทัพอ่อนแอลงตามลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแย่งชิงราชสมบัติในปลายรัชสมัยของสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 9 หรือพระเจ้าท้ายสระ (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1709 ถึง ค.ศ. 1733)¹³² ระหว่างพระราชโอรสกับพระอนุชาของพระเจ้าท้ายสระ¹³³ ทำให้แม่ทัพนายกองฝีมือดีถูกจับประหารชีวิตเป็นจำนวนมาก ประชาชนจึงเกิดความเบื่อหน่ายไม่อยากเป็นทหารจนในที่สุดก็ไม่สามารถต้านทานการรุกรานของพม่าได้ สำหรับการ

¹²⁹ คณะทำงานจัดทำหนังสือประวัติศาสตร์กองทัพเรือ, ประวัติกองทัพเรือ, (กรุงเทพมหานคร: กองเรือพิพัตกรมสารบรรณทหารเรือ, 2541), หน้า 7.

¹³⁰ กองบัญชาการทหารสูงสุด, ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2325-2525, หน้า 30-35.

¹³¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อยุธยา: ประวัติศาสตร์และการเมือง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544), หน้า 89.

¹³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

¹³³ พระราชโอรสของพระเจ้าท้ายสระคือ เจ้าฟ้าอภัย กับเจ้าฟ้าปรเมศร์ ส่วนพระอนุชาของพระเจ้าท้ายสระคือ เจ้าฟ้าพร ซึ่งต่อมาเป็นฝ่ายชนะในสงครามกลางเมือง ได้จับเจ้าฟ้าอภัยกับเจ้าฟ้าปรเมศร์พร้อมกับแม่ทัพนายกองฝีมือดีประหารชีวิต และได้เสด็จขึ้นครองราชย์เป็น สมเด็จพระบรมราชาที่ 3 หรือสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1733 ถึง ค.ศ. 1758) ดู เรื่องเดียวกัน

เปลี่ยนแปลงทางการทหารที่สำคัญของอาณาจักรอยุธยาในสมัยการทหารเสื่อมคือ การสร้างป้อมปราการตามหัวเมืองชายทะเลเพื่อป้องกันการรุกรานจากกำลังทางเรือของชาติตะวันตก

เครื่องมือทางการทหารในสมัยอาณาจักรธนบุรีเป็นเครื่องมือที่มีความสำคัญมากที่สุดในการนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศกับอาณาจักรที่อยู่ใกล้เคียงในช่วงเวลาที่อาณาจักรธนบุรีได้รับการสถาปนาขึ้นหลังจากการกอบกู้เอกราชคืนจากพม่าได้สำเร็จ เนื่องจากเป็นเครื่องมือที่สามารถนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อสร้างความมั่นคงให้อาณาจักรธนบุรีรอดพ้นจากการรุกรานของพม่าและอาณาจักรอื่นที่อยู่ใกล้เคียงได้ดีที่สุด รวมทั้งเพื่อแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองด้วย ความเข้มแข็งของเครื่องมือทางการทหารในสมัยอาณาจักรธนบุรีขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพส่วนพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและนายทหารของพระองค์เป็นสำคัญ สำหรับพัฒนาการของเครื่องมือทางการทหารที่สำคัญในสมัยอาณาจักรธนบุรี ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์ทหารจากยุทธศาสตร์เชิงรับ (Defensive Strategy) ให้เป็นยุทธศาสตร์เชิงรุก (Offensive Strategy) มากขึ้น การกำหนดเขตปฏิบัติการทางทหารให้เป็นเขตหน้าและเขตหลังที่มีความแน่นอนมากขึ้น ตลอดจนการจัดปืนใหญ่ช่วยสนับสนุนการรบโดยรวมเป็นครั้งแรก

การใช้เครื่องมือทางการทหารดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อสร้างความมั่นคงให้อาณาจักรธนบุรีรอดพ้นจากการรุกรานของพม่า ด้วยการเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์และยุทธวิธีใหม่จึงทำให้พม่าไม่สามารถยกกองทัพบุกเข้ามาถึงกรุงธนบุรีได้เลย โดยทางทิศเหนือสามารถบุกมาได้ถึงเมืองพิษณุโลกเท่านั้น ในขณะที่ทางทิศตะวันตกสามารถบุกมาได้ถึงเมืองสมุทรสงครามและเมืองราชบุรีก่อนที่จะถูกตีแตกพ่ายกลับไป สำหรับการใช้อาวุธเครื่องมือทางการทหารดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองไปยังอาณาจักรอื่นที่อยู่ใกล้เคียงนั้น ได้ใช้กำลังทางบกและกำลังทางเรือไปปราบปรามอาณาจักรเขมรซึ่งแยกตัวเป็นอิสระตั้งแต่การล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา ให้กลับมาเป็นประเทศราชของไทยได้สำเร็จในปี ค.ศ. 1771¹³⁴ และได้ยกกองทัพไปโจมตีนครจำปาศักดิ์ของลาวได้ในปี ค.ศ. 1776 ตลอดจนโจมตีนครเวียงจันทน์และนครหลวงพระบางได้ในปี ค.ศ. 1778¹³⁵ ทำให้ได้อาณาจักรลาวเป็นประเทศราชทั้งหมด การได้อาณาจักรเขมรและลาวเป็นประเทศราชถือเป็นผลประโยชน์แห่งชาติด้านความมั่นคงที่สำคัญของไทยในการเป็นดินแดนกันชนกับอาณาจักรญวนซึ่งมีอิทธิพลในคาบสมุทรอินโดจีน ส่วนการแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองเข้าไปในหัวเมืองมลายูที่เคยเป็นประเทศราชของอาณาจักรอยุธยาแต่ได้แยกตัวเป็นอิสระตั้งแต่การล่มสลายของอาณาจักรอยุธยาซึ่งได้แก่ ไทรบุรี ปัตตานี กลันตัน และตรังกานู นั้น ยังไม่สามารถกระทำได้เพราะอยู่ห่างไกลมาก ไม่คุ้มค่ากับความยากลำบากและความสิ้นเปลืองในการยกกองทัพไปปราบปราม

¹³⁴ ภาควิชา มหาคันธี, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่, หน้า 27.

¹³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

เครื่องมือทางการทหารในสมัยอาณาจักรรัตนโกสินทร์ยังคงเป็นเครื่องมือที่มีความสำคัญมากที่สุดในการนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศกับอาณาจักรที่อยู่ใกล้เคียงในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 เนื่องจากเป็นเครื่องมือที่สร้างความมั่นคงให้แก่อาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้ดีที่สุดในช่วงเวลาที่กรุงรัตนโกสินทร์เพิ่งได้รับการสถาปนาเป็นราชธานี และยังคงมีภัยคุกคามจากนโยบายการรุกรานของพม่าอย่างต่อเนื่อง เพราะในช่วงระยะเวลาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 นี้ อาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้ทำสงครามกับพม่าถึง 10 ครั้ง¹³⁶ นอกจากนี้ก็ยังเป็นเครื่องมือที่สามารถนำไปใช้ในการแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลไปยังอาณาจักรใกล้เคียงเพื่อแสดงให้ต่างชาติเห็นว่าอาณาจักรรัตนโกสินทร์มีความเข้มแข็งไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าอาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรธนบุรีในอดีตได้เป็นอย่างดี โดยในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้มีการแก้ไขปรับปรุงตำราพิชัยสงครามซึ่งถูกพม่าเผาทำลายในสมัยอาณาจักรอยุธยาขึ้นใหม่ให้เป็นระเบียบแบบแผนซึ่งได้ใช้สืบทอดกันมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 และได้มีการจัดหาอาวุธยุทโธปกรณ์เพิ่มเติมจากจีน การใช้เครื่องมือทางการทหารในการดำเนินนโยบายต่างประเทศครั้งสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 1 คือ การทำสงครามกับพม่าในปี ค.ศ. 1785 ซึ่งพม่าได้ยกกองทัพมารุกรานอาณาจักรรัตนโกสินทร์จำนวน 9 กองทัพ ซึ่งมีกำลังพลประมาณ 144,000 คน¹³⁷ แม้ว่าอาณาจักรรัตนโกสินทร์มีกำลังทหารน้อยกว่า แต่ก็ได้ดำเนินยุทธศาสตร์ทหารด้วยการใช้เส้นการยุทธ์เส้นใน และการดำเนินยุทธวิธีกองโจรเพื่อตัดเสบียงอาหารของกองทัพพม่าและลวงพม่าให้หมดขวัญและกำลังใจในการสู้รบจนพ่ายแพ้และยกกองทัพกลับไป นอกจากนี้ยังได้ใช้เครื่องมือทางการทหารในการปราบปรามหัวเมืองมลายูซึ่งแยกตัวเป็นอิสระตั้งแต่ปีที่อาณาจักรอยุธยาล่มสลายจากการรุกรานของพม่าได้สำเร็จ ในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้มีการปรับปรุงกองทัพให้ทันสมัยยิ่งขึ้นด้วยการจัดหาอาวุธยุทโธปกรณ์เพิ่มเติมจากชาติตะวันตก ได้แก่ ปืนใหญ่และปืนเล็ก และยังได้มีการป้องกันการรุกรานจากทางทะเลเพิ่มขึ้นโดยสร้างเมืองและป้อมปราการบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยาต่อจากสมัยรัชกาลที่ 1 เนื่องจากฉนวนซึ่งกำลังมีอิทธิพลในเขมรได้ขุดคลองลัดขนาดใหญ่จากทะเลสาบเขมรมาออกที่เมืองบันทายมาศใกล้ชายแดนด้านตะวันออกของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ทำให้ล่อแหลมต่อการถูกรุกรานจากทางทะเลมาก¹³⁸ ในสมัยนี้อาณาจักรรัตนโกสินทร์ไม่ค่อยได้ทำสงครามกับอาณาจักรใกล้เคียงมากนัก นอกจากการทำสงครามกับพม่าตามแนวชายฝั่งทะเลอันดามันในปี ค.ศ. 1809 ซึ่งเป็นปีที่รัชกาลที่ 2 เสด็จขึ้นครองราชย์ และพม่าคิดว่าอาณาจักรรัตนโกสินทร์คงจะอ่อนแอลง¹³⁹ แต่อาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็

¹³⁶ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ 1-8, หน้า 191.

¹³⁷ กองบัญชาการทหารสูงสุด, ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2325-2525, หน้า 51-55.

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 73.

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 71.

ได้ใช้กำลังทหารทั้งทางบกและทางเรือทำสงครามขับไล่พม่าออกไปได้สำเร็จ หลังจากนั้นพม่าก็ประสบปัญหาวันววยภายใน ทำให้ไม่มีการสู้รบระหว่างกันอีก ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการจัดตั้งหน่วยทหารราบและหน่วยทหารปืนใหญ่ขึ้นเป็นหน่วยประจำการ โดยไม่ต้องใช้ชายฉกรรจ์ซึ่งได้จากการเข้าเวรรับราชการทหารอีกต่อไป รวมทั้งได้มีการแปลตำราปืนใหญ่ของอังกฤษเพื่อเป็นแบบแผนที่ทันสมัยไว้ใช้ในกองทัพเป็นครั้งแรก นอกจากนี้ยังได้มีการเร่งสะสมอาวุธยุทโธปกรณ์ การสร้างป้อมปราการรักษาเมืองให้เข้มแข็งขึ้น การสร้างป้อมปืนที่ปากแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง และแม่น้ำบางปะกง ตลอดจนการสร้างเรือรบขนาดใหญ่มากขึ้นอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนในอดีตซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปในหัวข้อกำลังอำนาจทางทะเลในสมัยอาณาจักรรัตนโกสินทร์¹⁴⁰ เนื่องจากสถานะแวดล้อมด้านความมั่นคงระหว่างประเทศได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก ได้แก่ การแผ่ขยายอำนาจของญวนเข้ามาในลาวและเขมรมากขึ้น การแผ่ขยายอำนาจของอังกฤษเข้ามาในทวีปเอเชียมากขึ้นจนถึงขั้นขัดแย้งกับพม่าและจีน ทำให้อาณาจักรรัตนโกสินทร์ต้องเตรียมเครื่องมือทางการทหารให้พร้อมสำหรับการต่อต้านภัยคุกคามจากการแผ่ขยายอำนาจดังกล่าว การใช้เครื่องมือทางการทหารในการดำเนินนโยบายต่างประเทศครั้งสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 3 คือ การทำสงครามกับญวนในดินแดนเขมรเป็นเวลาถึง 14 ปี จนญวนยอมยุติสงครามเพราะกำลังถูกฝรั่งเศสคุกคามอย่างรุนแรง¹⁴¹ กล่าวโดยสรุปได้ว่าเครื่องมือทางการทหารของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ได้ทำให้อาณาจักรรัตนโกสินทร์มีความมั่นคงจากการนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศป้องกันการรุกรานจากประเทศใกล้เคียง รวมทั้งแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลไปยังประเทศใกล้เคียง

เมื่ออาณาจักรรัตนโกสินทร์ต้องเผชิญกับภัยคุกคามจากชาติตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 อันเป็นเวลาชาติตะวันตกได้มีการปฏิวัติอุตสาหกรรมจนส่งผลให้เศรษฐกิจและอุตสาหกรรมของชาติตะวันตกมีความเจริญก้าวหน้าอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนนั้น เครื่องมือทางการทหารของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็ไม่สามารถนำไปใช้เป็นเครื่องมือหลักในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อสร้างความมั่นคงจากการคุกคามของชาติตะวันตกได้ เพราะไม่มีแสนยานุภาพและความทันสมัยที่เทียบเท่ากับเครื่องมือทางการทหารของชาติตะวันตก ดังนั้นอาณาจักรรัตนโกสินทร์จึงต้องใช้เครื่องมือทางการทูตเป็นหลักในการดำเนินนโยบายต่างประเทศกับชาติตะวันตก พร้อมกับการปรับปรุงเครื่องมือทางการทหารให้มีความทันสมัยและเข้มแข็งขึ้น กล่าวคือในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีการปรับปรุงการทหารจากเดิมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่โบราณเป็นแบบชาติตะวันตกซึ่งมีอาวุธปืนทันสมัยประจำการครบครันทั้งปืนเล็กและปืนใหญ่ อันเป็นการวางรากฐานการทหารสมัยใหม่ที่สำคัญยิ่งในเวลาต่อมา นอกจากนี้ยังได้มีการสร้างป้อมปราการ

¹⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 56-63.

¹⁴¹ สมเกียรติ วันทะนะ และคนอื่นๆ, ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย, หน้า 62.

และชุดคลองรอบเมืองเพิ่มเติม ในส่วนของกำลังทางเรือนั้น ได้มีการสร้างอยู่ต่อเรือและต่อเรือกลไฟ ตามแบบชาติตะวันตกขึ้นใช้ได้เองเป็นครั้งแรก ดังที่จะได้กล่าวถึงต่อไปในหัวข้อกำลังอำนาจทาง ทะเลในสมัยอาณาจักรรัตนโกสินทร์ เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการปรับปรุงการทหารให้ทันสมัย ตามแบบอย่างชาติตะวันตกอย่างต่อเนื่อง เริ่มตั้งแต่การปรับปรุงการจัดกองทัพส่วนกลางในกรุง รัตนโกสินทร์ โดยให้แยกทหารบกและทหารเรือออกจากกันอย่างเป็นสัดส่วนก่อน จากนั้นได้มี การตั้งกรมยุทธนาธิการทหารขึ้นมาในปี ค.ศ. 1887 เพื่อให้เป็นหน่วยงานกลางที่รับผิดชอบในการ ดำเนินงานและบังคับบัญชาทหารบกและทหารเรือ ต่อมาในปี ค.ศ. 1890 ได้ยกฐานะกรมยุทธนาธิ การทหารขึ้นเป็นกระทรวงยุทธนาธิการทหารเพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการบริหารงานป้องกัน ประเทศมากขึ้น เมื่อมีการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินจากระบบจตุสดมภ์เป็นระบบกระทรวงในปี ค.ศ. 1892 และได้มีการจัดตั้งกระทรวงกลาโหมตามแบบอย่างชาติตะวันตกแล้ว กระทรวงยุทธนาธิ การทหารก็ได้ถูกลดฐานะเป็นกรมยุทธนาธิการทหารขึ้นตรงต่อกระทรวงกลาโหม ทำหน้าที่ ปกครองบังคับบัญชาเฉพาะทหารบก ส่วนการปกครองบังคับบัญชาทหารเรือขึ้นตรงต่อ กระทรวงกลาโหมโดยตรง¹⁴² ในด้านการพัฒนาอาวุธยุทโธปกรณ์นั้นก็ได้สั่งซื้ออาวุธปืนที่ทันสมัย ที่สุดในขณะนั้นมาใช้ในกองทัพ แต่ก็มีข้อจำกัดจากงบประมาณที่ไม่เพียงพอเพราะต้องใช้ในการ พัฒนาประเทศหลายด้าน ในด้านการพัฒนากำลังพลนั้นได้ยกเลิกระบบการเข้าเฝ้ารับราชการของ ไพร่ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรอยุธยาโดยสิ้นเชิง และได้ออกพระราชบัญญัติลักษณะการเกณฑ์ ทหารแทนในปี ค.ศ. 1905¹⁴³ ทำให้ได้ทหารที่มีเวลาประจำการในกองทัพมากขึ้นอย่างต่อเนื่องและมี กำลังทหารเป็นปีกแผ่นดินมากขึ้น จนสามารถจัดกำลังรบเป็นกองพลได้เป็นครั้งแรกซึ่งมีจำนวนถึง 10 กองพลในปี ค.ศ. 1910¹⁴⁴ ในด้านการฝึกอบรมนั้นรัชกาลที่ 5 ได้ส่งพระราชโอรสหลาย พระองค์ตลอดจนให้ทุนแก่นุตรข้าราชการ ไปศึกษาวิชาการทหารในทวีปยุโรปเพื่อกลับมาช่วย พัฒนากองทัพในอนาคต และยังได้มีการจัดตั้งโรงเรียนทหารสำหรับผลิตนายสิบและนายร้อย ให้แก่กองทัพ โดยได้มีการจัดตั้งโรงเรียนนายร้อยทหารบกในปี ค.ศ. 1903¹⁴⁵ และได้มีการจัดตั้ง โรงเรียนนายเรือในปี ค.ศ. 1899¹⁴⁶ อันเป็นการวางรากฐานของการผลิตนายทหารสัญญาบัตรหลัก ให้กองทัพไทยนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา นอกจากนี้ยังได้เร่งพัฒนากำลังรบทางเรือเพื่อให้เป็น หลักประกันต่อการป้องกันภัยคุกคามทางทะเลได้ดีขึ้นกว่าการป้องกันด้วยป้อมปืนและเรือรบ ขนาดเล็กบริเวณปากแม่น้ำ

¹⁴² กองบัญชาการทหารสูงสุด, ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2325-2525, หน้า 109-113.

¹⁴³ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคม และการเมืองไทย หน่วยที่ 8-15, หน้า 440.

¹⁴⁴ กองบัญชาการทหารสูงสุด, ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2325-2525, หน้า 118.

¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 124-125.

¹⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 188-191.

การพัฒนาและปรับปรุงเครื่องมือทางการทหารของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ ซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทำให้เครื่องมือทางการทหารในสมัยรัชกาลที่ 6 มีความเข้มแข็งมากขึ้นจนสามารถนำไปใช้สนับสนุนเครื่องมือทางการทูตในการดำเนินนโยบายต่างประเทศกับชาติตะวันตก เพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์แห่งชาติที่สำคัญได้อย่างเป็นรูปธรรมเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ในปี ค.ศ. 1914¹⁴⁷ กล่าวคือประเทศไทยได้ใช้เครื่องมือทางการทหารสนับสนุนเครื่องมือทางการทูตในการเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับฝ่ายที่มี อังกฤษ ฝรั่งเศส และรัสเซีย เป็นแกนนำ โดยประกาศสงครามกับ เยอรมัน และออสเตรีย-ฮังการี ในปี ค.ศ. 1917 ซึ่งประเทศไทยได้ส่งกำลังทหารอาสาสมัครซึ่งประกอบด้วย กองทหารบกพลยศ และกองบินทหารบก จำนวนรวมทั้งสิ้น 1,200 คน ไปร่วมรบในทวีปยุโรปในปี ค.ศ. 1918 อันเป็นปีสุดท้ายของสงครามโลกครั้งที่ 1¹⁴⁸ การตัดสินใจดำเนินนโยบายต่างประเทศของประเทศไทยดังกล่าวจนได้รับชัยชนะในการทำสงคราม ทำให้กองทหารไทยได้เข้าร่วมในการเดินสวนสนามฉลองชัยชนะกับพันธมิตรทั้งในกรุงลอนดอนของอังกฤษและในกรุงปารีสของฝรั่งเศส¹⁴⁹ เป็นการแสดงให้เห็นถึงเกียรติภูมิของประเทศไทยในเวทีการเมืองระหว่างประเทศซึ่งได้รับการยกย่องให้มีฐานะเท่าเทียมกับชาติตะวันตก และยังได้รับสิทธิในการเข้าร่วมประชุมสันติภาพที่กรุงปารีสรวมทั้งการลงนามในสนธิสัญญาแวร์ซายส์ในฐานะประเทศผู้ชนะสงครามด้วย ผลประโยชน์แห่งชาติที่สำคัญซึ่งประเทศไทยได้รับจากการดำเนินนโยบายต่างประเทศดังกล่าวคือ การได้เข้าเป็นสมาชิกของสันนิบาตชาติเพื่อสร้างความมั่นคงร่วมกันกับประเทศสมาชิกทั้งหลาย และการเริ่มต้นได้รับการแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมกับต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตตามที่ได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อเครื่องมือทางการทูตในสมัยอาณาจักรรัตนโกสินทร์ สำหรับการพัฒนาและปรับปรุงเครื่องมือทางการทหารในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้นได้มีการเพิ่มประสิทธิภาพทางการทหารให้มากขึ้นด้วยการปรับปรุงการจัดกองทัพใหม่ในปี ค.ศ. 1910 ซึ่งเป็นปีแรกของรัชกาล โดยให้กระทรวงกลาโหมรับผิดชอบงานของกรมยุทธนาธิการทหารแทนแต่เพียงอย่างเดียว ส่วนกรมทหารเรือได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นกระทรวงทหารเรือ และได้จัดตั้งสภาป้องกันพระราชอาณาจักรเพื่อทำหน้าที่ประสานงานระหว่างกระทรวงกลาโหมกับกระทรวงทหารเรือ รวมทั้งได้มีการสั่งซื้ออาวุธที่ทันสมัยจากต่างประเทศและการเสริมสร้างกำลังรบทางเรือซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปในหัวข้อกำลังอำนาจทางทะเลในสมัยอาณาจักรรัตนโกสินทร์ ในส่วนของกำลังรบทางอากาศนั้นได้มีการจัดตั้งหน่วยบินขึ้นเป็นครั้งแรกในกองทัพบกในปี ค.ศ. 1913 จนพัฒนาเป็นกองบินทหารบกในปี

¹⁴⁷ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาสังคมโลก หน้าที่ 8-15, หน้า 398.

¹⁴⁸ กองบัญชาการทหารสูงสุด, ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2325-2525, หน้า 147.

¹⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 147-150.

ค.ศ. 1914 และสามารถสร้างเครื่องบินขึ้นใช้เองได้ในปี ค.ศ. 1915 จากนั้นได้พัฒนาเป็นกรมอากาศยานทหารบกในปี ค.ศ. 1918¹⁵⁰ นอกจากนี้ยังได้มีการจัดตั้งกองเสือป่าและกองลูกเสือในปี ค.ศ. 1911 เพื่อเป็นกำลังสำรองให้แก่ประเทศในยามศึกสงคราม¹⁵¹ ซึ่งถือว่าเป็นต้นกำเนิดของการกำลังพลสำรองในปัจจุบัน กล่าวโดยสรุปได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้มีการพัฒนาเครื่องมือทางการทหารเป็นอย่างมาก โดยได้จัดสรรงบประมาณถึง 1 ใน 4 ของงบประมาณแผ่นดินให้แก่งานด้านการป้องกันประเทศ ซึ่งมากกว่างบประมาณของงานด้านอื่นๆตลอดรัชกาล¹⁵²

ในสมัยรัชกาลที่ 7 ถึงรัชกาลที่ 8 ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนที่สงครามโลกครั้งที่ 2 จะเกิดขึ้น 7 ปีจนถึงเวลาที่สงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลงได้เพียง 1 ปีนั้น ประเทศไทยได้อยู่ในสภาวะแวดล้อมระหว่างประเทศที่กำลังเผชิญกับสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกซึ่งเป็นผลต่อเนื่องจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้งบประมาณในการพัฒนาเครื่องมือทางการทหารลดน้อยลงกว่าเดิม อย่างไรก็ตามเครื่องมือทางการทหารของประเทศไทยก็ได้รับการพัฒนาในด้าน โครงสร้างให้มีความเหมาะสมกับการทำสงครามมากขึ้น โดยมีกำลังทหารครบ 3 เหล่าทัพขึ้นตรงต่อกระทรวงกลาโหมเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน โดยในสมัยรัชกาลที่ 7 ได้มีการปรับปรุงโครงสร้างกำลังทหารให้มีขนาดเล็กกลงเพื่อลดทอนงบประมาณรายจ่ายของประเทศ กล่าวคือยุบรวมงานของกระทรวงทหารเรือเข้ากับกระทรวงกลาโหมในปี ค.ศ. 1931 หลังจากนั้นได้จัดหน่วยขึ้นตรงกระทรวงกลาโหมใหม่เป็น กองบังคับการกระทรวงกลาโหม กองทัพบก และกรมทหารเรือในปี ค.ศ. 1932 ซึ่งกรมทหารเรือได้เปลี่ยนชื่อเป็นกองทัพอากาศในปีต่อมา¹⁵³ ในสมัยรัชกาลที่ 8 ได้มีการจัดหาอาวุธยุทโธปกรณ์เพิ่มเติมจากต่างประเทศเป็นจำนวนมาก จึงทำให้เครื่องมือทางการทหารของประเทศไทยมีความเข้มแข็งมากขึ้นกว่ายุคใดๆนับตั้งแต่การก่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีเป็นต้นมา เริ่มตั้งแต่การยกฐานะกรมอากาศยานทหารบกขึ้นเป็นกรมทหารอากาศและเป็นหน่วยขึ้นตรงต่อกระทรวงกลาโหมในปี ค.ศ. 1935 ซึ่งกรมทหารอากาศได้เปลี่ยนชื่อเป็นกองทัพอากาศในปี ค.ศ. 1937¹⁵⁴ นับเป็นการเริ่มต้นแบ่งกองทัพไทยออกเป็น 3 เหล่าทัพตั้งแต่บัดนั้นมาจนถึงปัจจุบัน ความเข้มแข็งของเครื่องมือทางการทหารของประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 8 สามารถพิจารณาได้จากการเป็นเครื่องมือที่สำคัญซึ่งถูกนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศสนับสนุนเครื่องมือทางการทูต ในสมัยที่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีช่วงแรก (ระหว่าง ค.ศ. 1938 ถึง ค.ศ. 1944) ซึ่งเป็นช่วงเวลาของการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยประเทศไทยได้ใช้เครื่องมือทาง

¹⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 217-226, 234.

¹⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 152.

¹⁵² มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ 1-8, หน้า 300.

¹⁵³ กองบัญชาการทหารสูงสุด, ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2325-2525, หน้า 248-249.

¹⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 250.

การทหารสนับสนุนเครื่องมือทางการทูต เพื่อเรียกร้องดินแดนลาวและเขมรซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ถิ่นจากฝรั่งเศส กล่าวคือในปลายปี ค.ศ. 1940 ถึงต้นปี ค.ศ. 1941 ประเทศไทยได้ทำสงครามกับฝรั่งเศสในลาวและเขมรจนได้รับชัยชนะ และส่งผลให้ฝรั่งเศสต้องยอมเจรจาและลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพกับประเทศไทยด้วยการไกล่เกลี่ยของญี่ปุ่นในกลางปี ค.ศ. 1941 ซึ่งทำให้ประเทศไทยได้ดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ได้แก่ แคว้นหลวงพระบาง แคว้นจำปาศักดิ์ และดินแดนในเขมรส่วนใน ได้แก่ พระตะบอง ศรีโสภณ และเสียมราฐ กลับคืนมาจากฝรั่งเศส¹⁵⁵ ต่อมาเมื่อญี่ปุ่นเริ่มคืบหน้าสงครามมหาเอเชียบูรพาโดยเป็นพันธมิตรกับเยอรมันและอิตาลี และได้รุกรานประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พร้อมกันในปี ค.ศ. 1941 โดยขอเดินทัพผ่านประเทศไทยและใช้ประเทศไทยเป็นฐานเพื่อบุกต่อไปยังพม่าและอินเดียซึ่งเป็นอาณานิคมของอังกฤษนั้น ประเทศไทยไม่สามารถใช้เครื่องมือทางการทหารต้านทานการรุกรานของญี่ปุ่นซึ่งมีกำลังเข้มแข็งมากกว่าได้ จึงเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นด้วยความจำใจ และได้ประกาศสงครามกับสหรัฐฯและอังกฤษในต้นปี ค.ศ. 1942 เพื่อรักษาเอกราชและอธิปไตยของประเทศไว้ก่อน โดยสรุปแล้วเครื่องมือทางการทหารของประเทศไทยในสมัยนี้มีความเข้มแข็งมากขึ้น จนสามารถใช้สนับสนุนเครื่องมือทางการทูตในการดำเนินนโยบายต่างประเทศกับชาติตะวันตกทำให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ที่สำคัญของประเทศอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์

ในสมัยรัชกาลที่ 9 เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง สภาวะแวดล้อมด้านความมั่นคงระหว่างประเทศได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นการเกิดสภาวะสงครามเย็นขึ้นในโลก ประเทศไทยได้ดำเนินนโยบายต่างประเทศอยู่ข้างประเทศโลกเสรีทำให้ได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐฯและพันธมิตรในการพัฒนาประเทศทั้งด้านเศรษฐกิจและการทหาร เพื่อให้มีความเข้มแข็งเพียงพอที่จะต่อต้านการรุกรานของฝ่ายคอมมิวนิสต์ตามนโยบายปิดล้อมฝ่ายคอมมิวนิสต์ของสหรัฐฯตามที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 2 โดยการได้รับความช่วยเหลือในการพัฒนาด้านการทหารนั้น เริ่มตั้งแต่สมัยที่จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีช่วงที่สองหลังจากบิบบังคับให้นาย ควง อภัยวงศ์ ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปี ค.ศ. 1948¹⁵⁶ ซึ่งจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเรื่อยมาจนถึงปี ค.ศ. 1957 ประเทศไทยได้รับความช่วยเหลือด้านอาวุธ

¹⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 263-267.

¹⁵⁶ นาย ควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีซึ่งมาจากการเลือกตั้งภายหลังจากที่มีการรัฐประหารโดยฝ่ายทหารซึ่งนำโดยจอมพล ป. พิบูลสงครามใน ค.ศ. 1947 และได้จัดตั้งรัฐบาลที่ได้รับการรับรองจาก สหรัฐฯ อังกฤษ และจีน หลังจากนั้นในปีถัดไปจอมพล ป. พิบูลสงครามจึงได้บิบบังคับให้นาย ควง อภัยวงศ์ ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและกลับเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทน ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน้าที่ 8-15, หน้า 613-616.

ยุทธโศภนจากสหรัฐฯที่เหลือใช้ในสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้แก่ ปืนเล็กยาวประจำกาย ปืนใหญ่ ขนาด 75 มม. และ 105 มม. ปืนต่อสู้อากาศยานขนาด 40 มม. รถถังเอ็ม 24¹⁵⁷ และเครื่องบินรบ เป็นต้น ในส่วนของเครื่องบินรบนั้นได้รับเครื่องบินไอพ่นแบบ เอฟ. 11 และแบบ เอฟ. 11 ในปี ค.ศ. 1955 ทำให้ประเทศไทยมีเครื่องบินไอพ่นประจำการในกองทัพเป็นครั้งแรกในปีนั้น¹⁵⁸ นอกจากนี้ สหรัฐฯยังขายเรือรบที่เหลือใช้จากสงครามโลกครั้งที่ 2 ให้แก่ประเทศไทยในราคาถูกอีกหลายลำ ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปในหัวข้อกำลังอำนาจทางทะเลในสมัยอาณาจักรรัตนโกสินทร์ ซึ่งประเทศไทยก็ได้นำเครื่องมือทางการทหารที่ได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐฯดังกล่าวนี้ไปใช้ในการดำเนินนโยบายต่างประเทศสนับสนุนเครื่องมือทางการทูตอีกครั้ง ด้วยการส่งกำลังทหารจำนวน 4,000 คน ไปร่วมรบกับสหรัฐฯในนามของสหประชาชาติในสงครามเกาหลีในระหว่าง ค.ศ. 1950 ถึง ค.ศ. 1955¹⁵⁹ ความช่วยเหลือของสหรัฐฯได้ทำให้กองทัพบกของประเทศไทยขยายตัวมีกำลังเพิ่มขึ้นเป็นอันมากจากกำลังที่มีอยู่เดิม 45,000 คนในปี ค.ศ. 1951 เป็น 80,000 คนในปี ค.ศ. 1954¹⁶⁰ ต่อมา ความวุ่นวายและการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในประเทศไทยได้ทำให้จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (ระหว่าง ค.ศ. 1958 ถึง ค.ศ. 1963)¹⁶¹ ต่อจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม จากการทำรัฐประหารภายใต้การสนับสนุนของสหรัฐฯ ประเทศไทยจึงได้ดำเนินนโยบายต่างประเทศที่คล้อยตามนโยบายต่างประเทศของสหรัฐฯเป็นอย่างยิ่ง โดยได้อนุญาตให้สหรัฐฯเข้ามาตั้งฐานทัพในประเทศไทยหลายแห่ง ทำให้ประเทศไทยได้รับความช่วยเหลือด้านการทหารจากสหรัฐฯในปี ค.ศ. 1963 เป็นจำนวนถึง 50 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ¹⁶² และได้รับการช่วยเหลืออย่างต่อเนื่องจนถึงสมัยที่จอมพล ถนอม กิตติขจร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (ระหว่าง ค.ศ. 1963 ถึง ค.ศ. 1973) ต่อมา เพราะประเทศไทยยังคงดำเนินนโยบายต่างประเทศร่วมมือเป็นพันธมิตรที่ใกล้ชิดยิ่งกับสหรัฐฯ เพื่อให้สหรัฐฯประกันความมั่นคงให้แก่ประเทศไทยจากการคุกคามของคอมมิวนิสต์ทั้งจากจีนและเวียดนามเหนือ โดยได้ส่งกำลังทหารเข้าร่วมรบกับสหรัฐฯในเวียดนามใต้เพื่อต่อต้านการรุกรานของเวียดนามเหนือตั้งแต่ ค.ศ. 1967 ถึง ค.ศ. 1972¹⁶³ เป็นจำนวนถึง

¹⁵⁷ กองบัญชาการทหารสูงสุด, ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2325-2525, หน้า 318.

¹⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 358.

¹⁵⁹ คณะทำงานจัดทำหนังสือประวัติศาสตร์กองทัพเรือ, ประวัติกองทัพเรือ, หน้า 282-310.

¹⁶⁰ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ 1-8, หน้า 402.

¹⁶¹ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 8-15, หน้า 688.

¹⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 706-707.

¹⁶³ กองบัญชาการทหารสูงสุด, ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2325-2525, หน้า 403-413.

12,000 คน¹⁶⁴ แต่เมื่อสหรัฐฯ ได้เริ่มถอนทหารออกจากเวียดนามได้ในปี ค.ศ. 1969 สหรัฐฯ ก็ได้ลดความช่วยเหลือด้านการทหารแก่ประเทศไทยลงเป็นลำดับ ทำให้ประเทศไทยต้องพึ่งพาตนเองในการพัฒนาเครื่องมือทางการทหารมากขึ้น เมื่อประเทศไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจนได้รับรัฐบาลพลเรือนของนาย สัญญา ธรรมศักดิ์ (ระหว่าง ค.ศ. 1973 ถึง ค.ศ. 1975) ขึ้นบริหารประเทศแทนนั้น ประเทศไทยก็ได้ดำเนินนโยบายต่างประเทศที่เป็นอิสระจากสหรัฐฯ มากขึ้น โดยได้เริ่มเจรจาให้สหรัฐฯ ถอนกำลังทหารออกจากประเทศไทย ต่อมาในสมัยที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (ระหว่าง ค.ศ. 1975 ถึง ค.ศ. 1976) จึงได้มีการยื่นคำขาดให้สหรัฐฯ ถอนกำลังทหารออกจากประเทศไทย ซึ่งสหรัฐฯ ก็ได้ทยอยถอนทหารและอาวุธยุทโธปกรณ์ออกจากประเทศไทยจนหมดเรียบร้อยในปี ค.ศ. 1976 และได้ยกเลิกความช่วยเหลือทางทหารในรูปของเงินให้เปล่าและเปลี่ยนเป็นการเปิดสินเชื่อแทน ทำให้ประเทศไทยต้องพัฒนาเครื่องมือทางการทหารด้วยตนเองนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน โดยต้องกู้ยืมเงินจากธนาคารเอกชนต่างประเทศทั้งในสหรัฐฯ แคนาดา อังกฤษ และเยอรมันตะวันตกเพื่อจัดหาอาวุธยุทโธปกรณ์เพิ่มเติม เมื่อฝ่ายคอมมิวนิสต์ได้รับชัยชนะในอินโดจีนอย่างสมบูรณ์ในปี ค.ศ. 1975 จนส่งผลให้ประเทศไทยมีเขตแดนติดต่อกับประเทศคอมมิวนิสต์โดยตรงทางทิศตะวันออกนั้น เครื่องมือทางการทหารของประเทศไทยโดยลำพังไม่สามารถที่จะเป็นหลักประกันเอกราชและอธิปไตยจากการคุกคามของฝ่ายคอมมิวนิสต์ได้ อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศไทยจากการยึดอำนาจของฝ่ายทหารในปี ค.ศ. 1976 จนมีการตั้งรัฐบาลใหม่ให้นาย ธานินทร์ กรัยวิเชียร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (ระหว่าง ค.ศ. 1976 ถึง ค.ศ. 1977) ต่อจาก ม.ร.ว. เสณีย์ ปราโมช ก็ทำให้ประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศกลับไปมีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกับสหรัฐฯ อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งส่งผลให้ประเทศไทยได้รับความช่วยเหลือทางทหารจากสหรัฐฯ ในรูปของสินเชื่อเพิ่มขึ้นอีกโดยลำดับในเวลาต่อมา

3.2.4 กำลังอำนาจทางทะเล

กำลังอำนาจทางทะเลในสมัยอาณาจักรสุโขทัย ได้เริ่มต้นก่อตัวขึ้นอย่างช้าๆ เนื่องจากกรุงสุโขทัยอันเป็นราชธานีของอาณาจักรสุโขทัยตั้งอยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินซึ่งห่างจากอ่าวไทยมาก ความจำเป็นในการใช้เรือเดินทะเลเพื่อการคมนาคมขนส่งและการทำสงครามในช่วงก่อตั้งอาณาจักรจึงมีน้อย เมื่ออาณาจักรสุโขทัยมีความเจริญรุ่งเรืองมากขึ้นและมีการติดต่อกับอาณาจักรอื่นที่อยู่ห่างไกลมากขึ้น จึงได้ให้ความสำคัญกับดินแดนทางตอนใต้ด้วยการดำเนินนโยบายแผ่ขยายอำนาจลงไปยังดินแดนชายฝั่งทะเลอย่างต่อเนื่องตลอด 3 รัชกาลแรกของอาณาจักร

¹⁶⁴ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ 1-8, หน้า 405.

สุโขทัย เพื่อให้สามารถติดต่อค้าขายทางทะเลกับต่างประเทศได้โดยสะดวก การที่อาณาจักรสุโขทัยสามารถแผ่ขยายอำนาจครอบคลุมถึงเมืองเมาะตะมะทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ และถึงเมืองนครศรีธรรมราชทางทิศใต้จนสุดแหลมมลายู ทำให้อาณาจักรสุโขทัยเริ่มต้นมีปัจจัยพื้นฐาน (Sources) ที่ก่อให้เกิดกำลังอำนาจทางทะเลในเรื่องที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่ง่ายต่อการเดินเรือออกสู่ทะเลหลวงมากขึ้น และเริ่มต้นมีปัจจัยปฏิบัติการ (Elements) ของกำลังอำนาจทางทะเลในเรื่องเรือพาณิชย์และท่าเรือ เนื่องจากเมืองเมาะตะมะเป็นเมืองท่าสำคัญทางฝั่งทะเลอันดามัน ดังนั้นการควบคุมเมืองเมาะตะมะจึงทำให้อาณาจักรสุโขทัยสามารถติดต่อค้าขายกับ อินเดีย เปอร์เซีย และอาหรับได้โดยตรง ส่วนแหลมมลายูทางทิศใต้ก็มีเมืองมะละกาเป็นเมืองท่าสำคัญของเส้นทางเดินเรือระหว่างประเทศ ที่เชื่อมต่อระหว่างมหาสมุทรอินเดียกับมหาสมุทรแปซิฟิก ดังนั้นการควบคุมดินแดนทางทิศใต้จนถึงเมืองมะละกาจึงทำให้อาณาจักรสุโขทัยสามารถติดต่อค้าขายกับมลายู อินโดนีเซีย จีน และญี่ปุ่น ผ่านอ่าวไทยได้โดยตรง โดยได้อาศัยเรือสินค้าของหัวเมืองชายทะเลดังกล่าวเป็นพาหนะในการขนส่งสินค้าและการเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตกับต่างประเทศได้อย่างสะดวก ซึ่งสามารถเสริมสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจให้อาณาจักรสุโขทัยเพิ่มขึ้น ส่วนเรือรบในทะเลซึ่งเป็นปัจจัยปฏิบัติการสำคัญที่สุดที่ก่อให้เกิดกำลังอำนาจทางทะเลนั้นยังไม่เกิดขึ้นในสมัยอาณาจักรสุโขทัย เพราะอาณาจักรสุโขทัยไม่ได้ทำสงครามในทะเลทั้งกับอาณาจักรที่อยู่ใกล้เคียงและกับอาณาจักรที่อยู่ไกลออกไปในดินแดนโพ้นทะเล อย่างไรก็ตามการเสื่อมอำนาจลงของอาณาจักรสุโขทัยเมื่อสิ้นรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชจนทำให้สูญเสียเมืองเมาะตะมะแก่พวกมอญ ก็ได้ส่งผลให้ปัจจัยที่ก่อให้เกิดกำลังอำนาจทางทะเลของอาณาจักรสุโขทัยดังกล่าวข้างต้นลดลง

กำลังอำนาจทางทะเลในสมัยอาณาจักรอยุธยา ในสมัยอาณาจักรอยุธยานั้นเป็นช่วงเวลาที่กำลังอำนาจทางทะเลของไทยได้รับการพัฒนามากกว่าเดิม เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นราชธานีของอาณาจักรอยุธยาตั้งอยู่ใกล้อ่าวไทยมากขึ้น และเรือสินค้าในทะเลก็สามารถเดินทางเข้ามาตามแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อติดต่อค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาได้โดยตรง ความจำเป็นในการใช้เรือเดินทะเลเพื่อการคมนาคมขนส่งจึงมีมากขึ้น การแผ่ขยายอำนาจของอาณาจักรอยุธยาจนสามารถเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจทั้งทางการเมืองและทางเศรษฐกิจในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งหมดรวมทั้งในคาบสมุทรอินโดจีนและแหลมมลายู ได้ทำให้อาณาจักรอยุธยามีปัจจัยพื้นฐาน (Sources) ที่ก่อให้เกิดกำลังอำนาจทางทะเลหลายประการ ได้แก่ การที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่ง่ายต่อการเดินเรือออกสู่ทะเลหลวงและการเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางเดินเรือ การมีอ่าวที่เหมาะสมต่อการจอดเรือทั้งฝั่งอ่าวไทยและฝั่งอันดามัน นอกจากนี้อาณาจักรอยุธยาก็ยังมีปัจจัยปฏิบัติการ (Elements) ซึ่งเป็นปัจจัยที่แสดงให้เห็นถึงกำลังอำนาจทางทะเลเพิ่มขึ้นแต่ก็ยังเป็นปัจจัยที่มีปริมาณจำกัด ได้แก่ เรือรบเรือพาณิชย์ และท่าเรือ กล่าวคือ อาณาจักรอยุธยามีอาณาเขตทางทิศใต้จนถึงแหลมมลายู ทำให้ได้ครอบครองเมืองท่าเรือทางทิศใต้เป็นจำนวนมาก ได้แก่ เพชรบุรี นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี

ไทบุรี ถลันตัน ตรังกานู และมะละกา โดยเมืองมะละกาเป็นเมืองท่าที่มีความสำคัญมากที่สุดทางทิศใต้ เพราะเป็นเมืองท่าสำคัญของเส้นทางเดินเรือระหว่างประเทศ ที่เชื่อมต่อระหว่างมหาสมุทรอินเดียกับมหาสมุทรแปซิฟิก อย่างไรก็ตามอาณาจักรอยุธยาที่ไม่สามารถมีอำนาจเหนือมะละกาอย่างมั่นคงได้ ทั้งนี้เพราะระยะทางระหว่างกรุงศรีอยุธยากับมะละกาห่างไกลกันมาก และการครอบครองเมืองมะละกาของอาณาจักรอยุธยาก็เป็นเพียงช่วงเวลาสั้นๆ หลังจากที่ได้ยกกองทัพไปตีมะละกาถึง 4 ครั้งใน ค.ศ. 1408 ค.ศ. 1419 ค.ศ. 1431 และ ค.ศ. 1455¹⁶⁵ เพราะใน ค.ศ. 1511 โปรตุเกสซึ่งได้เดินเรือมายังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ก่อนชาติใดในยุโรปได้ยึดมะละกาไว้เป็นเมืองขึ้น อาณาจักรอยุธยาจึงหมดอำนาจจากมะละกาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา แต่เมืองท่าของมลายูที่เหลือยังคงเป็นประเทศราชของอาณาจักรอยุธยาอยู่ต่อไปจนถึงอาณาจักรอยุธยา ซึ่งทำให้อาณาจักรอยุธยายังคงครอบครองเมืองท่าที่อยู่ใกล้เส้นทางเดินเรือระหว่างประเทศอยู่ต่อไป¹⁶⁶ ส่วนทางทิศตะวันออกเฉียงมีอาณาเขตจนถึงอาณาจักรเขมร ทำให้มีเมืองท่าเรือแถบหัวเมืองชายทะเลตะวันออกเฉียงใต้แก่ จันทบุรี และตราด สำหรับทางทิศตะวันตกมีอาณาเขตจนถึงอาณาจักรมอญ ทำให้ได้ครอบครองเมืองท่าเรือทางทิศตะวันตก ได้แก่ เมาะตะมะ ทวาย มะริด และตะนาวศรี แต่การครอบครองเมืองท่าเหล่านี้ก็ได้ทำให้เกิดความขัดแย้งกับพม่าจนถึงขั้นทำสงครามกัน เพราะพม่าก็ต้องการใช้เป็นเมืองท่าช่วยระบายสินค้าของตนไปสู่มหาสมุทรอินเดียอีกทางหนึ่งด้วย อย่างไรก็ตามอาณาจักรอยุธยาก็เป็นฝ่ายครอบครองเมืองท่าเหล่านี้ได้เป็นเวลายาวนานกว่าพม่า¹⁶⁷ ปัจจัยของกำลังอำนาจทางทะเลที่เพิ่มขึ้นของอาณาจักรอยุธยาดังกล่าวนี้ ได้ส่งผลให้อาณาจักรอยุธยา กลายเป็นศูนย์กลางของการขนส่งสินค้า ทั้งสินค้าประเภทของป่าและสินค้าส่งผ่านระหว่างฝั่งมหาสมุทรอินเดียกับฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิก โดยอาณาจักรอยุธยาสามารถต่อเรือสำเภาเพื่อใช้ในการค้าของรัฐบาลได้เองซึ่งเรียกว่า เรือสำเภาสยาม หรือ เสียนโล้ อย่างไรก็ตามเรือสำเภาสยามก็มีจำนวนจำกัด เนื่องจากการค้าสำเภากับต่างประเทศถูกจำกัดให้ดำเนินการได้แต่เพียงพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางเท่านั้น ประชาชนที่ต้องการส่งสินค้าไปขายต่างประเทศทางเรือต้องอาศัยฝากไปกับเรือสำเภาของบุคคลดังกล่าว¹⁶⁸ เป็นเหตุให้ชาวจีนเข้ามามีบทบาทในกิจการ

¹⁶⁵ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 258.

¹⁶⁶ เรื่องเดียวกัน

¹⁶⁷ เมือง ทวาย มะริด และตะนาวศรี ได้ถูกพม่าครอบครองใน ค.ศ. 1539 ซึ่งตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราชของอาณาจักรอยุธยา ต่อมาใน ค.ศ. 1592 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ยกกองทัพไปตีเมืองเหล่านี้กลับคืนมาจากพม่าได้ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1-7, หน้า 258-259.

¹⁶⁸ คณีย์ ไชโยธา, ประวัติศาสตร์ไทย: ยุคอาณาจักรอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2546), หน้า 166.

พาณิชย์นาวีของอาณาจักรอยุธยา มาก นับตั้งแต่การต่อเรือสำเภา การเดินเรือ และการร่วม
 ดำเนินการค้าสำเภากับชนชั้นปกครองของอาณาจักรอยุธยา¹⁶⁹ ดังนั้นคนไทยส่วนใหญ่จึงไม่มีความ
 ชำนาญในการต่อเรือ การเดินเรือ และการดำเนินกิจการพาณิชย์นาวี จนต้องพึ่งพิงต่างชาติในด้าน
 การขนส่งทางทะเลอย่างมาก ซึ่งสังเกตได้จากการส่งคณะทูตไทยไปเจริญสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศส
 ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทุกครั้งก็เดินทางไปกับเรือของต่างชาติทั้งฝรั่งเศสและอังกฤษ
 ส่วนเรือรบในทะเลนั้นปรากฏหลักฐานว่าอาณาจักรอยุธยาใช้เรือรบในการทำสงครามกับ
 ต่างประเทศ ได้แก่ การทำสงครามเพื่อปราบปรามเขมรใน ค.ศ. 1593 ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร
 มหาราช ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งของกำลังอำนาจทางทะเลในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร
 มหาราชเมื่อเทียบกับอาณาจักรใกล้เคียง ถึงอย่างไรก็ตามเรือรบในทะเลของอาณาจักรอยุธยาก็ยังไม่มี
 มีแสนยานุภาพเพียงพอที่จะป้องกันตนเองจากการรุกรานทางทะเลของชาติตะวันตกได้ ทำให้
 ฮอลันดาสามารถใช้กำลังทางเรือปิดปากแม่น้ำเจ้าพระยาได้ใน ค.ศ. 1664 ในรัชสมัยสมเด็จพระ
 นารายณ์มหาราช และสามารถบีบบังคับให้อาณาจักรอยุธยายอมทำสนธิสัญญาที่ทำให้ฮอลันดา
 มีความได้เปรียบ ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อเครื่องมือทางการทูตในสมัยอาณาจักรอยุธยา เมื่อ
 พิจารณาโดยรวมแล้วอาณาจักรอยุธยาเริ่มมีกำลังอำนาจทางทะเลในการนำไปใช้ดำเนินนโยบาย
 ต่างประเทศเพื่อแผ่ขยายอำนาจให้กับตนเองได้บ้าง แต่ยังไม่เพียงพอที่จะนำไปใช้ในการดำเนิน
 นโยบายต่างประเทศเพื่อรักษาความมั่นคงให้พ้นจากการรุกรานทางทะเลของชาติตะวันตกได้ จึง
 ต้องใช้เครื่องมือทางการทูตและเครื่องมือทางเศรษฐกิจดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อจุดประสงค์
 ดังกล่าวแทน และกำลังอำนาจทางทะเลของอาณาจักรอยุธยาก็ไม่เพียงพอที่จะนำไปใช้ดำเนิน
 นโยบายต่างประเทศเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากต่างประเทศได้ เพราะปัจจัย
 ปฏิบัติการที่สำคัญคือเรือพาณิชย์มีจำนวนจำกัด

กำลังอำนาจทางทะเลในสมัยอาณาจักรธนบุรี ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของกรุงธนบุรีอัน
 เป็นราชธานีของอาณาจักรธนบุรีบนฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งอยู่ใกล้ปากอ่าวไทยมากกว่ากรุงศรี
 อยุธยา ได้มีส่วนส่งเสริมให้อาณาจักรธนบุรีมีปัจจัยพื้นฐาน (Sources) ที่ก่อให้เกิดการพัฒนา
 กำลังอำนาจทางทะเลได้ดีกว่าในสมัยอาณาจักรอยุธยา กล่าวคือสามารถเดินเรือจากกรุงธนบุรีออกสู่
 ทะเลหลวงเพื่อติดต่อกับเมืองท่าอื่นๆ ทั้งภายในและภายนอกอาณาจักรธนบุรีได้รวดเร็วกว่าการ
 เดินเรือจากกรุงศรีอยุธยา ส่วนที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ลักษณะธรรมชาติที่เกือถูกล และขอบเขตของ
 ดินแดนของอาณาจักรธนบุรีก็มีคุณสมบัติใกล้เคียงกับของอาณาจักรอยุธยาตามที่ได้กล่าวไว้แล้วใน
 หัวข้อกำลังอำนาจทางทะเลในสมัยอาณาจักรอยุธยา แต่มีข้อแตกต่างซึ่งเป็นข้อดีที่สำคัญคือ
 ขอบเขตของดินแดนของอาณาจักรธนบุรีซึ่งเป็นชายฝั่งทะเลไม่กว้างใหญ่เท่ากับของอาณาจักร
 อยุธยา เพราะหัวเมืองในแหลมมลายู ได้แก่ ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปัตตานี ต่างแยกตัวเป็น

¹⁶⁹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อยุธยา: ประวัติศาสตร์และการเมือง, หน้า 164-165.

อิสระเมื่ออาณาจักรอยุธยาล่มสลายจากการรุกรานของพม่าใน ค.ศ. 1767 จึงทำให้อาณาจักรธนบุรีไม่ได้ครอบครองเมืองท่าที่อยู่ใกล้เส้นทางเดินเรือระหว่างมหาสมุทรอินเดียกับมหาสมุทรแปซิฟิก นอกจากนี้เมืองท่าที่สำคัญทางฝั่งทะเลอันดามันของอาณาจักรมอญซึ่งเคยอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรอยุธยา ได้แก่ เมาะตะมะ ทวาย มะริด และตะนาวศรี ก็ได้ถูกพม่าครอบครองไว้ทั้งหมดหลังจากที่อาณาจักรอยุธยาล่มสลาย¹⁷⁰ จึงทำให้อาณาจักรธนบุรีไม่ได้ครอบครองเมืองท่าสำคัญในการติดต่อค้าขายกับ อินเดีย เปอร์เซีย และอาหรับทางมหาสมุทรอินเดียโดยตรง อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์ทหารในสมัยอาณาจักรธนบุรีโดยใช้เรือรบปฏิบัติการโจมตีศัตรูบริเวณริมฝั่งแม่น้ำและชายฝั่งทะเลก็ได้มีส่วนส่งเสริมการสร้างปัจจัยปฏิบัติการ (Elements) ของกำลังอำนาจทางทะเลได้แก่ การสร้างเรือรบ และท่าเรือตามหัวเมืองชายฝั่งทะเลให้มีปริมาณเพิ่มขึ้น กล่าวโดยสรุปแล้วกำลังอำนาจทางทะเลของอาณาจักรธนบุรียังคงมีขนาดเล็ก จึงยังไม่สามารถนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อดำเนินการทูตทางเรือกับอาณาจักรที่อยู่ห่างไกลออกไปได้

กำลังอำนาจทางทะเลในสมัยอาณาจักรรัตนโกสินทร์ ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของกรุงรัตนโกสินทร์อันเป็นราชธานีของอาณาจักรรัตนโกสินทร์บนฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งอยู่ตรงข้ามกับกรุงธนบุรีนั้น ได้ทำให้อาณาจักรรัตนโกสินทร์มีปัจจัยพื้นฐาน (Sources) ที่ก่อให้เกิดการพัฒนา กำลังอำนาจทางทะเลในด้านการเดินเรือออกสู่ทะเลหลวงเพื่อติดต่อกับเมืองท่าอื่นๆทั้งภายในและภายนอกอาณาจักรรัตนโกสินทร์ไม่แตกต่างจากอาณาจักรธนบุรี แต่ปัจจัยพื้นฐานในด้านขอบเขตของดินแดนนั้นมีมากกว่าอาณาจักรธนบุรี เนื่องจากสามารถรวบรวมดินแดนในแหลมมลายูซึ่งแยกตัวออกเป็นอิสระตั้งแต่การล่มสลายของอาณาจักรอยุธยาไว้เป็นดินแดนประเทศราชได้ดั้งเดิม ส่งผลให้อาณาจักรรัตนโกสินทร์ครอบครองท่าเรือและควบคุมการเดินเรือใกล้ช่องแคบมะละกาได้สะดวกขึ้น อย่างไรก็ตามปัจจัยพื้นฐานในด้านขอบเขตของดินแดนนั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่ออาณาจักรรัตนโกสินทร์ต้องเสียดินแดนชายทะเลบางส่วนให้แก่ฝรั่งเศสและอังกฤษไปในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 สำหรับการสร้างปัจจัยปฏิบัติการ (Elements) ของกำลังอำนาจทางทะเลในสมัยอาณาจักรรัตนโกสินทร์ซึ่งประกอบด้วย เรือรบ เรือพาณิชย์ ฐานทัพและท่าเรือ นั้น ก็ได้รับการพัฒนาและปรับปรุงอย่างต่อเนื่องมาโดยลำดับ โดยในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้โปรดเกล้าฯให้ต่อเรือรบชายฝั่งเพิ่มขึ้น นอกจากเรือรบแล้วอาณาจักรรัตนโกสินทร์ยังได้สร้างเมืองปากลัดเพื่อให้เป็นหน้าด่านและเป็นที่ตั้งป้อมปราการสำหรับป้องกันการรุกรานกรุงรัตนโกสินทร์จากทางทะเล ป้อมปราการนี้มีชื่อว่าป้อมวิหิตาคมซึ่งเป็นป้อมปราการสำหรับป้องกันการรุกรานจากทางทะเลเป็นป้อมแรกในสมัยอาณาจักรรัตนโกสินทร์¹⁷¹ ในสมัยรัชกาลที่ 2 การฟื้นฟูการติดต่อค้าขายกับชาติ

¹⁷⁰ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ 1-8, หน้า 205.

¹⁷¹ กองบัญชาการทหารสูงสุด, ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2325-2525, หน้า 70.

ตะวันตก ตลอดจนการต่อเรือสำเภากลางโดยฝีมือของชาวจีนอพยพเพิ่มขึ้นอีกหลายลำ ได้ทำให้อาณาจักรรัตนโกสินทร์มีกำลังอำนาจทางทะเลที่เข้มแข็งขึ้นเพราะเรือสำเภากลางดังกล่าวนี้ได้ใช้เป็นกำลังสำคัญในยามสงครามด้วย ด้วยเหตุที่การทำสงครามกับพม่าในสมัยรัชกาลที่ 2 มีน้อยมาก จึงทำให้กำลังอำนาจทางทะเลในสมัยรัชกาลที่ 2 ไม่ค่อยมีบทบาทสำคัญในการดำเนินนโยบายต่างประเทศด้านการทหารมากนัก ยกเว้นในปี ค.ศ. 1809 อันเป็นปีแรกของรัชกาลที่ 2 ซึ่งพม่าได้ส่งกองทัพเข้ามาตีหัวเมืองชายทะเลของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ ได้แก่ เมืองชุมพร เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง และเมืองถลาง อาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็ได้ใช้กองทัพเรือสนับสนุนการลำเลียงกำลังทางบกไปขึ้นบกที่เมืองไชยาและเมืองนครศรีธรรมราชเพื่อเดินทางทางบกไปขับไล่พม่าได้สำเร็จ¹⁷² สำหรับการสร้างป้อมปราการป้องกันการรุกรานจากทางทะเลนั้น รัชกาลที่ 2 ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเพิ่มขึ้นหลายป้อม โดยป้อมเหล่านี้ชักกำแพงถึงกัน ภายในป้อมสร้างเป็นคลังเสบียง คลังเครื่องศาตราวุธ และโรงพักทหาร นอกจากนี้ยังได้วางท่อนระเบิดซึ่งสายโซ่กันระหว่างสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อป้องกันศัตรูอีกด้วย ต่อมาได้สร้างเมืองสมุทรปราการขึ้นใหม่และให้สร้างป้อมอีก 6 ป้อม ประกอบด้วยป้อมทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา 4 ป้อมคือ ป้อมประโคนชัย ป้อมนารายณ์ปราบศึก ป้อมปราการ และป้อมกายสิทธิ์ รวมทั้งป้อมทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาอีก 2 ป้อมคือ ป้อมนาคราช และป้อมผีเสื้อสมุทร

ในสมัยรัชกาลที่ 3 กำลังอำนาจทางทะเลได้รับการพัฒนาปรับปรุงให้เจริญก้าวหน้ามากกว่ายุคใดในสมัยอาณาจักรรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจากในขณะนั้นจีนกำลังเกิดกรณีพิพาทกับอังกฤษซึ่งมีกำลังอำนาจทางทะเลเข้มแข็งมาก ประกอบกับเวียดนามกำลังมีอิทธิพลในอินโดจีนมากขึ้นและสามารถรุกรานอาณาจักรรัตนโกสินทร์จากทางทะเลได้ง่ายกว่าทางบก จึงได้มีการต่อเรือรบชายฝั่งเพื่อเป็นเรือรบต้นแบบจำนวน 11 ลำ ก่อน ต่อมาในปี ค.ศ. 1834 จึงได้มีการต่อเพิ่มอีก 80 ลำเพื่อเอาไว้ใช้ในกรุงรัตนโกสินทร์จำนวน 40 ลำ และส่งไปประจำการตามหัวเมืองจำนวน 40 ลำ โดยได้มีการดัดแปลงจากเรือรบต้นแบบให้มีส่วนที่เป็นป้อมปืนอย่างเรือรบของเวียดนามด้วย อีกทั้งยังได้มีการต่อเรือรบขนาดใหญ่สำหรับลาดตระเวนทางทะเล ได้แก่ เรือแก้วกลางสมุทร เรือวิทยาคม และเรือระบิลบัวแก้ว ซึ่งเป็นเรือรบที่มีระวางขับน้ำประมาณ 110 ตันมีอาวุธปืนใหญ่ 6 กระบอก แต่เรือรบเหล่านี้ยังคงมีนายเรือเป็นชาวตะวันตกอยู่ ส่วนลูกเรือก็ใช้ทหารบกทำหน้าที่โดยยังไม่เรียกว่าทหารเรือ เมื่อหมดหน้าที่แล้วก็ถูกส่งกลับประจำกรมกองตามเดิม จึงยังไม่มีการศึกษาวิธีทางเรือโดยตรง กำลังอำนาจทางทะเลในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ มีความเข้มแข็งเพียงพอจนสามารถนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศโจมตีเมืองบันทายมาศของเวียดนาม เพื่อทำลายคลองขุดที่ใช้เป็นเส้นทางเดินเรือของเวียดนามจากเมืองบันทายมาศไปยังเมืองโฮจก๊กในปี ค.ศ. 1841 ได้ แม้จะไม่ประสบความสำเร็จเพราะเวียดนามเตรียมการตั้งรับไว้อย่างเข้มแข็งแต่ก็เป็นครั้งแรกที่

¹⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 71-72.

อาณาจักรรัตนโกสินทร์ใช้กองเรือรบขนาดใหญ่ไปโจมตีอาณาจักรใกล้เคียง สำหรับการสร้างป้อมปราการป้องกันการรุกรานจากทางทะเลนั้น ได้มีการสร้างป้อมที่เมืองสมุทรปราการเพิ่มเติม นอกจากนี้ยังได้มีการเตรียมการป้องกันเมืองจันทบุรีเพื่อไม่ให้เวียดนามมายึดเป็นที่มั่นรุกราน อาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้ง่าย โดยได้สร้างเมืองใหม่ขึ้นที่บ้านเนินวง ตำบลบางกะจะ ซึ่งมีที่ตั้งอยู่ในที่สูงเหมาะแก่การตั้งรับศัตรูผู้รุกราน และได้สร้างป้อมที่แหลมสิงห์เพิ่มเติมอีก 2 ป้อม¹⁷³

ในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อเรือรบและเรือพาณิชย์ได้เปลี่ยนแปลงจากยุคเรือใบเข้าสู่ยุคเรือกลไฟจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป อาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็ได้พยายามพัฒนากำลังอำนาจทางทะเลให้ก้าวหน้าทัดเทียมกับชาติตะวันตกเหล่านั้น โดยสามารถต่อเรือกลไฟได้สำเร็จเป็นลำแรกในปี ค.ศ. 1855 มีชื่อว่าเรือสยามอรสมพล หลังจากนั้นจึงได้ต่อเรือขนาดใหญ่และจัดหาจากต่างประเทศเพิ่มขึ้นอีกถึง 20 ลำ ในจำนวนนี้มีเรือรบที่ต่อเองลำหนึ่งชื่อว่าเรือยงยศโยชฌิยาซึ่งได้เดินทางไปเยือนสิงคโปร์ในปี ค.ศ. 1866 และได้สร้างชื่อเสียงให้กับอาณาจักรรัตนโกสินทร์ในด้านการต่อเรือเป็นอย่างมาก สำหรับเรือของคนไทยที่มีขีดความสามารถซ่อมและสร้างเรือกลไฟใช้เองมีอยู่ 3 แห่งคือ เรือวัดระฆังใต้ เรือวังหน้า และเรือบ้านสมเด็จ ส่วนเรือของต่างประเทศมี 2 ลำคือ เรือบริษัทแมคคลินซึ่งสร้างในปี ค.ศ. 1855 และเรือบริษัทบางกอกค็อกซึ่งสร้างในปี ค.ศ. 1865 การมีปัจจัยปฏิบัติการอันประกอบด้วยเรือรบและเรือดังกล่าวข้างต้นได้ทำให้กำลังอำนาจทางทะเลยุคใหม่ของอาณาจักรรัตนโกสินทร์มีความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับอารยประเทศในต่างประเทศ โนโลยี แต่อาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็ยังขาดปัจจัยพื้นฐานในด้านกำลังคนประจำเรือที่เป็นคนไทยล้วนเช่นเดียวกับในสมัยรัชกาลที่ผ่านมา¹⁷⁴

ในสมัยรัชกาลที่ 5 อาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้เผชิญกับภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยมของชาติมหาอำนาจตะวันตกซึ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น แม้ว่ากำลังอำนาจทางทะเลของอาณาจักรรัตนโกสินทร์จะได้รับการพัฒนามากขึ้นแต่ก็ไม่สามารถป้องกันภัยคุกคามดังกล่าวได้ ซึ่งสามารถพิจารณาได้จากเหตุการณ์ที่ฝรั่งเศสได้ดำเนินนโยบายการทูตเรือปืนกับอาณาจักรรัตนโกสินทร์ในปี ค.ศ. 1893 (ร.ศ. 112) ด้วยการส่งเรือรบ 2 ลำคือเรือแองคองสตองส์ (Inconstant) และเรือโคเมต (Comete) เข้ามาขอลอดเรือในกรุงรัตนโกสินทร์ โดยอ้างว่าเพื่อปกป้องคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินของชาวฝรั่งเศสในกรุงรัตนโกสินทร์ แต่อาณาจักรรัตนโกสินทร์เห็นว่าคำขอดังกล่าวเป็นการข่มขู่และบีบบังคับจึงอนุญาตให้เข้ามาจอดเรือได้ที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาเท่านั้น แต่เรือรบฝรั่งเศสก็ได้แล่นฝ่าแนวป้องกันและยิงต่อสู้กับเรือรบไทยคือ เรือหลวงมกุฎราชกุมารและเรือลำอื่นๆ รวมทั้งยิงต่อสู้กับป้อมปืนบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยา จนสามารถเข้ามาจอดที่หน้าสถานกงสุลฝรั่งเศสในกรุงรัตนโกสินทร์ได้ หลังจากนั้นฝรั่งเศสได้ประกาศปิดอ่าวไทยด้านตะวันออก

¹⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 74-77.

¹⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 165-166.

และบีบบังคับให้อาณาจักรรัตนโกสินทร์ยอมทำสนธิสัญญาและอนุสัญญายกเลิกดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส ตลอดจนชดใช้ค่าเสียหายแก่เรือรบของฝรั่งเศส ซึ่งอาณาจักรรัตนโกสินทร์ต้องยอมลงนามในสนธิสัญญาและอนุสัญญาดังกล่าว เนื่องจากไม่มีชาติมหาอำนาจตะวันตกใดเข้าแทรกแซงช่วยเหลืออย่างจริงจัง ซึ่งฝรั่งเศสได้ยึดเมืองจันทบุรีไว้เป็นประกันจนอาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้ปฏิบัติตามสนธิสัญญาและอนุสัญญาดังกล่าวแล้วอย่างครบถ้วน¹⁷⁵ ส่งผลต่อเนื้อหาให้อาณาจักรรัตนโกสินทร์ต้องเสียดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศสอีกในปี ค.ศ. 1904 เพื่อแลกกับอิสรภาพของเมืองจันทบุรี รวมทั้งการเสียดินแดนเขมรส่วนในซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ทางการประมงน้ำจืดและการเพาะปลูกให้แก่ฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1907 เพื่อแลกกับอิสรภาพของเมืองค่านซายในจังหวัดเลยปัจจุบัน เมืองตราด และเกาะทั้งหลายที่อยู่ใต้แหลมสิงห์ไปจนถึงเกาะกูด¹⁷⁶ หลังจากเหตุการณ์ดังกล่าวซึ่งเรียกว่าเหตุการณ์ ร.ศ. 112 แล้ว อาณาจักรรัตนโกสินทร์ก็ได้เร่งพัฒนาและปรับปรุงกำลังอำนาจทางทะเลทั้งที่เป็นปัจจัยพื้นฐานและที่เป็นปัจจัยปฏิบัติการ โดยส่วนที่เป็นปัจจัยพื้นฐานนั้นรัชกาลที่ 5 ได้ทรงจัดตั้งโรงเรียนนายเรือซึ่งเปิดการศึกษาเป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. 1899 และได้เสด็จพระราชดำเนินเปิดโรงเรียนนายเรือในปี ค.ศ. 1906 ต่อมาได้เปิดโรงเรียนเพื่อฝึกหัดศึกษากำลังพลที่จะทำหน้าที่พลทหารและนายทหารประทวนในเรือรบอีกด้วย ทำให้มีทหารเรือไทยที่สามารถปฏิบัติหน้าที่ในเรือรบแทนชาวต่างชาติได้ทั้งหมดในเวลาต่อมา นอกจากนี้พระองค์ยังได้ทรงส่งพระราชโอรสไปศึกษาวิชาการทหารเรือ ณ ประเทศอังกฤษและเยอรมันเพื่อให้กลับมาเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนากำลังอำนาจทางทะเลในอนาคตต่อไป¹⁷⁷ สำหรับส่วนที่เป็นปัจจัยปฏิบัติการนั้นได้สั่งซื้อเรือรบจากอังกฤษ ญี่ปุ่น และประเทศต่างๆ ในยุโรปเป็นจำนวนหลายลำ และได้เปลี่ยนอาวุธปืนใหญ่ทั้งในเรือและบนบกจากชนิดบรรจุปากกระบอกแบบเดิมเป็นชนิดบรรจุท้ายกระบอกตั้งแต่ปี ค.ศ. 1892 เป็นต้นมา รวมทั้งได้จัดหาตอร์ปิโดไว้ใช้เป็นที่แรกในปี ค.ศ. 1908¹⁷⁸ กล่าวโดยสรุปแล้วมีเรือรบที่ได้รับการสร้างและสั่งซื้อเพิ่มเติมเป็นจำนวนถึง 35 ลำ¹⁷⁹

ในสมัยรัชกาลที่ 6 ประเทศไทยได้จัดทำโครงสร้างกำลังทางเรือไว้ในปี ค.ศ. 1910 ซึ่งเป็นปีแรกของรัชกาล และได้กำหนดการสร้างกองทัพเรือไว้ 15 ปีเพื่อให้มี เรือปืน เรือพิฆาต เรือตอร์ปิโด เรือวางทุ่นระเบิด และเรือค้ำน้ำ ไว้ใช้ในราชการครบถ้วน โดยในปี ค.ศ. 1911 ได้สั่งซื้อเรือพิฆาต 1 ลำ และเรือตอร์ปิโด 1 ลำ ในปี ค.ศ. 1912 ได้สั่งซื้อเรือพิฆาตขนาด 375 ตัน 1 ลำ ในปี

¹⁷⁵ สมเกียรติ วันทะนะ และคนอื่นๆ, ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย, หน้า 89-91.

¹⁷⁶ ภารดี มหำจันทร์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่, หน้า 166-169.

¹⁷⁷ กองบัญชาการทหารสูงสุด, ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2325-2525, หน้า 188-191.

¹⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 192-193.

¹⁷⁹ คณะทำงานจัดทำหนังสือประวัติศาสตร์กองทัพเรือ, ประวัติกองทัพเรือ, หน้า 24-27.

ค.ศ. 1913 ได้สั่งซื้อเรือปืนขนาด 900 ตัน 1 ลำ แต่แล้วเสร็จในปี ค.ศ. 1925 เนื่องจากเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้การสร้างเรือปืนดังกล่าวหยุดชะงักลง¹⁸⁰ เมื่อประเทศไทยได้ใช้เครื่องมือทางการทหารสนับสนุนเครื่องมือทางการทูตในการดำเนินนโยบายต่างประเทศ ด้วยการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 กับฝ่ายที่มี อังกฤษ ฝรั่งเศส และรัสเซีย เป็นแกนนำในปี ค.ศ. 1917 นั้น กำลังอำนาจทะเลของประเทศไทยก็ได้เป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินนโยบายต่างประเทศดังกล่าว โดยทันทีที่ประกาศสงครามประเทศไทยก็ได้ใช้เรือรบไปยึดเรือของเยอรมันที่หลบหนีการจับกุมของพวกอังกฤษและฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาจอดในแม่น้ำเจ้าพระยาได้จำนวน 25 ลำ และได้จัดเรือรบลาดตระเวนในอ่าวไทยเพื่อป้องกันไม่ให้เรือของเยอรมันล่องเข้ามาในอ่าวไทยจนกระทั่งยุติสงครามในปี ค.ศ. 1918¹⁸¹ หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 กำลังทางเรือและอาวุธยุทธโปกรณ์ของกองทัพเรือได้ชำรุดทรุดโทรมลงมาก ประเทศไทยจึงได้สั่งซื้อเรือรบเพิ่มเติมตามโครงสร้างกำลังทางเรือที่ได้กำหนดไว้ต่อไป สำหรับการสร้างฐานทัพเรือนั้นประเทศไทยได้เริ่มก่อสร้างสถานีทหารเรือที่สัตหีบเป็นแห่งแรกในปี ค.ศ. 1922¹⁸²

ในสมัยรัชกาลที่ 7 ประเทศไทยได้ประสบปัญหาเศรษฐกิจและการเมืองอย่างหนักอันเป็นผลมาจากสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ทำให้การพัฒนากำลังอำนาจทะเลกระทำได้เพียงการสร้างเรือที่ได้ทำสัญญาไว้ก่อนแล้วเท่านั้น ได้แก่ การสร้างเรือปืนขนาด 900 ตัน จำนวน 1 ลำ แบบเดียวกับเรือปืนที่ได้สร้างไว้ในสมัยรัชกาลที่ 6 และการสร้างเรือยามฝั่งโดยกรมอุทการเรือจำนวน 1 ลำ รวมทั้งสั่งซื้อจากอังกฤษจำนวน 3 ลำในปี ค.ศ. 1929 ต่อมาในปี ค.ศ. 1933 ก็ได้สั่งซื้อเรือตอร์ปิโดขนาด 400 ตันจากอิตาลีจำนวน 2 ลำ และสั่งซื้อเรือยามฝั่งจากอังกฤษเพิ่มอีก 3 ลำ ซึ่งเป็นไปตามโครงการบำรุงกำลังทางเรือครั้งใหม่เพื่อให้มีกำลังทางเรือที่สามารถทำหน้าที่ช่วยป้องกันการยกพลขึ้นบก รักษาปีกของกองทัพบกบริเวณก้นอ่าวไทย¹⁸³ ในส่วนของการบินาวินั้น ในปี ค.ศ. 1933 ได้มีการริเริ่มสำรวจชายฝั่งทะเลด้านอ่าวไทยเพื่อหาข้อมูลในการสร้างฐานบิน ผลการสำรวจได้พิจารณาเห็นว่าสถานที่บริเวณอ่าวสัตหีบ จังหวัดชลบุรี เหมาะสมที่จะสร้างสนามบินและที่ทำการของหน่วยบินนาวี รวมทั้งพิจารณาเห็นว่าสถานที่บริเวณจังหวัดจันทบุรีเหมาะสำหรับสร้างสนามบินอีกแห่งหนึ่งด้วย¹⁸⁴

ในสมัยรัชกาลที่ 8 โครงการบำรุงกำลังทางเรือซึ่งได้รับการเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรก็กลายเป็นพระราชบัญญัติบำรุงกำลังทางเรือในปี ค.ศ. 1935 ทำให้ประเทศไทย

¹⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

¹⁸¹ กองบัญชาการทหารสูงสุด, ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2325-2525, หน้า 199-200.

¹⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 201.

¹⁸³ คณะทำงานจัดทำหนังสือประวัติศาสตร์กองทัพเรือ, ประวัติกองทัพเรือ, หน้า 31-32.

¹⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 69.

สามารถสั่งซื้อเรือรบได้เป็นจำนวนมากถึง 21 ลำ เรียงตามลำดับดังนี้คือ เรือวางทุ่นระเบิด 1 ลำ เรือคอร์บีโดใหญ่ 7 ลำ เรือสลุป 2 ลำ เรือดำน้ำ 4 ลำ เรือปืนหนัก 2 ลำ เรือคอร์บีโดเล็ก 3 ลำ และเรือลำเลียง 2 ลำ ในส่วนของการบินนาวินั้นได้เริ่มสร้างสนามบินและที่ทำการหน่วยบินที่อ่าวสัตหีบในปี ค.ศ. 1936 และได้สั่งซื้อเครื่องบินทะเลแบบวาตานาเบจากญี่ปุ่นจำนวน 6 เครื่องเข้าประจำการหมวดบินทะเลสังกัดกองเรือรบในปี ค.ศ. 1938 ต่อมาในระหว่างปี ค.ศ. 1939 ถึง ค.ศ. 1940 กองทัพเรือก็ได้สั่งซื้อเครื่องบินทะเลเพิ่มเติมจากญี่ปุ่นอีก 18 เครื่องโดยเข้าประจำการในปี ค.ศ. 1941 และหมวดบินทะเลก็ได้ยกฐานะเป็นกองบินทะเลในปลายปีนั้น เมื่อเกิดสงครามมหาเอเชียบูรพา กองทัพเรือก็ได้สั่งซื้อเครื่องบินดังกล่าวเพิ่มขึ้นอีก 27 เครื่อง รวมทั้งเครื่องบินตรวจการณ์ 3 ที่นั่งจำนวน 3 เครื่อง ในที่สุดกองบินทะเลก็ได้เปลี่ยนชื่อเป็นกองบินทหารเรือในปี ค.ศ. 1943¹⁸⁵ การพัฒนากำลังอำนาจทางทะเลดังกล่าวนี้ได้ทำให้ประเทศไทยมีกำลังอำนาจทางทะเลที่เข้มแข็งมากที่สุดกว่าทุกสมัยในอดีต และสามารถใช้กำลังอำนาจทางทะเลดำเนินนโยบายต่างประเทศสนับสนุนกองทัพปกป้องกันการรุกรานจากฝรั่งเศสได้สำเร็จในกรณีพิพาทอินโดจีนกับฝรั่งเศสในต้นปี ค.ศ. 1941 โดยฝรั่งเศสได้ส่งกำลังทางเรือจากเมืองไซ่ง่อนในเวียดนามเข้ามาในบริเวณด้านใต้ของเกาะช้างเพื่อต้องการทำลายที่มั่นทางทหารในบริเวณจังหวัดตราด จนเกิดการสู้รบซึ่งเรียกกันว่ายุทธนาวีที่เกาะช้าง ในวันที่ 17 มกราคม ซึ่งกำลังทางเรือของประเทศไทยมีเพียงเรือปืนหนัก 1 ลำ และเรือคอร์บีโด 2 ลำ ในขณะที่กำลังทางเรือของฝรั่งเศสมีเรือลาดตระเวนหนัก 1 ลำ เรือสลุป 2 ลำ และเรือช่วยรบ 2 ลำ แม้ว่าประเทศไทยต้องสูญเสียเรือรบทั้ง 3 ลำ แต่ก็สามารถสร้างความบอบช้ำให้แก่เรือรบฝรั่งเศสจนต้องล่าถอยกลับไปและไม่ได้ใช้กำลังทางเรือมารุกรานประเทศไทยอีก¹⁸⁶ ต่อมาเมื่อญี่ปุ่นเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 2 ในปลายปี ค.ศ. 1941 โดยขอเดินทัพผ่านประเทศไทยและใช้ประเทศไทยเป็นฐานเพื่อบุกต่อไปยังพม่าและอินเดียซึ่งเป็นอาณานิคมของอังกฤษนั้น ประเทศไทยไม่สามารถใช้กำลังอำนาจทางทะเลในการดำเนินนโยบายต่างประเทศด้านทานทัพกองทัพญี่ปุ่น เพราะญี่ปุ่นมีแสนยานุภาพทางทะเลที่เข้มแข็งกว่ามาก ประเทศไทยจึงได้ใช้เครื่องมือทางการทูตในการเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นด้วยความจำใจ เพื่อรักษาเอกราชและอธิปไตยของประเทศไทยไว้เป็นการเฉพาะหน้าก่อน

ในสมัยรัชกาลที่ 9 เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลงในปี ค.ศ. 1945 นั้น เรือรบของประเทศไทยได้สูญเสียไปในยุทธนาวีที่เกาะช้างและในการทำสงครามมหาเอเชียบูรพาพร้อมกับญี่ปุ่นจำนวนหลายลำ ดังนั้นสหรัฐจึงได้ให้ประเทศไทยกู้เงิน 20 ล้านดอลลาร์สหรัฐสำหรับซื้ออาวุธที่เหลือใช้จากสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งประกอบด้วย เรือคอร์เวตต์จำนวน 2 ลำ เรือปราบเรือดำน้ำ (พีซี) จำนวน 3 ลำ เรือกวาดทุ่นระเบิดใกล้ฝั่งจำนวน 1 ลำ เรือกวาดทุ่นระเบิดใกล้ฝั่งจำนวน 3 ลำ

¹⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 69-72.

¹⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 246-261.

เรือยกพลขึ้นบกขนาดใหญ่จำนวน 1 ลำ เรือยกพลขึ้นบกขนาดกลางจำนวน 2 ลำ เรือยกพลขึ้นบกขนาดเล็กจำนวน 2 ลำ เรือระบายพลขนาดใหญ่ จำนวน 4 ลำ เรือระบายพลขนาดเล็กจำนวน 2 ลำ เรือลำเลียงน้ำมันจำนวน 1 ลำ และเรือลากจูงจำนวน 1 ลำ¹⁸⁷ ซึ่งเรือดังกล่าวนี้ส่วนใหญ่เป็นเรือขนาดเล็กที่ไม่มีแสนยานุภาพในการรบโดยตรง นอกจากนี้กองทัพเรือยังได้สูญเสียเรือปืนหนัก 1 ลำ และเรือยนต์เร็วโจมตี 1 ลำ จากการทิ้งระเบิดของกองทัพอากาศเมื่อคราวบุกแมนฮัตตันในปี ค.ศ. 1951 ซึ่งกลุ่มนายทหารเรือได้จับจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นตัวประกันในขณะที่กำลังประกอบพิธีรับมอบเรือขุดแมนฮัตตันจากกองทัพสหรัฐฯ แต่ในที่สุด พล.ร.อ. หลวงสินธุ์สงครามชัย ผู้บัญชาการทหารเรือก็ช่วยให้จอมพล ป. พิบูลสงครามหนีรอดมาได้ หลังจากปราบกบฏแมนฮัตตันได้แล้ว กองทัพเรือก็ได้ถูกปรับลดขนาดให้เล็กลงเพื่อไม่ให้สามารถก่อการกบฏขึ้นได้อีก โดยมีหน่วยที่ถูกยุบเลิกคือกองบินทหารเรือและกรมนาวิกโยธิน เมื่อประกอบกับเรือปืนหนักและเรือดำน้ำที่เหลืออยู่ได้ถูกทยอยปลดระวางประจำการจากการหมดอายุการใช้งานตามลำดับ จึงทำให้กำลังอำนาจทางทะเลของประเทศไทยมีความเข้มแข็งลดลงจากเดิมมาก ความขัดแย้งทางการเมืองภายในระหว่างเหล่าทัพนี้ได้ส่งผลให้กำลังอำนาจทางทะเลของประเทศไทยไม่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องเท่าที่ควร โดยผู้นำทางการเมืองของประเทศไทยซึ่งเป็นทหารบกได้พยายามพัฒนากองทัพบกให้มีความเข้มแข็งเหนือกว่ากองทัพเรือเพื่อรักษาฐานอำนาจทางการเมืองมาโดยตลอด

อย่างไรก็ตามเมื่อประเทศไทยดำเนินนโยบายต่างประเทศต่อต้านฝ่ายคอมมิวนิสต์ร่วมกับสหรัฐฯ และได้ตกลงขอรับความช่วยเหลือทางทหารจากสหรัฐฯ ในปี ค.ศ. 1950 แล้ว กำลังอำนาจทางทะเลของประเทศไทยก็ได้รับการพัฒนาเพิ่มขึ้น โดยมีเรือรบซึ่งได้รับการส่งมอบจากสหรัฐฯ ตามโครงการความช่วยเหลือทางทหารตั้งแต่ปี ค.ศ. 1951 ถึง ค.ศ. 1976 ได้แก่ เรือพิฆาตคุ้มกัน จำนวน 1 ลำ เรือฟริเกต จำนวน 2 ลำ เรือตรวจการณ์ใกล้ฝั่ง จำนวน 10 ลำ เรือตรวจการณ์ชายฝั่ง จำนวน 12 ลำ เรือปราบเรือดำน้ำ (พีซี) จำนวน 5 ลำ เรือกวาดทุ่นระเบิดใกล้ฝั่ง จำนวน 4 ลำ เรือยกพลขึ้นบกขนาดใหญ่ จำนวน 3 ลำ เรือยกพลขึ้นบกขนาดกลาง จำนวน 1 ลำ เรือระบายพล จำนวน 38 ลำ เรือลำเลียงน้ำ จำนวน 3 ลำ และเรือสำรวจสมุทรศาสตร์ จำนวน 3 ลำ¹⁸⁸ ในส่วนของเครื่องบินนั้นได้ฟื้นตัวขึ้นใหม่ในปี ค.ศ. 1960 เมื่อจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในเวลาต่อมา ได้อนุมัติให้กองทัพเรือมีหน่วยบินและเครื่องบินไว้สนับสนุนการป้องกันประเทศทางทะเลได้ จึงทำให้ประเทศไทยได้รับเครื่องบินนาวิกโยธินจากสหรัฐฯ ตั้งแต่นั้นจนถึงปี ค.ศ. 1976 ดังต่อไปนี้คือ เครื่องบินสะเทินน้ำสะเทินบกชนิด 2 เครื่องยนต์ จำนวน 2 เครื่อง เครื่องบินปราบเรือดำน้ำ จำนวน 11 เครื่อง เครื่องบินสนับสนุนนาวิกโยธินจำนวน 3 เครื่อง เครื่องบินลำเลียง จำนวน 1 เครื่อง และเครื่องบินลาดตระเวนอีกจำนวนหนึ่ง สำหรับสนามบินและ

¹⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36-37.

¹⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37-39.

ที่ทำการหน่วยบินนั้น ได้มีการก่อสร้างสนามบินอยู่ตะเภาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1964 จนแล้วเสร็จในปี ค.ศ. 1966 และฝูงบินนาวิกิได้พัฒนาเป็นกองบินทหารเรืออีกครั้งในปี ค.ศ. 1971¹⁸⁹ การพัฒนากำลัง อำนาจทางทะเลจากความช่วยเหลือของสหรัฐฯ ดังกล่าวข้างต้นทำให้ประเทศไทยสามารถนำกำลัง อำนาจทางทะเลไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศสนับสนุนเครื่องมือทางการทูตได้บ้าง โดยให้ความช่วยเหลือสหรัฐฯ ในการทำสงครามที่เกาหลีในระหว่างปี ค.ศ. 1950 ถึง ค.ศ. 1955¹⁹⁰ และการทำสงครามที่เวียดนามในระหว่างปี ค.ศ. 1966 ถึง ค.ศ. 1972¹⁹¹ โดยในการทำสงครามที่เกาหลีนั้น ได้จัดเรือดำเลี้ยง 1 ลำ ทำหน้าที่ลำเลียงทหารและหน่วยพยาบาลสภาอากาศไทยและช่วยเหลือ สหประชาชาติในการลำเลียงยุทโธปกรณ์ รวมทั้งได้จัดเรือคอร์เวตต์ 2 ลำ ทำหน้าที่คุ้มกันกระบวนเรือ และช่วยเหลือสหประชาชาติในการระดมยิงที่หมายทางทหารบนฝั่งเกาหลีเหนือ ซึ่งในที่สุดได้ สูญเสียเรือคอร์เวตต์ไป 1 ลำ จากการถูกพายุพัดเข้าไปเกยตื้นบนฝั่งเกาหลีเหนือ สำหรับในการทำ สงครามที่เวียดนามนั้น ได้จัดเรือยกพลขึ้นบกขนาดใหญ่ 1 ลำ ทำหน้าที่ลำเลียงยุทโธปกรณ์ และได้จัด เรือตรวจการณ์ใกล้ฝั่ง 1 ลำ ทำหน้าที่ลาดตระเวน ฝ้าตรวจ ค้นหา โจมตี ตลอดจนยิงทำลาย เป้าหมายขนาดเล็กบนฝั่งและตามแนวลำน้ำ ซึ่งในที่สุดเรือทั้งสองลำก็สามารถปฏิบัติภารกิจได้ อย่างเรียบร้อยและปลอดภัย

ในปี ค.ศ. 1973 สหรัฐฯ ได้เจรจาสันติภาพกับเวียดนามเหนือที่กรุงปารีสจนประสบความสำเร็จ และนำไปสู่การถอนทหารสหรัฐฯ ออกจากเวียดนามได้ รวมทั้งการเริ่มลดความช่วยเหลือทางทหารต่อประเทศไทยลงตามลำดับ จนยุติการให้ความช่วยเหลือในรูปของการ สนับสนุนอาวุธยุทธโปกรณ์แบบให้เปล่าในปี ค.ศ. 1976¹⁹² ทำให้ประเทศไทยต้องเสริมสร้างกำลัง อำนาจทางทะเลและพัฒนากำลังอำนาจทางทะเลด้วยงบประมาณของตนเองอย่างประหยัด โดยเรือรบทันสมัยที่ได้สั่งซื้อด้วยงบประมาณของตนเอง ได้แก่ เรือฟริเกตคิตอวูจรวคนำวิถีจากอังกฤษ จำนวน 1 ลำ ขึ้นระวางประจำการในปี ค.ศ. 1973¹⁹³ เรือฟริเกตจากสหรัฐฯ จำนวน 2 ลำ ขึ้นระวาง ประจำการในปี ค.ศ. 1971 และ ค.ศ. 1974 ตามลำดับ¹⁹⁴ ซึ่งการเสริมสร้างและพัฒนากำลังอำนาจ ทางทะเลด้วยงบประมาณของตนเองก็มีข้อดีที่ทำให้ประเทศไทยได้เรือรบใหม่เข้าประจำการ เพราะ แต่เดิมประเทศไทยได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐฯ ในลักษณะของการรับมอบเรือรบรุ่นเก่าที่มีขีด ความสามารถในการทำสงครามทางเรือในระดับต่ำไว้ใช้ในราชการเท่านั้น อย่างไรก็ตามเรือรบ

¹⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 73-75.

¹⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 282-310.

¹⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 314-319.

¹⁹² กองบัญชาการทหารสูงสุด, ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2325-2525, หน้า 336.

¹⁹³ The History of the Royal Thai Navy Committee, History of the Royal Thai Navy (Bangkok: Royal Thai Navy Printing Division, 2005), p. 33.

¹⁹⁴ คณะทำงานจัดทำหนังสือประวัติศาสตร์กองทัพเรือ, ประวัติกองทัพเรือ, หน้า 103.

ใหม่ซึ่งมีเทคโนโลยีทันสมัยของประเทศไทยดังกล่าวก็มีเพียง 1 ลำเท่านั้น กล่าวโดยสรุปแล้วกำลังอำนาจทางทะเลของประเทศไทยตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมาจนถึงปี ค.ศ. 1977 มีปริมาณและคุณภาพอยู่ในระดับที่นำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อสนับสนุนเครื่องมือทางการทูตได้อย่างจำกัด กล่าวคือนำไปใช้สนับสนุนสหรัฐฯทำสงครามต่อต้านฝ่ายคอมมิวนิสต์ได้เท่านั้น แต่ยังไม่สามารถนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศตามลำพังในฐานะเครื่องมือหลักเพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่ประเทศได้

3.3 สรุป

ภูมิรัฐศาสตร์มีผลกระทบต่อการพัฒนาและเลือกใช้เครื่องมือดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่อาณาจักรไทยมาตั้งแต่โบราณกาล การเปลี่ยนแปลงภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรไทยในช่วงเวลาต่างๆ ได้แก่ การล่มสลายของอาณาจักรเดิม การก่อตั้งอาณาจักรใหม่ การไต่ดินแดนจากการรุกรานอาณาจักรใกล้เคียง การเสียดินแดนจากการรุกรานของอาณาจักรใกล้เคียง และมหาอำนาจตะวันตก ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงในอุดมการณ์ทางการเมืองของประเทศใกล้เคียง อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อมด้านความมั่นคงระหว่างประเทศในช่วงเวลาเหล่านั้น จึงมีผลต่อพัฒนาการของเครื่องมือดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยซึ่งมีความหมายรวมถึงกำลังอำนาจทางทะเลของไทย รวมทั้งมีผลต่อการใช้เครื่องมือดำเนินนโยบายต่างประเทศดังกล่าวภายใต้ภูมิรัฐศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาเหล่านั้นด้วย

โดยภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรสุโขทัยซึ่งได้รับการก่อตั้งขึ้นใหม่และอยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินโดยไม่มีอำนาจเหนือดินแดนชายฝั่งทะเลนั้น ได้ทำให้อาณาจักรสุโขทัยต้องพัฒนาเครื่องมือทางการทหารให้เข้มแข็งเพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่อาณาจักรและใช้ในการทำสงครามแผ่ขยายอำนาจให้ครอบคลุมดินแดนชายฝั่งทะเลทางทิศใต้และทิศตะวันตก ซึ่งได้ส่งผลให้อาณาจักรสุโขทัยสามารถพัฒนาเครื่องมือทางเศรษฐกิจให้เจริญรุ่งเรืองจากการสามารถติดต่อกับชายฝั่งต่างประเทศทางทะเลได้โดยสะดวก และยังส่งผลให้อาณาจักรสุโขทัยสามารถพัฒนากำลังอำนาจทางทะเลในส่วนที่เป็นท่าเรือได้ สำหรับการเลือกใช้เครื่องมือดำเนินนโยบายต่างประเทศของอาณาจักรสุโขทัยนั้น พบว่าเครื่องมือทางการทหารเป็นเครื่องมือที่มีความเหมาะสมมากที่สุดในการแผ่ขยายอำนาจไปยังอาณาจักรที่อ่อนแอกว่า ส่วนเครื่องมือทางการทูตเป็นเครื่องมือที่มีความเหมาะสมที่สุดในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับอาณาจักรที่มีความเข้มแข็งกว่าและอาณาจักรที่อยู่ห่างไกลออกไป โดยใช้เครื่องมือทางเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือสนับสนุน สำหรับการพัฒนาและการใช้กำลังอำนาจทางทะเลนั้นอาณาจักรสุโขทัยไม่ได้ให้ความสำคัญ เนื่องจากไม่ได้เผชิญกับภัยคุกคามทางทะเลทั้งจากอาณาจักรที่อยู่ใกล้เคียงและจากอาณาจักรที่อยู่ไกลออกไปในดินแดนโพ้นทะเล นอกจากนี้ก็ยังไม่มีความจำเป็นต้องใช้เรือรบเพื่อคุ้มครองการค้าทางทะเลของตน เพราะได้ใช้

เรือสินค้าของหัวเมืองชายทะเลและเรือสินค้าของต่างประเทศที่มาค้าขายกับตนเป็นพาหนะในการขนส่งและการเดินทางไปเจริญสัมพันธ์ทางการทูต

ส่วนภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรอยุธยาซึ่งได้รับการก่อตั้งขึ้นหลังจากอาณาจักรสุโขทัยและอยู่ในตำบลที่ที่สามารถเติบโตเป็นจุดศูนย์กลางของภูมิภาครวมทั้งอยู่ไม่ไกลจากทะเลมากนัก ได้ทำให้อาณาจักรอยุธยาต้องพัฒนาเครื่องมือทางการทหารให้เข้มแข็งเพื่อแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลให้กลายเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจทางการเมืองและการค้าในภูมิภาค ซึ่งได้ส่งผลให้อาณาจักรอยุธยาสามารถพัฒนาเครื่องมือทางเศรษฐกิจให้เจริญมั่งคั่งจากการสามารถเชื่อมโยงการขนส่งสินค้าทางบกและทางทะเลเข้าด้วยกัน รวมทั้งการเป็นศูนย์กลางของสินค้าประเภทของป่าและศูนย์กลางของการค้าส่งผ่าน อีกทั้งยังส่งผลให้อาณาจักรอยุธยาสามารถพัฒนากำลังอำนาจทางทะเลในส่วนที่เป็นเรือรบและเรือสินค้าได้มากขึ้น สำหรับการใช้อำนาจเรือรบและเรือสินค้าดำเนินนโยบายต่างประเทศของอาณาจักรอยุธยานั้น พบว่าเครื่องมือทางการทหารเป็นเครื่องมือที่มีความเหมาะสมมากที่สุดในการแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลดังกล่าว รวมทั้งการต่อต้านการรุกรานจากอาณาจักรที่อยู่ใกล้เคียงซึ่งมีผลประโยชน์ขัดแย้งกันด้วย ส่วนเครื่องมือทางการทูตและเครื่องมือทางเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือที่มีความเหมาะสมมากที่สุดในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับอาณาจักรที่มีความเจริญเข้มแข็งและอยู่ห่างไกลออกไป ได้แก่ จีน และชาติตะวันตก เพื่อไม่ให้ชาติเหล่านั้นกลายเป็นภัยคุกคามต่ออาณาจักรอยุธยา สำหรับการพัฒนาและการใช้กำลังอำนาจทางทะเลนั้น แม้อาณาจักรอยุธยาได้ให้ความสำคัญมากขึ้นจากความจำเป็นในการใช้เรือเดินทะเลเพื่อการคมนาคมขนส่งและการป้องกันประเทศมากขึ้น โดยมีการต่อเรือสำเภาเพื่อใช้ในการค้าและการทหารเป็นของตนเอง แต่เนื่องจากการค้าสำเภาถูกจำกัดให้ดำเนินการได้เฉพาะ พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนาง ตลอดจนการให้ชาวจีนมีบทบาทในการต่อเรือ เดินเรือ และซ่อมเรือมากขึ้นไป จึงทำให้การพัฒนากำลังอำนาจทางทะเลของอาณาจักรอยุธยาไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร ส่งผลให้อาณาจักรอยุธยาสามารถใช้กำลังอำนาจทางทะเลในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อแผ่ขยายอำนาจให้ตนเองได้อย่างจำกัด ซึ่งยังไม่เพียงพอต่อการใช้ในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อรักษาความมั่นคงให้พ้นจากการรุกรานทางทะเลโดยชาติตะวันตกได้

สำหรับภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรธนบุรีซึ่งได้รับการก่อตั้งขึ้นใหม่หลังจากการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา ภายใต้อาณาจักรอยุธยา ภายใต้อาณาจักรและการแยกตัวเป็นอิสระของหัวเมืองประเทศราช โดยมีราชธานีซึ่งอยู่ใกล้ปากอ่าวไทยมากกว่าราชธานีของกรุงศรีอยุธยา นั้น ได้ทำให้อาณาจักรธนบุรีต้องพัฒนาเครื่องมือทางการทหารให้เข้มแข็งเพื่อรวบรวมอาณาจักรให้เป็นปึกแผ่น และต่อต้านการรุกรานจากอาณาจักรที่อยู่ใกล้เคียง ซึ่งได้ส่งผลให้อาณาจักรธนบุรีสามารถพัฒนากำลังอำนาจทางทะเลให้เข้มแข็งขึ้นกว่าในสมัยอาณาจักรอยุธยา โดยสามารถสร้างเรือรบและท่าเรือตามหัวเมืองชายฝั่งทะเลให้มีปริมาณเพิ่มขึ้น สำหรับการใช้อำนาจเรือรบและเรือสินค้าดำเนินนโยบายต่างประเทศของอาณาจักรธนบุรีนั้น พบว่าเครื่องมือทางการทหารมีความเหมาะสมมาก

ที่สุดในการต่อต้านการรุกรานจากอาณาจักรที่อยู่ใกล้เคียง โดยใช้กำลังอำนาจทางทะเลเป็นเครื่องมือสนับสนุน ส่วนเครื่องมือทางการทูตแม้ว่าเป็นเครื่องมือที่มีความเหมาะสมมากที่สุดในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับอาณาจักรที่มีความเจริญเข้มแข็งและอยู่ห่างไกลออกไป แต่อาณาจักรธนบุรีก็ไม่ค่อยได้ใช้เครื่องมือดังกล่าวเพราะเป็นช่วงเวลาที่ชาติตะวันตกกำลังมีปัญหาจากการทำสงครามระหว่างกัน ส่งผลให้เครื่องมือทางเศรษฐกิจของอาณาจักรธนบุรีซึ่งตกค้างจากการทำสงครามไม่ได้รับการฟื้นฟูและไม่มีความเข้มแข็งที่จะนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศได้

และสำหรับภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นประเทศไทยนั้น เมื่อพิจารณาในภาพรวมแล้ว จะเห็นว่าไม่มีความแตกต่างจากภูมิรัฐศาสตร์ของอาณาจักรอยุธยามากนัก โดยที่ราชธานีหรือเมืองหลวงก็อยู่ในตำบลที่ที่ไม่แตกต่างจากราชธานีของอาณาจักรธนบุรีแต่อย่างใด แต่การเปลี่ยนแปลงสภาวะแวดล้อมด้านความมั่นคงในช่วงเวลาต่างๆ ได้ทำให้อาณาจักรรัตนโกสินทร์ต้องพัฒนาเครื่องมือทางการทหารให้เข้มแข็งเพื่อต่อต้านภัยคุกคามจากรอบด้านทั้งจากอาณาจักรที่อยู่ใกล้เคียงและจากมหาอำนาจตะวันตก อย่างไรก็ตามในการต่อต้านภัยคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตกนั้นอาณาจักรรัตนโกสินทร์ไม่สามารถพัฒนาพัฒนาเครื่องมือทางการทหารให้เข้มแข็งทัดเทียมกับมหาอำนาจเหล่านั้นได้ ดังนั้นเครื่องมือทางการทูตจึงเป็นเครื่องมือที่มีความเหมาะสมมากที่สุดในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อความอยู่รอดตลอดมา โดยใช้เครื่องมือทางเศรษฐกิจและเครื่องมือทางการทหารเป็นเครื่องมือสนับสนุน ซึ่งอาณาจักรรัตนโกสินทร์ได้ใช้เครื่องมือทางการทูตดำเนินนโยบายต่างประเทศด้วยการ ผูกมิตร ถ่วงดุล โอนอ่อนผ่อนตาม และเลือกเป็นพันธมิตรกับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือชาติใดชาติหนึ่งให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของภูมิรัฐศาสตร์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาต่างๆ กัน แล้วใช้การเจรจาเรียกร้องผลประโยชน์แห่งชาติที่สูญเสียไปกลับคืนในภายหลังเมื่อได้โอกาสที่เหมาะสม สำหรับการพัฒนาและการใช้กำลังอำนาจทางทะเลนั้นแม้อาณาจักรรัตนโกสินทร์จะให้ความสำคัญตลอดมา แต่การพัฒนามักขาดความต่อเนื่องจากผู้นำรัฐบาลซึ่งให้ความสำคัญต่อการพัฒนากำลังทางบกมากกว่า นอกจากนี้ก็ยังขาดความต่อเนื่องจากความขัดแย้งทางการเมืองภายในระหว่างเหล่าทัพ ทำให้กำลังอำนาจทางทะเลมีความเข้มแข็งลดลง ต่อมาเมื่อประเทศไทยพึ่งพิงความช่วยเหลือทางทหารจากสหรัฐฯ มากเกินไปจึงทำให้ประเทศไทยไม่ได้พัฒนากำลังอำนาจทางทะเล โดยตนเอง และได้รับมอบเรือรบรุ่นเก่าที่มีเทคโนโลยีและขีดความสามารถในการทำสงครามทางเรือในระดับต่ำไว้ใช้เท่านั้น การพึ่งพิงจากสหรัฐฯ ทำให้ประเทศไทยรู้สึกพึงพอใจในความมั่นคงภายใต้การปกป้องคุ้มครองโดยสหรัฐฯ คิดต่อกันเป็นเวลาหลายปี ซึ่งการคิดนั้นพัฒนากำลังอำนาจทางทะเลด้วยตนเองในเวลาต่อมา หลังจากที่สหรัฐฯ ยุติความช่วยเหลือทางทหารในรูปของการให้เปล่า จึงทำให้ประเทศไทยมีกำลังอำนาจทางทะเลซึ่งมีปริมาณและคุณภาพอยู่ในระดับที่ไม่เพียงพอที่จะนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือสามารถนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อ

สนับสนุนเครื่องมือทางการทูตได้อย่างจำกัด แต่ยังไม่สามารถนำไปใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศ
ในฐานะเครื่องมือหลักเพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่ประเทศได้